

ORTADOĞU'DA TÜRKMEN FAKİHLER (İSLÂM HUKUKÇULARI)

*M. Abdülmecit KARAAŞLAN**

zet

Türkmenler, Müslüman olduktan sonra kendilerinden önce Müslüman olma Őerefinden dolayı Farslara ve Araplara saygı, Kur'an Dilinin Arapça olması ve müslüman topluma aidiyet hissi vb. sebeplerle çocuklarına Arapça ve Farsça isimler verdiler. Bu nedenlerle Türkmenler, Arap Kültürü ve Arapçadan önemli ölçüde etkilenmiŐlerdir. Diğer yandan özellikle Horasan ilim havzasında Türkmenlerin fazla olması, evlilik, komŐuluk, birlikte yaşama, Türk talebe yetiştirme gibi bir takım sosyolojik sebeplerle de Arap fakihler; Türk ilim ve kültüründen zamanla etkilenmiş ve böylece TrkleŐmiŐlerdir. Fakat yetiŐtirdikleri Türkmen talebeleri Türkmenler arasında İslamın yayılıŐ zmsenmesine katkı sağladığı gibi İslam Dünyasında lmsz fıkhi eserleri miras bırakmıŐlardır. Türk ve Türkmen kelimeleri birbirinin yerine kullanılmakta olup aralarında belirgin bir fark yoktur. Dolayısıyla biz bu tebliğimizde bu kavramları birbirinin yerine kullandık.

Bu verilerden hareketle; birçok Fars ve Arapın Türklerle bir arada yaşaması, onlara hoca veya talebe olması, Türklerin Arap ve Fars ismi alması sebebiyle; artık yüzyıllar sonra bir fakihin Türk/Türkmen mi yoksa başka bir unsurdan mı olduğunun tespiti gerçekten zordur. Bu, ancak bir takım fakihler (Türk illerinde yaşıyor da o Şehrin mesknu daha çok Trkse gibi) faraziyelerle tespit edilebilir. Dolayısıyla yüzyıllara göre fakihleri sıralayarak hem bugünkü devlet sınırlarına hem de tarihteki Şam-Horasan İlim Havzaları gibi ilim bölgelerine göre fakihleri ele aldık. İslam hukuk tarihinde önemine binaen ilk on fakihin ayrıntılı bilgisini, diğerlerinin ise sadece tam ismi, muhtemel kavmî mensubiyeti ve fıkıh eserlerini verdik.

* Yrd. Doç. Dr, Bartın Üniversitesi, İslam İlimler Fakültesi ğretim yesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ğretmenliği Eğitimi Bölümü, akaraaslan@bartin.edu.tr

Bu yönüyle etkisi günümüze kadar süren; tespit edebildiğimiz kadar sırf Türkmen/Türk, Türk olması muhtemel ve Türk Kültüründen etkilenmiş 120 adet fakih tespit ettik. Bunlardan nisbesinde “Türkmen, Türkistan” ifadeleri olup Türklüğü kesin olan sadece 4 fakih tespit ettik. Hatta bu meyanda; ortaokul ve liselerde okutulan din kültürü ve ahlak bilgisi kitaplarında adı “Müslüman-Türk Bilim Adamları” başlığı altında geçen İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin üçüncü dedesinin ismine nisbetle kuvvetle muhtemel Hint ve Fars kökenli olabileceğini ama Türklerin Fars isimlerini de çocuklarına koymasına vesilesiyle Türk de olabileceğini tespit ettik.

Anahtar Sözcükler: Türk, Türkmen, Müslüman Türk, Türkmen fakihler.

THE TURKOMAN FAQIHS (ISLAMIC JURISTS) IN THE MIDDLE EAST

Abstract

After converting to Islam the Turkmen; because of the honor of having respect for the Persian and Arab Muslims before them, the Quran is in Arabic language and the Muslim community a sense of belonging and similar reasons gave to their children Arabic and Persian names. For these reasons, the Turkmen were affected significantly by the Arab culture and Arabic language. On the other hand, especially the Turkmen in science basin of Khorasan, marriage, neighbors, co-Arab jurists (faqih) as a team with the sociological reasons such as growing student, Influenced by the time of the Turkish science and culture and so they Turkicization. As they grow Turkmen students contributed to the spread of Islamic jurisprudence (fiqh), they left immortal heritage works to the Islamic world. The words “Turkish and Turkmen” has no significant difference and they are used interchangeably. So we used these concepts interchangeably in this study.

From these data; many Persian and Arab coexistence with the Turkmen, or to request that their teacher, due to take Turkmen Arabs and Persians name; now after centuries it is really difficult to determine whether a jurist was Turkmen or from another nationality. This, however, a number of jurists (such as living in the provinces of Turkmen in that city inhabited for more Turkmen) can be identified by assumption. Therefore, according to the state border of the century, according to both current as well as the date on the Damascus-Khorasan Science Basin sort by jurists as we have dealt with knowledge of jurists. Owing to his importance in the history of Islamic law, detailed information of top ten jurist is given, while others are just full name, their probable nationality and fiqh works.

We have determined as; the Turkman, likely to be Turkish and influenced by Turkish Culture and we have found 120 people faqih who affected today. Of these, the relative "Turkmen, Turkistan" Turkishness statements is accurate, we determined that only 4 faqih. In fact, in this connection; Imam A'zam Abu Hanifa whose name is placed under the heading "Muslim-Turkish Scientists " in the book

“Religious Culture and Ethic Knowledge/Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” which is used in junior and high school, his name is located in this book under said third-grandfather's name relative to forces would likely be Indian and Persian origin; but also as we have found that Turkmen used to name their children Persian names, he can be Turkman.

Key Words: Turk, Turkmen, Muslim Turk, Turkmen faqih.

GİRİŞ

Ortadoğu, özellikle İngiltere-Avrupa merkezli egemenlik ve coğrafya anlayışları neticesinde ortaya çıkmış sunî bir kavramdır. İngiltere ve Avrupa'nın sanayi inkılabından önce Modern çağı Hz. Peygamberle başlattığı halde¹, kısa zamanda ağır sanayi ve ağır silahları üretip, kendine aşırı öz güvenin gelmesiyle yeni bir tarih ve coğrafya algısı oluşturdu. İngiltere kendini modern dünyaya, dünyanın merkezi –meridyen dairelerinin başlangıç noktası olan **Londra**'nın **Greenwich** kasabasından geçen daireden mülhem- kabul ettirmesi ile Osmanlı-Türk-İslâm hâkimiyetinin bulunduğu; batıda Bosna Hersek'ten doğuda Maveraünnehir'e, kuzeyde Kırım'dan güneyde Ekvatora kadar olan alan; batılılarca “**Yakın Doğu veya Ortadoğu**” kavramları ile ifade edilir olmuştur. Maveraünnehir ve ötesi Çin, Japonya, Kore, Hindistan, Malezya ve Endonezya ve çevresindeki ülkeler için de “**Uzakdoğu**” kavramı kullanılır olmuştur.

Aslında ikinci bir muğlak ifade de “Türkmen” kavramının içerdiği kapalıdır. Şöyle ki “Türkmen ile Türk” kavramlarının hemen hemen aynı olduğu ama “Türkmen kavramının daha hususî, içlemsel olarak Türk kavramının altında; “Türk+İman-Türkman/türkmen” sessel dönüşümüyle

¹Mavor, William, Universal History Ancient And Modern From The Earliest Records of Time To The General Peace 1801 İn Twenty Five Volumes, London 1802: Örneğin burada yukarıda İngilizcesi görülmekle beraber zamanın ve tarihin yeni döneminin, yani modern çağın “**Modern History**” başlığı ile Araplarla ve Peygamberimizin Doğumuyla başladığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca daha ilginç olanı bu metinde; “*şimdi tarihin daha ilginç ve yeni bir dönemine giriyoruz ki evrenin görünüşü/görüş açısı/özelliği bu dönemde değişti.*” cümlesiyle bu durum bir yorum olmaktan öte açıkça dile getirilmektedir. Buna ziyaden aynı bölümde; Peygamberimizin Medine'de yaşayan müşrik ve Yahudilerin liderlerini toplayarak bir arada yaşamının ilkelerini kurallarını belirledikleri bir nevi tarihte ilk sivil anayasa sayılabilecek **Medine Vesikası**'na işaret; O'nun büyük bir devlet kurduğunu, büyük fetihler yaptığını, dünya çapında bir kanun koyucu “**legislator**” olduğunu belirtmektedir.

“İslâma imân eden Türk” anlamına geldiği² dar manada kabul edilse de “-men” eki³ gibi isimden isim yapma ekiyle Türklere ait ırksal bir prototipi (ilk örnek tip; çekik gözlü sarı-kırmızı tenli tip, esmer tip ve buğday beyaz tenli tip)⁴ karşıladığı da bir bilimsel olgudur. Bu meyanda Türk/Türkmen kavramlarının aynı olduğu ve birbirinin yerine kullanıldığı da bir vakıadır. Bu açıdan bu iki kavramı birbirinden ayırmak sunîdir.

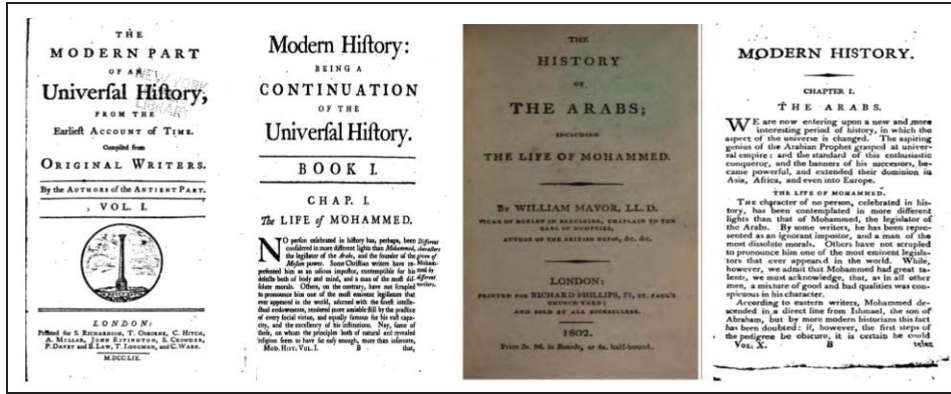
Ayrıca “Türk-Türkmen Yani Türk+iman” terimi, İslam’a iman eden tüm Türk alt kavimlerini de kapsadığından nispetinde Kürt Milletine ait anlamında “Kurdî” gibi Kazak, Özbek, Uygur vb. tüm türk kavimleri de türkmendir. Bunlar arasında dil lehçe ve şiveleri açısından farklar olsa da tümü Müslüman olması ve Türkçe dil ailesinden birçok ortak kelimeyi taşıması açısından hepsi Türktür, Türkmendir. Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu,

²Seyhun (Siriderya) boylarında oturan Oğuzlar arasında X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet’in yayılması sonucu ortaya çıkan Türkmen tanımlaması, Mâverâünnehirli yerli müslümanlar tarafından İslâmiyet’e giren Oğuzlar için gayri müslim Oğuzlar’dan ayırt edilmek üzere kullanılmıştır. Türkmen adının yerlilerce “müslüman Türk” anlamında yaygınlaşması bu addaki topluluğun İslâmiyet’i kabul eden ilk Türk kavmi olmasıyla ilgilidir. Türkmen kelimesinin nereden geldiği konusunda başlıca iki görüş vardır. Bunlardan birine göre Türkmen, Türk adı ile Farsça “mân”dan (mânend) gelmiş olup; “Türk’e benzer” demektir. Bîrûnî bu fikirde olduğu gibi Kâşgarlı Mahmud da Türkmen adının bu şekilde açıklanmasıyla ilgili bir hikâye anlatır. İkincigörüşe göre Türkmen, “Türkü’l-îmân”dan (الاي مان ت رك) gelmektedir. Tarihçi İbn Kesîr’in ileri sürdüğü bu görüş XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Mehmed Neşrî tarafından da benimsenmiştir. İbn Kesîr, Tuğrul ve Çağrı beylerin büyük bir güç ve itibar kazandığını, müslüman olan Türkler’in bunların etrafında toplandığını ve bunlara Türkü’l-îmân denildiğini, halkın Türkmen adını verdiği bu topluluğun aslını da Selçuklular’ın (Selâcika, Beni Selcûk) teşkil ettiğini kaydeder (el-Bidâye, XII, 48). Bugün ise Türkmen adının sonundaki “-men”in mübalağa eki olduğu (kocaman, azman) söylenerek “öz Türk” mânasını taşıdığı üzerinde durulmaktadır.(Sümer, Faruk, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), “Türkmenler” md., XLI, 608, İstanbul 2012.

³“Koca, küçük, azım” kelimelerinden “kocaman, küçümen, azman” kelimelerinin türetilmesi gibi...

⁴Meram, Ali Kemal, İlk Türk Devleti ve Yazılı Türk Anıtları, 62, Kitapçılı Ticaret Ltd. Şti Yay., İstanbul 1968; Türklerin ırksal prototipinin çekik gözlü buğday tenli değrimi (hafif enden fazla yuvarlak) olduğu kabul edilse de esmer Türk ırk tipinde olduğu ve böylece çeşitli ırklardan evliliklerle tek türk ırkının bahsedilemeyeceği dil, din, kültür, gelenek-görenek gibi manevi olgu ve baba tarafından ortak genlere sahip olma gibi maddi olgularla Türk ve Türkmen kavramlarının değerlendirileceği bilimsel bir olgudur. Fakat günlük yaşamda bilimsellikten uzak halk kitleleri biraz dil ve kültür farklılığından hareketle diğerini hemen başka bir millet gibi algılamaktadır. Bu bir sübjektif bir algı ve görüş olmakla birlikte evrensel-insani vicdan ve Tanrıya dayanan bir hoşgörü olmadığı zaman maalesef günümüzde olduğu gibi ötekileştirme ve düşmanlığa dönüşebilmektedir. Bunu dış güçlerin ajanlarıyla ve dünya medyası ile böl-parçala-yut politikası ile körüklediğini herkes biliyor.

"Sekiz Bilim Açısından Kürtlerin Türklüğü" adlı kitabında Kürt milletinin Türk milletinin bir alt kavmi/uruğu olduğunu ispatlamıştır. Bu, kafa karışıklığının sebebini yazar, kitabının önsözünde şöyle açıklamaktadır, "Asıllarının Türkmen (Oğuz) olduğu, tarihçe kesin olarak bilinen pek çok Aşiret, bu şekilde Kürtçe denilen karma bir İran - Türk dili konuşmaya başlamışlardır. Hatta aslen Türkmen kavmi olan Kürtler arasında, Türkçeyi hiç bilmeyenler ortaya çıkmıştır. Türk Eğitim ve Kültür Politikasının yetersizliği sebebiyle böyle vatandaş kitleleri, millî kültürden mahrum bırakılmışlardır".⁵

Ortadoğu, dar ve geniş tanımıyla; Akdenizde Mısır-Filistin'den Şam ilim havzasından Orta Asya Horasan ilim havzasına kadar büyük bir alanı içine alır. Bize göre eş anlamlı olan Türk ve Türkmenler; İslamiyetten önce ferdî ve ailevî olarak ortadoğuya gelmişlerse de özellikle boylar halinde gelmelerinden mütevellid toplumsal ve kültürel etkileşim: Arapların fetih amaçlı Orta Asya coğrafyasına, Türkmenlerin de Emevi ve Abbasi Devletine yardım için gelmelerinden itibaren başlamıştır. Böylece Şam ve Horasan İlim Bölgelerinde devamlı Türkmen ve Araplar olagelmıştır. Dolayısıyla ilim dili Arapça olmasının yanı sıra bu iki kavmin kültürleri ve konuşma dilleri de karşılıklı birbirinden etkilenmiş, böylece bir ortak yaşama kültürü gelişmiştir.

Hicri ikinci yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu Şam ilim bölgesinde Türkmenler gittikçe yoğunlaşmaya başlamıştır. Diğer yandan Horasan ilim bölgesine giden Arap Fatihlerin çoğu da zamanla ya geriye dönmüş ya da orada islâmı yayma ve talebe yetiştirme amacıyla kalanlar olmuştur.

⁵Kırzioğlu, M. Fahrettin, Sekiz Bilim Açısından Kürtler'in Türklüğü (Tarih / Din / Antropoloji / Etnografya / Etnoloji / Folklor / Milli Destanlar ve Gelenekler Bakımından İncelemeler), Hamle Yay., İstanbul 1995.

Dolayısıyla bu coğrafyada adında Türkmen veya Türk nisbesi geçmese de birçok Türkmen Fakih bulmak mümkündür.

Böyle bir çalışmada biz, öncelikle halen bu üç ülkede bulunan Eski Türk yerleşim birimlerini ve bilginlerini, ulaşabildiğimiz eski-yeni kaynaklardan tespit etmeye çalıştık. Bilahare bunların künyesine göre nispet edildiği Türk yerleşim birimlerini tespitle, buna bağlı olarak o bölgelerde gerek Arap, gerek İranlı olabilecek bilgin-fakihleri ayırdık. Bu bilginlerin kavmi nisbesinin diğer nisbelerden ayrılması zor olduğu takdirde; sırf o yerleşim birimine nispet edildiği, toplumsal yaşam çevresinin insan zekâsına, örf ve adetlerine tesir ettiği olgusundan hareketle; Türkmen olmasa da Türk yaşam biçimi ve İslam'ı algılama biçiminden etkilendiğinden Türkmenlere nispet edilebileceğini düşünmekteyiz.

Geçmiş dönemlerdeki bilginlerin ırksal olarak Türkmen olduğunu tespiti, gerçekten zordur. Çünkü o dönemde henüz ulus-devlet olmadığı ve ilim dilinin çoğunlukla Arapça olması, ayrıca bir kayıt ve bilgi bulunmadığı için sırf Türk yerleşim biriminde yaşıyor veya oraya nispet ediliyor diye bir bilgini Türkmen veya Türk saymak doğru bir yaklaşım değildir. Fakat Türklerin çoğunlukta yaşadığı toplumsal çevreden etkilenme, Türkmen hocalardan ders alma ve dolayısıyla kendini o çevreye ait hissetme ve kendini Türkmen yerleşim birimi ile isimlendirme/künyelendirme gerçeğinden hareketle de bir bilgini Türkmen sayabiliriz. O artık hâkim Türk-İslam kültürü ve çatısı altına sığınmış kendini öyle ifâde etmiştir. Artık ona bu yönüyle Türk veya Türkmen demenin de bir sakıncası yoktur. Hatta bu bağlamda doğrudan Türk Irkına mensup olmasa da ona yakın coğrafya ve dil ailesinde bulunduğu için Çerkes ve Gürcü gibi Kafkas Milletleri de Araplar tarafından Türklere nispet edilir.

Eski Türkmen Fakihlerinin tespitinde olmazsa olmaz kistasımız; hakkında Türk olmadığına dair bir bilgi bulunmadığı müddetçe, kişi eski veya yeni bir Türk Yerleşim Yerin nispetini/künyesini taşıyorsa Türkmen sayılabileceği, ırken Arap veya bir başka ırktan olması mümkün olsa da Türklerden ilim ve tavır olarak etkilendiğinden Türkmen veya Türk sayılabileceğidir. Çünkü hocaları ve gözde talebeleri Türk olan, çarşı-pazarında Türkçe konuşulan, evlilikle Türk-Arap akrabalık bağları kuran aynı din sâliklerinin birbirinden zekâ kültür-medeniyet ve ilim olarak etkilenmemesi, ortak bir miras ve akıl oluşturmamaları düşünülemez. Türklük bu bağlamda salt bir ırksallık olgusu değil, manevi bir kültürdür. Evet, böyle bir kültürü oluşturdular ki Emevî-Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı

büyük devletleri ortaya çıktı. Tarihçiler Emevî Devletinin devamında, Abbasî devletinin kuruluş ve devamında İslam Ordusunda yer alan Türk Komutanların, “Mevâlî” denen Türk varlığının önemli derecede etkili olduğunda hem fıkirdirler. Pek ala o dönemde ve günümüzde; çoğu Arap Araştırmacıların sırf o dönemde ilim dili Arapça olduğu için Arapça eser veren, künyesi/nispeti/aidiyeti doğrudan Türk olmayan âlimleri Arap saydığı gibi biz de onlar kadar olmasa da kendisini çoğunluğa Türk olan yerleşim birimlerine nispet edeni Türk veya Türkmen sayabiliriz. Fakat elimizde tarihi kaynaklarda mevsuk bilgi varsa bu tür bilgileri değerlendirirken şüpheli olanları diğerlerinden ayırarak, farklı ikili-üçlü tasnif yöntemiyle tebliğimizi detaylandırdık.

Bu cümleden olarak “Türkî ve Türk+İmân=Türkmânî” isimleriyle öne çıkan fakihler önce ele alınacak, daha sonra ise –künyesine/nisbesine göre- diğer muhtemel Türk olduğu düşünülen isimler ele alınacaktır. Bu bağlamda karşımıza yüzlerce bilgin ve fakih çıkmaktadır ki Orta Asya’dakileri kaplamın dışında tutup Suriye-Irak ve İran’dakileri inceleme alanına aldığımızda kaplam biraz daha daralacaktır. Dolayısıyla yukarıda açıkladığımız “Ortadoğu” kavramının göreliliğinden hareketle el-ân Orta Asya’da bulunan fakihleri de tebliğimize konu ettik. Öncelikle tebliğimizde meşhur olan 5-10 tanesinin hayatı, hocaları ve eserleri hakkında kısa bilgi vermeyi sonra diğerlerinin sadece isim ve eserleri ile zikretmeyi tercih ettik. Buna göre **Türkmen Fakihleri**; kesinlik derecesi ve sırasına göre;

Nispetinde **“Türkmen, Türk”** ifadesi veya Türkçe İsim olanlar,

Türklerin bol olduğu şehirde yaşayıp hakkında Türkmen olduğuna dair bilgi olanlar.

Türklerin bol olmasa da yönetiminin Türklerde olduğu şehirlerde doğup-ölüp Arap, Fars veya bir başka kavimden olma ihtimali de olup Türk olması muhtemel olanlar.

Burada bir sorunsal da şudur. Bilindiği gibi her tasnif bir eksiltme ve fazlaştırmaya sebebiyet verebilir. Ama tasnif yapmadan da bilmek, bilim yapmak mümkün değildir. Orta Asya ve Ortadoğu diye bugün suni olarak oluşturulan sahada tarihte birçok devlet geçmiş ama burada bütün devlet sınırlarından âzâde, halkın ortak kabul ettiği bir bir takım havza/bölgeler kabul edilmiş olup bunlara da çeşitli isimler verilmiştir. İslam Tarihçilerinden Belazûrî ve Yakut el-Hamevi de bu anlayıştan hareketle; birbirinden az farkla

ayrılan iki ayrı Horasan Bölgesi tanımlanmıştır⁶. Ayrıntısını ilgili makaleye havale ederek; sadece bu önemli ayrıntıyı paylaşıyorum. Bunlardan biri de Horasan bölgesidir. Bugün, bu bölge sınırları içinde üç dört devlet vardır. Fakat “Horasan” bileşik ismi⁷, artık sadece kuzeydoğu İran'da küçük bir şehir

⁶ Yakut, Irak'tan başlattığı Horasan'ın, üç önemli merkezinin olduğunu belirtmektedir. Bunlar; Nişabur, Herat ve Merv şehirleridir. Ceyhun nehrinin beri tarafındaki (bize göre) diğer şehirleri de saydıktan sonra bazılarının Harezmi ve Mâverâünnehr'i de (Ceyhun'un öteki tarafı) Horasan'dan saydıklarını fakat kendisinin bu görüşe katılmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte kendisinden daha eski bir kaynak olan Belâzuri'nin taksimini aynen vermekte arada niçin farklılık olduğunu da açıklamaya çalışmaktadır. Belâzuri (Ö.279/892), Horasan'ı dört bölgeye ayırmaktadır:

1. Nisabur, Kûhistan, Tabeseyn, Herat, Bûşenc, Badğis ve adı Taberân olan Tus illerini içine alan İranşehr.

2. Merv-i Şahcan, Serahs, Nesâ, Bâverd, Merverrûz, Talekân, Zem ve Âmul.

3. Burası nehrin batı tarafındaki ülkedir. Nehir ile arasında sekiz fersahlık mesafe vardır. Bu bölge Fâyâb, Cürcan, Yukarı Toharistan(Tâlekan), Huttal (Vahş), Kuvâdiyan, Hast, Enderâbe, Bâmiyan, Baglan ve Vâlic illerinden mürekkeptir. Burası Müzahim b. Bistam'ın şehridir. Benk'in kazası olan Bedehşan, Tibet'e girilecek yerdir. Enderâbe'den de Kâbil'e girilecek bir yer vardır. Tirmiz, Belh'in doğusundadır. Sağâniyan, Zem, Aşağı Toharistan, Hulm ve Simincan illerini ihtiva eder.

4. Bu bölge Mâverâünnehr'dir: Buhara, Şaş, Turarbend, Soğd, yani Kis ve Nesef, Rûbistan, Ustrûsene, Mukanna'nın kalesi Seman, Fergana, Şem, Semerkand, Ebarket, Benaket ve Türk illerini ihtivâ eder. İbn Fakih'in (Ö.300/912 ?) eserinden aldığımız bu metin, küçük farklarla hemen hemen aynen Yakut'ta da tekrar edilmiştir. Belâzuri'nin eserine atfen verilen metin görüldüğü gibi Rey şehrinin doğusunda kalan bütün Müslüman beldelerini içine almaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Yakut, bu kanaatte değildir. Ancak Yakubî (Ö.292/905), tam bu şekliyle, yani dörde ayırıp teker teker saymamışsa da yukarıda verilen tüm beldeleri Horasan'dan saymaktadır (Samur Sebahattin, “İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan'ın Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu” Bilimname Dergisi, IX. Cilt, 3.sayı, 89-104, Kayseri 2005)

⁷“Horasan” kelimesi; “hor (değersiz/bereketsiz) + âsan (kolay)” şeklinde Farsçadan (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54a3bab173d0a3.88507480, Erişim Tarihi: 21.4.2014) veya “hür+doğu” şeklinde yarı Arapça ve Farsçadan geldiği ifade edilmektedir. Ya da çömlek kırıntısı taşıdığı küçük taşları gölet, havuz, bataklık anlamlarına gelmektedir (<http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/horasan/>, Erişim Tarihi: 21.4.2014). Belli bir zaman sonra zaten buranın toprağı bereketini yitirdiği bir tür çömlek toprağı gibi verimsiz olduğu çömlekçilik çok yapıldığı için dendiği de ifade edilmektedir. Bir başka yoruma göre de “Horasan” kelimesi “hür/güneş” ve “âsân/doğan” kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkan Farsça bir terkiptir. “Güneş'in doğduğu yer (meşri), güneş ülkesi, doğu bölgesi” anlamına gelir. İsim muhtemelen Sâsâniler zamanında ortaya çıkmış ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran'ın

adı olmuştur. Bu vesile ile bu gün itibariyle sınırları İran içinde yer almasa da tarihte Horosan sınırları içinde yer alan şehirleri Ortadoğu kabul edip inceleme alanına aldık. Zaten geniş kapsamda Ortadoğu kavramı ortasayayı da içine alır.

Hernekadar Horasan bölgesi çok kozmopolit her kavimden insanın yaşadığı bir yer olsa da çoğunlukla burada Türklerin yaşadığı, diğer kavimlerin Türklerin İslamiyeti kabûlü ile sonradan geldiği, kavimler göçü ile nüfus kaybettiği, kurak-vahavârî bir bölge olduğu⁸, yabancıların çok isteyerek yerleşmediği, ancak savaş yağma/talan saikasıyla geldiği bir bölge olması hasebiyle; bu bölgede uzun yıllar kalmış bir kişinin kâhir ekseriyetle Türk olması muhtemeldir. Sırf eserlerini Arapça yazdığı/yazdırdığından dolayı özellikle bu bölge insanı için Arap olduğuna hükmetmek pek olası değildir. Dolayısıyla Türk olduğunda zann-ı galip ve tazammunnî bir mantık vardır. Bunun sebebi de o dönem ilim geleneğinde ırk merkezli bir nisbelendirmenin yaygın olmamasıdır. Bizim tespit ettiğimize göre Türk coğrafyasında ekseriyetle cari olan Hanefî ve Şafîi Fakihleri içinde bizzat adında Türk/Türkmânî veya Türkistânî nisbesi geçen sadece iki Fakih vardır. Bunlar da Alauddin ibnu't-Türkmanî ve Hibetullâh et-Türkistânî'dir. Kitaplarda yazmasa da bu bölge insanının kulaktan kulağa aktarılan mitolojik/söylencebilimsel aktarımla, yaşayan efsane olmakla da soyunun hangi kavimden olduğu anlaşılabilir.

O dönemde isimlendirmeden hareketle bir kimseyi de Arap veya Fars saymak hatalıdır. Çünkü o dönemde Araplar ve Farmlar Türklerden önce Müslüman olmakla şerefleendiğinden, Türkler de onlara dinen katılmanın sembolü olarak ve aidiyet hissi kazanmak için çocuk isimlerini de Arapça-Farsça kökenli kelimelerden seçmişlerdir. İkincisi, Türkler Anadolu'ya gelmeden önce ve sonra ekseriyetle çocuk isimlerini İslam'a hizmet etmiş dinî kişiliklerin isimlerinden seçmişlerdir. Üçüncüsü; daha sonra Müslüman Farmlarla komşu olma ve onların da o yerleşik coğrafyada maddî kültür ve medeniyet düzeyi yüksek olmakla çocuklarına Farsça isimler koymuşlardır.

elindedir ve adı geçen iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirman, Belûcistan ve Sistan'la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed'dir ve eyalete (ustân) Meşhed, İsferyân, Bucnurd, Bircend, Tayyibat, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrıgaz, Sebzevâr, Şirvan, Tabes, Firdevs, Kâbnât, Kûçân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nîşâbur vilâyetleri (şehristan) bağlıdır. Horasan eyaletinin 1996 sayımına göre nüfusu 6.047.661'dir. (Çetin, Osman, "Horasan", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), XVIII, 234, İstanbul 1999)

⁸Çetin, Osman, "Horasan", DİA, XVIII, 234, İstanbul 1999

Dolayısıyla Fakihin ismi Arapça kökenli de olsa onun Arap ve Fars olduğuna tam olarak delalet etmez. Ama ismi Türkçe olursa delâleti kesine yakındır. Çünkü o dönemde Arap ve Fars Kültürü, o coğrafyada üst kültürü temsil ediyordu. Neredeyse hiçbir Müslüman Arap ve Fars, çocuğuna Türk ismi vermezdi. Zaten o dönemde kişiler ön plandaydı, sistemler değil! Manevi değer olarak İslam'ı, ferdi ve nesebi değer bilmenin haricinde Türklük-Farslık-Araplık gibi üst kurumsal kimliği öne çıkararak ucu-başı belli bir milliyetçilik/ırkçılık yoktu. Sadece Emevi-Abbasi Kabileciliğinin altına sığınmak zorunda kalan, Arap, Acem, Türk olsun veya olmasın doğal olarak bir kabilesi olan Müslümanlar vardı. İrkçılık, milliyetçilik ve soyculuğu birbirine karıştırmamak gerekir. Kabile-lider bazlı bir yönetim ve taassup tarzı vardı.

Tüm bu sınıflandırmalardan sonra, fakihleri etnik kökeni, şehirleri, hocaları, eserleri, hayatları vb. ye geçmeden önce şunu dikkatle söylemek isterim ki: Dinimizin verilerine göre etnik köken; yani soy, kesinlikle dinin önüne geçirilmemeli bir ideolojik unsur yapılmamalıdır. Hele hele, bir devletin olmazsa olmaz niteliği kavim/ulus devlet mantığından hareketle tanımlanmamalıdır. Kişinin kendi soyunu ve kabilesini sevmek bilmek farklı – ki bu konuda olumlu birçok hadis vardır.- onu yekdiğerinden ayırıcı yönetsel bir unsur yapıp üstünlük iddiası ayrı bir durumdur.

ORTADOĞU'DA TÜRKMEN FAKİHLER

Nisbesinde “Türk/Türkman” İfadesi veya Türkçe Bir İsim Olanlar:

Muhammed b. Abdülkerim et-Türkistanî⁹: Ebu'r-Recâ Necmuddin ez-Zahidî (658/1260)'nin hocalarındandır. Hakkında fazla bilgi ve eser bulunamadı.

Alâuddin Ali b. Osman b. İbrahim el-Mardinî İbnu't-Turkmânî(683-750/1284-1349):Hanefî fakihî; Akli veakli ve nakli ilimlerde özellikle fıkıh, hadis, tefsir ve hesapta derin âlimdi. Mısır'da kadıyu'l-Kudatlık yapmış olup Cevahiru'l-Mudiyeye müellifi Abdülkadir Kureşî'nin hocasıdır.

⁹Ozen Şükrü, DİA, “Zahidî” md., XLIV, 82; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 67, Ankara 1990;

Fıkıhla ilgili olarak, el-Hidaye'nin muhtasarı niteliğinde el-Kifaye'si vardır. Ayrıca yarım kalmış Hidaye'nin hadislerini tahrir eden bir eseri vardır¹⁰.

Hibetullah b. Ahmed et-Türkistani¹¹ Ebü'l-Berekât en-Nesefi'nin (710/1310) fıkıh usulüne dair Menâru'l-Envâr adlı eserine Tebsıratü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr¹² adıyla şerh etmiştir.¹³

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmani¹⁴, **ez-Zehebî el-Fârikî, ed-Dımaşkî** (673-748/1274-1348); Şafii Âlim ve Muhaddisi, Şam Bölgesi Türkmenlerinden olup Mizanu'l-İtidal, Tarihu'l-İslam, Siyeru Ağlami'n-Nübela gibi eserleri vardır.

B.Türklerin Bol Olduğu Şehirlerde Yaşayıp, Hakkında Türkmen Olduğuna Dair Bilgi Olanlar:

EBÛ HANİFE (Irak-Kufe Türkmeni) (ö. 150/767);Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh: Hanefi mezhebinin kurucusu olup, bu mezhebin hukuk ve fıkıh düşüncesinde mühim hissesi olan, imam-ı A'zam diye meşhur aslen Türk veya Fars kökenli İslam Âlimi/Fakih/Müctehittir. Kendisine, yanında daima hokka ve divit bulundurduğu için "**hokka ve divit taşıyan anlamına gelen Hanife**" veya meseleleri kısa zamanda akli gücü sayesinde tereddütleri kaldırıp, çokluktan ikiye-bire indirip çözümlendiği için "**bir/tek sahibi/babası**"¹⁵, aynı zamanda haktan/istikametten ayrılmayan anlamına geldiđi¹⁶ "Ebû Hanife" denmiştir. Yoksa "Hanife" adında bir kızı olduğu için bu künye verilmiş değildir. Ebû Hanife'nin aslının Nesâ'dan, Enbâr'dan, Tirmiz'den geldiği veya babasının Fars, annesinin Hint menşeli olduđu¹⁷ yahut Türk asıllı kabul edildiği rivayetleri de bulunmakla birlikte dedesi

¹⁰ Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Âlimleri, 70, 79.

¹¹ Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Âlimleri, 73.

¹² Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2190.

¹³ Koca Ferhat, Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), "Menâru'l-Envâr" md., XXIX, 118.

¹⁴ Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Âlimleri, 185; İbni Hacer,ell-Heytemî, el-Hayrâtü'l-Hisân,III, 426, Kahire 1304; Brockelmann, Geschichte Arabischen Litteratur, II, 57, Leiden 1943-1949, Supplementband., II, 45, Leiden 1937-1942; İbnu'l-İmâd, Şezeratu'z-Zeheb, VI, 153, 115, Beyrut ts.; Şevkânî, el-Bedretu't-Talî bi Mehâsini men ba'de'l-Karnî's-Sâbi', II, 110, Kahire 1348; Bağdadî İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Arifin, II, 154, İstanbul 1951-1955; Zirikli, el-A'lam, VI, 222, Kâhîre 1954-1959; Taşköprüzâde, Miftahu's-Sa'âde, II, 359, İstanbul 1905/1985.

¹⁵Hanîf kelimesi terim olarak;"Bir ve TekOlan Allah'a, tevhide (Allahın birliğine)" inanan anlamına gelmesinden mülhem...

¹⁶ İbn Hacer, el-Hayrât, 32.

¹⁷ Hamîdullah Muhammed, İslâm'da Devlet İdaresi, 31, İstanbul 1963

Zûtâ'nın, aslen Kâbil bölgesinde¹⁸ yaşayan Fârisoğulları'na mensup "merzübân" denilen bir uçbeyi olduğu rivayeti daha kuvvetli görünmektedir.¹⁹ Namazlarda farz kıraat olarak surelerin farsça anlamlarının da okunabileceği gibi²⁰-hakkında bu içtihadattan döndüğü²¹ gibi rivayet de olan- nakiller hesaba katılırsa duygusal olarak Farsçayı seçmesinin temelinde Farsî olması ihtimali büyüktür.

Türk olduğunun ispatlanması için dedelerinin adında geçen ifadelerin etimolojik olarak Türkçe isim olduğu ispatlanması gerekir. Gerçi Türkler Müslüman olduktan sonra çocuklarına Arapça ve Farsça isim de koymuşlardır ama dedelerinden birinin ismi olan "Okunuşu Zuta/zota veya Zuti"²²

¹⁸ Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (h. 436), Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbuh, 15, Beyrut 1985

¹⁹ Heytemî, Hayrat, 21

²⁰ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, Bedâ'iu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi', I/112, 113, Beyrut 1986

²¹ Heyet (Burhanpurlu Şeyh Molla Hamid), Fetâvây-ı Hindiyeye/Alemgiriyye, I/69,70, el-Mektebetü'l-İslâmiyye Yay., Diyarbakır 1973 (3. Bs. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1310'un tıpkıbasımı); Damad, Mecma'u'l-Enhür Şerh-i Mülteka'l-Ebhur, I/92,93, Eda Neşriyat, İstanbul 1991.Nizam, Şeyh Vecihüddin, Şeyh Celaleddin Muhammed, Kadı Muhammed Hüseyin, Molla Hamid), Fetâvây-ı Hindiyeye/Alemgiriyye, I/69,70, el-Mektebetü'l-İslâmiyye Yay., Diyarbakır 1973 (3. Bs. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1310'un tıpkıbasımı); Damad, Mecma'u'l-Enhür, I/92,93.

²² Türkçe kaynakların çoğunda "Zuta ve Zuta" okunan bu kelime, arapça okunuş kurallarına göre "Zut'lu" anlamında, "Zutiyyun veya kısaca Osmanlıca nispet eki olarak "Zûtî veya zotî" olarak da okunur ki bu takdirde Aşağı Irak'ta Basra ile Vasit arasındaki bataklık bölgede yaşamakta olan **Zutlar** adında bir Hindu topluluğundan olur. Bu kavmin burada ne zamandan beri yaşadığı bilinmiyor. İstidradî olarak bu konuda şunlar da söylenebilir: "Bunlar birkaç yıldır yoldan geçenleri soyarak trafiği aksatmakta ve şehirleri yağmalamaktaydılar. Yavaş yavaş durum öyle tehlikeli bir hal aldı ki Bağdat ile deniz arasında iletişim tamamen engellenmeye başlandı. Bundan dolayı halife el-Mutasim (h. 833-42), isyanı bastırmak için bir ordu göndermek mecburiyetinde kaldı. Bunların neredeyse 70 bin kadarı yakalanarak, Anadolu'daki Bizans sınırlarına yerleştirildi." (Apak, Adem, İslam Tarihi, IV/218-220, Ensar Yay., İstanbul 2013'den naklen: Belâzurî, Futuhu'l-büldan, 519-523, Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2. bs. Ankara 2002; Yakubî, Tarih, II, 372-373; Taberî, Tarih, IX, 10-11). Bu bilgilerden hareketle İmam-ı Ağzam'ın dedesinin Zut'lardan olduğu ve dolayısıyla bir Hint kavmine ait olduğu da çıkarılır ki zaten Muhammed Hamidullah bu görüşteydi.Hatta Zut denilen yerde olan Kabilden gelen Zutanun babasının 'merzuban' olması ve bu tür sonu -ban ile biten eklerin Farsçada bol olması sebebiyle de Farsi olabilir. Fakat Ebu Hanifenin hilyesini yani fiziki görünümünü açıklayan Saymeri O'nun esmer olduğunu belirtmektedir (Saymerî, Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashabuhu, 17). Türklerin de esmer boylarının olması yanında Hint Kavminin hepsinin esmer olmasını da hesaba katarsak, Ebu Hanife'nin dedesi Zuti'nin daha çok Hint kavminden olduğu ortaya çıkmaktadır. Ama

ifadesinin etimolojik²³ olarak hangi dilde olduğu ispatlanırsa sorun çözülür diye düşünüyorum. *Birçok farklı bölge ve ırklara mensubiyetinin rivayet edilmesi, babası Sâbit'in bütün bu anılan yerlerde bir müddet oturduktan sonra Kfe'ye gelip yerleşmiş olmasıyla izah edilebileceği gibi, diğer büyük ve önemli şahsiyetlerde görüldüğü üzere, farklı ırk ve bölge mensuplarının Ebû Hanife'ye ayrı ayrı sahip çıkmasıyla da açıklanabilir. Ebû Hanife'nin dedelerinin ana yurdu olan bölgede Türkler de dâhil birokmslman kavmin yaşamakta oluşu, onun aslen Türk olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir*²⁴ çünkü Afganistan Kabil ve çevresi, aşağı Kafkasya ve Orta Asya olarak Türklerin bol yaşadığı bölgelerdendir.

*“Ebû Hanife, 80 (699) yılında Kfe'de doğdu. Daha önce doğduğu yönündeki bazı iddialar hariç tutulursa”*²⁵ Ebû Hanife'nin doğum tarihinde bemen hemen görüş birliği

Babası Sabit, Müslüman olarak doğmuş, Arap dilini öğrenmiş, Kufe gibi Arap Kültürünün ve dilinin yaşandığı bölgede Arap ve İslam Kültüründen etkilenmiş ama ailede kendi özel dilleri konuşuluyorsa ve özel kültürleri kaldıysa o soydan da gelen gelenek ve kültürüyle, zeksıyla mezhebini şekillendirmiştir. Görüldüğü gibi şimdiye kadar Türkçe dilbilimi açısından hiçbir veri elde edemedik. Ama şunu da unutmamak gerekir ki o bölgede yaşayan Arapların kendilerinin haricindeki dilini bilmedikleri kimseleri “Acem/Farsi” olarak görüp ona göre lakap verirler. Hatta Araplar, azd ettiği kölelerine “Mevla” diye isimlendirip azd eden kimsenin soyuna nispet ederler. Bu nedenle Ebû Hanife'nin dedelerini, “Teymoğulları” ndan sayarlar. Burnadan hareketle Arapların dilini bilmedikleri milletleri -ismini sormaya gerek görmediklerinden midir nedir? Bilemiyoruz- kendilerine nispet etmektedirler. Bu da gayet doğal gibi gzlmektedir. Çünkü önemli olan tanınmaktır. Arap toplumunda o zaman bir kimsenin soyu bilinmediği zaman, birinin hizmetinde bulunduğu zaman o soya nispet edilir veya o kimse “falanın kölesi veya falanın azad ettiği” olarak tanınır. Bir de o dönemde asabiyet güçlü olduğundan bir kabile diğerini koruma ve emn altında tuttuğundan uzun süre kader birliği etmeye, zamanla da o soydan olmaya yol açabilir. Neticede Türk olmadığı hakkında da bir bilgi yoktur. nemli olan Müslüman olmasıdır.

²³**“sen zot, ben zot; ata kim vere ot! Açıklaması; herkes kendisini buyurucu durumda görür, iř yapmakla yükümlü saymazsa ortadaki işi kim yapar!”** Türk Atasözü'nde olduğu gibi “zot” kelimesi, “Gözütok, ztok, hoyrat, inatçı, kaba başına buyruk, buyurucu, emir verici, emir, zor, kıyım” anlamına gelmesinden dolayı İmam-ı Ağzam Türkmen de olabilir. Fakat büyük dedesinin Farsia “mh, ay” anlamına gelmesinden dolayı Farsie olması tekrar kuvvet kazanıyor.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5367db6cb72d88.00335380

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GT.S.5367d9f3f30936.42470994/EriřimTarih:21.4.2014

²⁴Uzunpostalı, Mustafa, Maarif Vekleti İşlm Ansiklopedisi (İA), X, 131.

²⁵Kevseri, M. Zâhid, Te'nib'l-Hatib 'al m Skah fi Tercemeti Ebû Hanife mine'l-Kzib, 20, 21, Kahire 1942

vardır.²⁶ Torunları Ömer ve İsmâil'in belirttiklerine göre nesebi Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâb'tır. Aslen Arap olmayan Ebû Hanîfe'nin dedelerinin Fars menşeli olduğu rivayet edilir. Memleketleri feth edildiği zaman kabilelerinin ileri gelenleri arasında kendilerine de eman verilmiş, onlara esir muamelesi yapılmamış ve Arap olmadıkları için, Bekir b. Vâil oğulları kabilesinin aşireti olan Teymullah b. Sa'lebe oğullarının himayesine verilmişlerdir. Diğer bir rivayete göre ise dedesi Zûtâ köle olarak İran'dan getirilmiş, sonra da efendisi tarafından âzat edilmiştir. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, Bekir b. Vâil oğulları veya Teymullah b. Sa'lebe oğullarının mevlâsı (âzatlısı) diye bilinmiş ve zaman zaman Teymî nisbesiyle de anılmıştır. Dedeleri Sâsânî Devleti'nde görev almış, valilik yapmış kimselerdir. Hatta Sâsânî Meliki Hürmüz'ün Ebû Hanîfe'nin dedesi olduğu da nakledilmiştir. Torunu İsmâil'in bildirdiğine göre babası Sâbit Hz. Ali'yi ziyaret etmiş, o da kendisine ve zürriyetine duada bulunmuştur. Ebû Hanîfe'nin doğduğunda babasının hristiyan olduğu, babasının hatta Ebû Hanîfe'nin sonradan müslüman ismi aldığı gibi bazı rivayetler²⁷ hariç tutulursa kaynaklar, babası Sâbit'in hür ve müslüman olarak doğup büyüdüğü hususunda görüş birliği içindedir.

Devrinin seçkin âlimlerinin pek çoğu ile görüşme ve onlardan ilmi yönden faydalanma imkânı bulan Ebû Hanîfe'nin asıl hocası, döneminde Kûfe re'y ekolünün üstadı kabul edilen **Hammâd b. Ebû Süleyman**'dır. Ebû Hanîfe, 102 (720) yılından itibaren hocasının vefatına kadar on sekiz yıl süreyle onun ders halkasına devam etmiş, en seçkin öğrencileri arasında yer almış, hocasının bulunmadığı zamanlarda ona vekâleten ders verecek seviyeye yükselmiştir. Hammâd'ın 120 (738) yılında ölümü üzerine, kırk yaşlarında iken arkadaşları ve öğrencilerin ısrarları üzerine hocasının yerine geçerek ders okutmaya başlamış, bu hocalığı bazı aralıklarla ölümüne kadar sürmüştür. Son derece vakarlı, mütevazı ve üstün anlayış sahibi olan Ebû Hanîfe'nin derslerine o günkü İslâm ülkesinin her tarafından öğrenciler katılmış ve etrafında geniş bir ders halkası oluşmuştur. Yetiştirdiği öğrencilerin sayısının birkaç bini bulduğu, bunlardan kırkının ictihad edecek dereceye ulaştığı belirtilir.²⁸ Ebû Hanîfe'nin ilmi, hocası Hammâd'ın aracılığıyla **İbrâhim en-Nehâî** ve **Ebû Amr eş-Şa'bî**'den, **dolayısıyla Mesrûk b. Ecda', Kâdî Şüreyh, Esved b. Yezîd ve Alkame b. Kays'tan**, bunların ilimleri de sabâbenin en âlimlerinden olan **Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas'tan** gelmektedir. Esasen Ebû Hanîfe'nin ictihadlarında bu silsilenin büyük tesiri görülür. Onun Basra, Kûfe ve Irak bölgesinin ileri gelen üstatlarının hadîs ve fıkâh meclislerine zaman zaman iştirak ettiği,

²⁶İbn Abdülber, el-İntika' fi fedâilî's-Selâseti'l-E'immeti'l-Fuğahâ'i Mâlik Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'i, 123, Kahire 1350/1931.

²⁷Hatîb el-Bağdadî, Târihu Bağdâd, XIII, 324-325, Kahire 1347.

²⁸Bezzâzî, Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam, 218-246, Beyrut 1981

100'e yakın tâbiîn âlimiyle görüştüğü ve birçok kimseden hadis dinlediği rivayet edilir. Seyahatleri sırasında bizat Atâ b. Eb Rebâb, İkrime ve Nâfi'den hadis dinlemiş, onlar vasıtasıyla Mekke ve Medine ilmini, özellikle Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi fakih sabâbîlerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur. **Çeşitli vesilelerle Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, İmam Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır, Abdullah b. Hasan b. Hasan, Ca'fer es-Sâdık** da dâbil birçok âlimle görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Hatta Eb Hanîfe, devrinin sapıkın fırka mensuplarının **Câbir b. Yezîd el-Cu'fi** gibi sabasında yetişkin olanlarıyla ve fikrî önderleriyle de görüşüp münazara etmiştir. Hac münasebetiyle gittiği Mekke'de döneminin seçkin ilim adamlarıyla karşılaşılarak görüş ve fetvalarını onlarla tartışma imkânı bulmuştur. Bütün bu temasların, Eb Hanîfe'nin bilgi birikimine ve fikhî meselelere bakış açısına önemli ölçüde katkısının bulunduğu açıktır.

Eserleri. Eb Hanîfe fikhî meseleleri, geniş tabanlı ictihad şrası sayılabilecek ders halkasında istişareye açıp çeşitli müzakereleden sonra ortaya çıkan çözümleri talebelerine yazdırdığı için öğrencisi Muhammed b. Hasan'ın kaleme aldığı zâbir-rivâye metinleri, ona isnat edilen ve Hanefîler'ce de kendisine ait olduğunda ittifak bulunan görüş ve ictihadları ihtiva eden sağlam kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Bu usul sonucu ortaya çıkan fikhî hükümlerden birbirine benzeyenler konu ve cinslerine göre "kitab"lara, bunlar da nevilerine göre "bab" ve "fasıl"lara ayrıldı. el-Asl (el-Mebsût.), ez-Ziyâdât, el-Câmi'u'l-kebîr, el-Câmi'u's-sagîr, es-Siyerü'l-kebîr, es-Siyerü's-sagîr adlarını taşıyan bu zâbir-rivâye eserlerde Hanefî fikhî tabâretten başlamak üzere ibadetler, mnâkebat, muâmelât, hudd, ukbat... miras şeklinde ayrı bölümler halinde tedvîn edilmiş oldu. Bu sebeple Hanefî fikhının tedvîninin Eb Hanîfe ile başladığını söylemek mümkündür (İA, IV, 22). Ebû Hanîfe'ye doğrudan nisbet edilen eserler şnlardır:

el-Müsned; Talebeleri tarafından Eb Hanîfe'den rivayet edilen hadisleri, diğer bir ifadeyle Eb Hanîfe'nin ictihadlarında delil olarak kullandığı hadisleri ihtiva eden bir eserdir. Rivayetlerin toplanmasında veya tasnifinde etkin rol oynayan şâbısların adlarıyla anılan ve önemli bir kısmı basılmış olan yirmiyi aşkın Eb Hanîfe msnedi mevcuttur (Hindistan 1300; İstanbul 1309; Labor 1312; Leknev 1318; Kahire 1327; Berlin 1929).

2. **el-Fikh'l-Ekber.** Akaide dair olup Ehl-i sünnet'in görüşlerini özetlemiştir. Başta I. Goldziber olmak üzere bazı şarkiyatçılar bu eserin Eb Hanîfe'ye nisbetini sahib görmezlerse de kitabın ona ait olduğunda İslâm âlimleri görüş birliği içindedir. Birçok şerhi bulunan eser, bazı Doğu ve Batı dillerine de tercüme edilerek defalarca basılmıştır (meselâ Delhi 1289; Kahire 1323; Haydarâbâd 1342; Labor 1890).

3. **el-Fikhü'l-Ebsat:** Akaidle ilgili olup oğlu Hammâd ile talebeleri Ebû Yûsuf ve Ebû Mutî' el-Belhî tarafından rivayet edilmiştir (Kabire 1307, 1324, 1368 [M. Zâhid Kevserî neşri]).

el-'Âlim ve'l-Müte'allim: Ehl-i sünnet'in görüşlerini açıklayıp savunma amacıyla ve soru-cevap tarzında kaleme alınmış akaidе dair bir risâledir (İstanbul, ts.; Haydarâbâd 1349; Kabire 1368 [M. Zâhid Kevserî neşri]).

er-Risâle: Ebû Hanîfe, Basra Kadısı Osman el-Bettî'ye hitaben yazdığı bu eserinde akaid konularında kendisine yöneltilen bazı itham ve iddialara cevap vermektedir (Kabire 1368 [M. Zâhid Kevserî neşri]). 6. **el-Vasiyye:** Akaid konularını kısaca ele alan bir risâledir (Kabire 1936). Son beş eserin ihtiva ettiği konular, Osmanlı âlimlerinden **Beyâzîzâde Ahmed Efendi** tarafından kelâm kitaplarının tertibine göre **el-Usûlü'l-münife** adıyla bir araya getirilmiş, yine aynı müellif tarafından **İşârâtü'l-merâm** adıyla şerhedilmiştir. Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen, oğluna ve bazı talebelerine hitaben yazılmış dinî, ilmî ve ablâkî öğütleri içeren başka risâleler de vardır.

6. **el-Kasîdetü'n-Nu'mâniyye.** Hz. Peygamber için yazdığı na't olup basılmıştır (Kabire 1282, 1299; İskenderiye 1288; İstanbul 1279, 1298, 1320). Kasidenin Halîl b. Yahyâ tarafından Sürûrü'l-kulûbi'l-irfânîyye bi-tercemeti'l-Kasîdeti'n-Nu'mâniyye adıyla yapılan Türkçe tercümesi (İstanbul 1268), İbrâhim b. Mehmed el-Yahvacî'nin satır arası tercümesi (el-Mecmûatü'l-kübrâ, İstanbul 1276) ve Muhammed A'zâm b. Muhammedyâr'ın Rahmetü'r-Rahmân adlı Hintçe şerhi (Delhi 1897) bu arada zikredilebilir

Bunların dışında kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen **Mücâdele li-ehadî'd-dehriyyîn, ed-Davâbitü's-selâse, Risâle fi'l-ferâ'iz, Du'â'ü Ebî Hanîfe, Muhâtabetü Ebî Hanîfe ma'a Ca'fer b. Muhammed b. Ahmed er-Rızâ, Fetâvâ Ebî Hanîfe ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Maksûd fi's-sarf, er-Red 'ale'l-Kaderiyye, Ma'rifetü'l-mezâhib** gibi çoğu akaid alanında birçok eserden söz edilmekte, Brockelmann ve Sezgin tarafından adı geçen eserlerin kütüphane kayıtları verilmekteyse de bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye aidiyetini ihtiyatla karşılamamız daha doğru olacağı muhakkaktır. Nitekim söz konusu kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen, Râmpûr ve Bengal'de nüshalarının bulunduğu bildirilen Ma'rifetü'l-mezâhib adlı eserin gerek üslûp ve yazım tekniği, bakımından, gerekse içerisinde daha sonraki dönemlerde teşekkül etmiş itikadî fırkaların zikredilmesi sebebiyle Ebû Hanîfe'ye ait olmadığı hususu büyük kuvvet kazanmıştır.²⁹

²⁹Uzunpostalcı Mustafa, DİA:“Ebû Hanîfe” md., X, 131-137

İMAM MATÜRİDİ (Özbekistan-İran Arası Horasan/Mâtürîd Türkmeni) (ö. 333/944); Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî; Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve **fakih**. Gerçi doğrudan konumuz olan sahada bulunmadığı için İmam Matüridi'yi buraya almayabilirdik. Fakat İmâm'ın doğduğu yer olan Mâtürîd kasabası, Horasan'ın Semerkant şehrinin bir kasabası olduğu için aldık. Tarihten günümüze yönetimi değişen Horasan bölgesi, artık iki üç ülke (İran, Özbekistan, Türkmenistan) arasında bölüşülerek büyük bir havza olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla Horasan, küçülerek sadece İran'ın küçük bir şehri olmuştur. Bu sebeplerden ötürü İmam Matürîdî'nin hem Özbekistan ve hem İran ile alakası vardır. Artık Horasan ismi sadece İran'da vardır. Ama küçülen coğrafyayla Horasan'ın kasabası sayılan Matürîd, artık Özbekistan sınırları altında kalmıştır. Türkmen varlığında unutulması mümkün olmayan bir yeri olduğu için önemine binaen buraya aldık.

“İmam Matürîdî'nin nisbet edildiği Mâtürîd (Mâtürît), bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Semerkant'ın dış mahallesidir. 1920'de Semerkant'ı ziyaret eden Barthold, Mâtürîd'in şehrin kuzeybatısında bir köy olduğunu belirtir. Hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgiye rastlanan Mâtürîdî, Abbâsîler'in merkezî otoritelerinin oldukça zayıfladığı bir dönemde siyasî bakımdan hilâfete bağlı müstakîl beyliklerden Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehir'e hâkim oldukları devirde yaşamıştır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hocası Rey Kadısı Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248 (862) yılında vefat ettiğine dair bilgiden hareketle III. (IX.) yüzyılın ilk yarısının ortalarında dünyaya geldiği ve ömrünün bir asra yakın olduğu tahmin edilmektedir.

Fıkıh ve Fıkıh Usulündeki Yeri. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, genelde İslâm kültürü ve özeldir Hanefî mezhebi içinde önemli dönüm noktalarının birini teşkil eden, fıkıh usulü ve fıkıh ilimlerinin kavramlarının titizlikle tanımlanmaya, bu ilimlerin birer disiplin haline gelmeye başladığı bir devirde yaşamış, fikirleri ve çalışmalarıyla sonraki nesillere ufuk açmış bir ilim ve fikir adamıdır. Yaşadığı dönem bir taraftan dinî, felsefî ve siyasî akımların sistematik düşüncelerini oluşturduğu, muhalifleriyle polemiklere girdiği, diğer taraftan dinî ilimlerin metodolojik yapıya kavuşarak her birinin terminolojisinin olduğu bir dönem olarak kendini gösterir. Mâtürîdî bilhassa teoriyle pratik, usul ile fîrû irtibatını sağlayarak ortaya koyduğu çözümlerle fikirlerin daha saf biçimde sunulmasına katkı sağlamış ve en azından yaşadığı coğrafyadaki ilim âlemine kendini kabul ettirmiştir. Kelâm alanındaki görüşlerinin yanı sıra bilhassa fıkıh usulüne ilişkin çalışmaları Semerkantlılar üzerinde etkili olmuş ve kendisi zamanla Semerkant fıkıh okulunun reisi olarak kabul edilmiştir

İmam Matürîdi, İmam-ı Ağzam gibi Fıkha bütüncül, hemen hemen herşeyi içine alan bir tanım getirmekle kelam ile fikhî birbirine yaklaştırır. Hatta O'nu da aşarak fikhin anlamını bir şey vasıtasıyla ötekini yani bağlantılı olduğu kümeleri de bilmek şeklinde açıklayarak, fikhin neredeyse bir hakikat arayışı anlamına geldiğine işaret eder. *İmam Matürîdi'ye göre Fıkah*; **“Bir şeyin hem kendisini hem de başkasına delâletini bilmektir”** şeklinde açıklar. Burada yer alan “başkası” ifadesinin benzer olsun olmasın onun delâletiyle bilinen her şeyi kapsayacağını belirtir. Diğer yerlerde ise “bir şeyi başkasına delâlet eden benzeriyle birlikte bilmek, görünenden hareketle görünmeyene vâkıf olmak yahut açık (zâhir) olandan hareketle gizli ve kapalı (bafi ve bâtin) olanı bilmek” şeklinde izah eder. Dolayısıyla ona göre **fıkah “şey”i tek başına bilmekten öte bir anlam ifade etmekte ve onu, mânasına nüfuz ederek bağlantılı olduğu anlam kümesi içinde kavramak gibi daha derin bir muhtevaya taşımaktadır. Bu bakımdan fıkah “bir şeyden istidlâl yoluyla başka bir şeyi tanımak” demektir**

Tefsir ve Kelâma dair eserleri olduğu bilinmekle beraber fikhî yönü pek bilinmemektedir. Özellikle usul-u fıkah yönü pek kuvvetlidir. Yıllarca resmi kurumlarda eserleri okutulmadığı için meşhur olmamış³⁰ iki üçyüz yıl sonra görüşleri yaygınlık kazanmıştır. Fıkha dair eserleri şunlardır:

³⁰Çağdaş araştırmalarda Mâtürîdî'nin tefsir, kelâm, fıkah ve usulü, mezhepler tarihi alanlarında önemli mevkiine rağmen gerek mezhepler tarihine dair eserlerde gerekse bibliyografik kaynaklarda ihmal edildiği belirtilmekte ve sonraki dönemlere çok az eseri intikal eden Eş'arî'nin mezhebinin yayılmasına karşılık Mâtürîdî'nin mâruz kaldığı bu ihmal ile ilgili çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. Bunlar arasında Mâtürîdî'nin hilâfet merkezi Bağdat'tan uzakta yaşamış olması, Arap tarihçileri tarafından kasıtlı olarak zikredilmemesi, siyasî iktidarla anlaşmazlık içinde bulunması sebebiyle Eş'arîler gibi devlet imkânlarından yararlanmamış olması, Eş'arîliğin Nizâmiye medreselerinde okutularak İslâm dünyasının her tarafına gönderilecek kimseler yetiştirilmesine mukabil Mâtürîdîliğin resmi eğitim kurumlarına girmemesi, Eş'arîliğin Şâfîiler ve Mâlikîler gibi farklı kitleler tarafından benimsenmesine rağmen Mâtürîdîliğin sadece Hanefîler'e münhasır kalması, Mâtürîdîliğin akla daha fazla önem vermek suretiyle muhafazakâr ulemânın ve biyografi müelliflerinin ilgi alanı dışında kalması, Hanefî çevrelerinin Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin otoritesini gölgelemesinden endişe etmeleri, eserlerinin dil ve üslûp açısından problemlili oluşu gibi bir dizi sebep kaydedilmektedir.

Bazı araştırmacılar ise Zehebî ve Süyûtî gibi biyografi müelliflerinin Mâtürîdî'yi Türk olduğu için terk ettiklerini ileri sürmüştür. Ancak bu müelliflerin eserlerine bakıldığında İslâm dünyasında ilmi faaliyetlerde bulunan kişilerin mezhep, milliyet vb. özelliklerine bakılmaksızın biyografilerine yer verildiği görülmektedir. Bu hususta, Alâeddin es-Semerkindî'nin dikkat çektiği gibi Mâtürîdî'nin kendi memleketinde de iki asra yakın bir süre ihmal edildiği ve Hanefî tabakat kitaplarında bile hakkında verilen bilgilerin çok sınırlı olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Meâhiz (Mehaz)'ş-Şerâi fî Usûli'l-Fıkh

Kitâbü'l-Cedel fî Usûli'l-Fıkh.

er-Red ale'l-Karâmita (fî'l-für).

Şerhu'l-Câmi's-Sağîr; Muhammed eş-Şeybânî'nin Haneфі mezhebinin temel kaynaklarından olan el-Câmiu's-sağîr adlı eserinin şerhidir.³¹

Mâtürîdî'nin eserlerinde savunduğu fikirler Ehl-i sünnet'in temel görüşleri olup iman-amel ayırımı (kebîre) konusunda mutedil Mürcie görüşünü benimsemesinin onun Ehl-i sünnet çizgisi dışında kalmasını gerektirmeyeceği gibi Kaderiyye'nin mukabili saydığı Mürcie'yi eleştirmesi de böyle bir iddiayı geçersiz hale getirir. Günümüze kadar gelmeyen eserlerinde Ehl-i sünnet tabirinin yer alıp almadığı hususunda bir Şey söylenemezse de Mâtürîdî'nin öğrencisinin ğrencisi olan İbn Yahyâ gibi bir âlim aynı tabiri sıkça kullanmaktadır. Aslında Mâtürîdî'den sonra yaygın hale gelen Ehl-i sünnet (ehl's-sünne ve'l-cemâa) tabiri, akaid konusunda Reslullah ile ashap cemaatinin yolunu (sünnet) takip edenler, yani ashap yoluyla bize aktarılan Hz. Peygamber'in İslâm anlayışını benimseyenler demek olup bu tabir namazın kılınış Şekli dahil olmak üzere genel İslâm anlayışını içermektedir. Bu da müslümanların büyük çoğunluğunun esasen benimsediği bir husustur.

Mâtürîdî'nin ihmal edilişi için ileri sürülen sebepler az veya çok etkili olmuştur. Nitekim Eb'l-Yüsr el-Pezdevî, Kitâbü't-Tevhid adlı eserini yeterli bulmasına rağmen onu dil ve üslûp açısından probleml bulduğu için kendi kitabını yazmayı gerekli görmüştür. Alâeddin es-Semerkindî de Mâtürîdî'nin fıkh usulüne dair eserlerinin son derece sağlam delil ve güçlü istidlâllere dayanmasına rağmen ilgi görmemelerinden yaknr ve bunun sebebinin lafiz ve mânalarının anlaşılır olmayışı veya himmet ve gayret azlığında aranması gerektiğini belirtir. Ona göre fakihlerin Mâtürîdî'nin eserlerinde görülen kelâm tartışmalarıyla ilgilenmeyip sadece fıkhâ meyletmeleri yalnız fıkh meseleleri ele alan eserlerin yaygnlik kazanmasına sebep olmuştur. Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgenin çeşitli istilâlara mârz kalıp dinî eserlerin tahrip edilmesi, ayrıca Mâverâünnehir'in Bağdat, Basra ve Kfe gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzakta olmasının eserlerinin ihmal edilmesindeki etkisinin göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeken Bekir Topaloğlu'na göre ise bu ihmalin temelinde muhaddislerle fakihlerin Mâtürîdî'nin görüşlerini Mu'tezile'ye yakın kabul etmelerinin yatması kuvvetle muhtemeldir. Madelung'a göre Mâtürîdî'nin görüşlerinin Mâverâünnehir'in batısında sağlam bir yer edinememiş olmasında Hanefiliğin ana merkezi olan Irak'ta Eb'l-Hasan el-Kerh, Cessâs ve Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî gibi önde gelen Hanefî âlimlerinin itikadda Mu'tezile mezhebin benimsemelerinin büyük tesiri olmuştur. Aslında Mâtürîdî İslâm dünyasında tamamen ihmal edilmiş değildir. Görüşleri ve biyografisine dair bazı bilgiler, erken dönemlerden itibaren bilhassa kendisini büyük bir otorite kabul eden Mâverâünnehir Hanefileri'nin teliflerinde, hicri 7. Miladi 13.yüzyıldan itibaren de çok sınırlı biçimde diğer mezheplere ait eserlerde yer almaya başlamıştır. Bununla birlikte ona ayrılan yerin çok yönlü ilmî Őahsiyetine uygun olduğu söylenemez (zen Şükrü, DİA: MatrdMd., XXIX, 147)

³¹ zen, Şükrü, DİA: MatrdMd., XXIX, 149

SERAHSÎ³² **Şemsü'l-eimme (Horasan-Serahs İran Türkmeni);** (ö. 483/1090 [P]), Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. el-Mebsût adlı eseriyle tanınan **Hanefî fakihi**.

“Nisbesinin de gösterdiği gibi Serahsî bugün Türkmenistan-İran sınırında bir kasaba olan Serahs'ta veya civarında doğmuştur. **Onun Türk soyundan geldiğine dair açık bir delil yoksa da** Buhara'da tahsil görmüş, sonra ders vermiş olduğuna, eserlerini Özkent (Uzçend) Hapishanesi'nde yazdığına ve hayatının son yıllarını Mergânân'da (Fergana) geçirdiğine bakılırsa kendisi Karahanlılar Devleti âlimleri arasında yer almalıdır. Yazılarında yalnız Arapça'yı kullanırdı; bazı fıkah meselelerini izah etmek için çağdaşı diğer Orta Asya fakihleri gibi arada bir Arapça terimlerin Farsça karşılıklarını vermesi İranlı olduğunu göstermez, çünkü o dönemde Farsça, şehirlerde aydınların kullandığı iki dilden biriydi. **Birçok defa bulûğ çağı vb. meseleler münasebetiyle Türkler'den bahsetmiştir ki bu da onun İranlı olmaktan ziyade Türk olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağını gösterir.**

Serahsî, ikinci Şemsüleimme unvanıyla tanınırdı; bu unvanı taşıyan ilk kişi hocası Halvânî idi. Eserlerinin sayısı bakımından şüphesiz en büyük müslüman fakihlerinden biridir. Keyfiyet yönünden İbn Kemal³³ onu Ebû Hanîfe ve Şeybânî'den hemen sonra Hassâf, Tabâvî, Kerbî ve Halvânî ile birlikte üçüncü sıradaki müctehidler tabakasına koymaktadır.

El-Mebsut adlı eserini hükümdara veya şehrin valisi olan Emir Gun'a nasihat ettiği için hapse atıldığında imlâ (yazdırma) metoduyla hâpiste yazdırmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre 15 yıl hâpiste kalmıştır. Fakat vali talebeleriyle görüşüp eser yazmasına izin vermiştir. Serahsî'nin biyografisini yazan en eski müellif olan İbn Fazlullah el-Ömerî Mesâlikü'l-Ebsâr'ında³⁴ Serahsî'nin büyük bir kelâm âlimi, **fakih, fıkah usulü uzmanı ve münazara üstadı** olduğunu belirtmektedir.

Eserleri: Serahsî'nin çalışmalarının büyük bir kısmı hâpiste iken yazılmış veya çıktuktan sonra tamamlanmıştır. **1. Sıfatü Eşrâti's-sâ'a ve makâmâti'l-kıyâme:** Hocası Halvânî'nin imlâ ettirdiği bu eser Serahsî tarafından tertip ve tanzim edilmiştir.

³² Bu bölüm, Hamidullah Muhammed, XXXVI, 546-547, DİA:“Serahsî” md.nden özetlenmiş ve kısmen alıntılanmıştır.

³³ İbn Kemal, Risâle fi Vakfî'l-evlâd ve Tabakati'l-Müctehidin, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 276, vr. 308b

³⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ, Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memaliki'l-Emsar, VI, 65-66, thk. Fuad Seyyid, Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1985.

Bilinen iki nüshasından biri Süleymaniye Ktphanesinde³⁵ diğeri Paris Bibliothque Nationale'deki³⁶ nüshalar esas alınarak yayımlanmıştır. **2. el-Mebsût**³⁸; Kabire'de (1324-1331) yılları arası, toplamı 6335 sayfa tutan büyük boyda otuz cilt halinde basılmıştır. Halîl Muhyiddin el-Meys, "Febris'l-Mebsût, Beyrut 1400/1980" şeklinde eserin bir indeksini hazırlamıştır. **3. şerhu (Nüketü) Ziydti'z-ziyâdât**³⁹; Hepsii şeybânî'nin eseri olan ez-Ziyâdât, Ziydti'z-ziyâdât, el-Câmi'u's-sağır ve el-Câmi'u'l-kebîr'in şerbleri de Serahsî'nin mahpusluk devrinde yazılmıştır. **4. şerhu'l-Câmi'i's-Sağır**. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir⁴⁰. **5. şerhu's-Siyeri'l-kebîr**. Müellif, mahpusluğun son aylarında ve memleketin i savaşlarla çalkalandığı bir sırada şeybânî'nin devletler umumi hukukuna dair kitabının şerbini dikte etmeye başlamış, bunun matbu versiyonundaki 1408 sayfanın son 328 sayfasını hapisten çıkışından sonra Mergnn'da ve yalnız on gün içinde tamamlamıştır. Eser, Debbğade Mehmed Mnb Ayıntâbî tarafından Trkee çevrilmiş olup, 1241/1826 yılında İstanbul'da basılmıştır. Araa aslının neşri ise bu tarihten yaklaşık bir asır sonra Haydarâbâd 1335-1336 yıllarında mümkün olmuştur. **6. Usl'l-fikh (Usl's-Serahsî)**: Müellif, yine hapisyanede imlya başlayıp muhtemelen daha sonra tamamladığı bu önemli eseri şeybânî'nin eserleri üzerindeki şerblerin esaslarını açıklamak için kaleme almıştır. Eser Eb'l-Vefâ el-Efgânî tarafından iki cilt halinde Kabire 1372'de neşredilmiştir. Ayrıca Haydarâbâd (1372-1373) ve bundan ofset olmak üzere Beyrut (1393/1973) baskıları vardır. Ebû Abdurrahman Salb b. Muhammed b. Uveyda el-Muharrer fi usûli'l-fikh adıyla eserin yeni bir neşrini gerçekleştirmiştir (Beyrut 1417/1996). **Serahsî'nin bu eseri çağdaşı ve ders arkadaşı Eb'l-Usr el-Pezdevf'nin el-Usl' ile birlikte Hanefi fikh usulünün iki klasieği olarak**

³⁵Sleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1446/3, vr. 43a-73b

³⁶Paris Bibliothque Nationale, nr. Arabe 2800, Yazma, vr. 442b-465b

³⁷Neře Hazırlayan: Sarıtoprak, Zeki, Kahire 1414/1993.

³⁸Serahs, Özkent Hapishanesi'ndeki ilk sarsıntı geçtikten sonra yakın bir gelecekte hapisten kurtuluş imkânı göremeyince bir çalışma konusu bulma ihtiyaı duymuştur. Bizzat kendisinin syledieği gibi şeybânî'nin şaheseri olan el-Asl ve diğer kitaplarını özetleyen bir eser olan Hâkim eş-şehid'in el-Muhtaşar'l-kâfi'sini şerh etmeye uzun zamandan beri arzu ediyordu. şartların müsaade etmesi ve kendisini "teselli etmeye çalışan bazı dostların telkinleri" Serahsî'yi bu isteğini gerçekleştirmeye yönelmiş, eseri Hanefi mezhebindeki fikhî görüşlerin ve delillerinin en geniş şekilde ele alındığı ve sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli çalışma olmuştur. el-Mebsût, mezhebin temel görüşlerinin tesisi ve doğruluklarının ispatıyla ilgilenmeyerek diğer bütün görüşler hakkında tarafsız şekilde sistemli bir tahlil yapan büyük eserlerin ilki durumundadır. Diğer bir ifadeyle bu eserlerin meseleyi ele alışları felsefi mahiyette olup Serahsî de mezhebinde meseleleri bu yönden inceleyenlerin ilk mümessili durumundadır (Schacht Joseph, 900.lmnn Yıldönümü, Sayfa 2)

³⁹Nařiri; Efgânî, Eb'l-Vefâ, Haydarâbâd / Dekken 1378

⁴⁰Bađdatlı Vehbi Efendi, nr. 565.

tarihteyerini almıştır. Daba sonra bu ilim dalında kaleme alınan hemen bütün eserler bu iki eserin genel çerçevesini ve nazariyelerini hep göz önünde bulundurmıştır⁴¹.

KÂSÂNÎ⁴² (Özbekistan-İran Arası Horasan Bölgesi-Fergana Türkmeni) (ö. 587/1191); Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. **Hanefî fakihî.**

“Orta Asya’da Fergana bölgesinde Seyhun nebrinin kuzeyinde yer alan Kâsân’da (Kâşân) doğdu. Hocaları arasında daba sonra kayınpederi olan Alâeddin es-Semerkindî, öğrencileri arasında ise oğlu Mahmud ve el-Mukaddimetü'l-Gaznevîyye adlı eserin müellifi Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî gibi âlimler bulunmaktadır. “Melikü'l-ulemâ” lakabıyla anılan Kâsânî’nin asıl şöhreti, Alâeddin es-Semerkindî’nin Tuhfetü'l-fukahâ isimli kitabına yazdığı Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ adlı şerhinden kaynaklanmaktadır. Bundan çok memnun kalan hocası bir fıkah âlimi olan kız Fâtima’yı ona nikâhlanmış ve mehir olarak da bu eseri kabul etmiştir. Özellikle bu evlilikten sonra Kâsânî, eşi ve kayınpederinin ortak fetva vermeye başladıkları kaydedilir⁴³.

Çeşitli ilim yolculuklarına çıkan Kâsânî bir ara Konya’ya giderek Selçuklu Sultanı I. Mesud’un sarayında kalmış ve bu sırada bazı ilmî tartışmalara katılmıştır. Şa’rânî nisbeli bir âlimle⁴⁴ müctehidlerin ictihadlarında isabetli olup olmadıkları konusunda yapılan bir tartışmada adı geçen zat, Ebû Hanîfe’den her müctehidin kendi ictihadında isabetli olduğu görüşünün nakledildiğini ileri sürmüştü, Kâsânî ise Ebû Hanîfe’den müctehidlerin ictihadlarında isabetli oldukları gibi hata da yapabileceklerinin ve yalnız birisinin isabet edeceğinin nakledilmiş olduğunu söylemiştir. Bu arada Kâsânî rakibinin görüşünün Mu’tezile’ye ait bir görüş olduğunu söylemiş ve kerbacıyla ona vurmaya kalkışmıştır. Bunun üzerine sultan Kâsânî’nin Konya’dan uzaklaştırılmasını istemişse de vezirin araya girmesiyle Halep’te bulunan Nûreddin Mahmud Zengî’nin yanına elçi olarak gönderilmiştir⁴⁵. Bu olayın 541-543 (1146-1148) yılları arasında vuku bulmuş olması muhtemeldir. Halep’te ilim adamları ve öğrenciler arasında büyük itibar gören Kâsânî, Zengî tarafından Halâviyye Medresesi’ne hoca olarak tayin edildi ve hayatının sonuna kadar burada ders verdi. Kâsânî 10 Receb 587’de (3 Ağustos 1191) Halep’te vefat etti ve makâm-ı İbrâhim’in sağ tarafında bulunan hanımının kabri yanına defnedildi. Bu mezarlar zamanla önemli bir ziyaretgâh haline gelmiştir. Kâsânî, özellikle Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ adlı eserindeki düzen ve sağlam mantık örgüsünden de anlaşılacağı

⁴¹Hamidullah, Muhammed, XXXVI, 546-547, DİA:“Serahsi” md.nden naklen.

⁴²Koca, Ferhat, DİA ‘Kasanî’ md., XXIV, 531’den kısmen özetlenmiştir ve alıntılanmıştır.

⁴³Bkz. Fâtıma Bint Alâeddin Es-Semerkindiyye.

⁴⁴DİA, VI, 700.

⁴⁵Kureşî, Abdülkadir, Cevahiru’l-Mudiyye fi Tabakati’l-Hanefiyye, IV, 26, Kahire 1398; M. Râgıb, İ’lâmü’n-nübelâ’ bi-târîhi Halebi’s-şehbâ’, IV, 305-306, Halep 1343/1925

zere fıkah ve fıkah usulinde derin bilgi sahibiydi. Ayrıca devrinde yapılan kelâmî tartışmalardan uzak kalmamış ve bilhassa Mu'tezile ile bid'at ehline karşı mücadele etmiştir.

Eserleri: Kâsânî'nin bilinen en önemli eseri **Bedâ'î'u's-sanâ'î' fî tertûbî'ş-şerâ'î'**⁴⁶. Eser, Alâeddin es-Semerkeandî'nin **Kudûrî'nin el-Muhtasar'ına** dayanan **Tuhfetü'l-fukahâ'** adlı kitabının şerhi olarak kaleme alınmakla beraber, klasik anlamda bir şerb olmayıp yepyeni bir sistemle yazılmıştır. Bu sebeple fıkah tarihçileri arasında Bedâ'î'u's-sanâ'î'in Tuhfetü'l-fukahâ' ile şerb-metin ilişkisi tartışmalıdır. Bir taraftan Kâsânî'nin hocasının eserine tamamen sadık kaldığı ileri sürülüp onun bizzet hocasının nezâreti altında Tuhfe'yi yeniden kaleme almış olması ihtimaline işaret edilirken⁴⁷ diğer taraftan Tuhfe ve Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı ile karşılaştırıldığında gerek içerik gerekse metot bakımından müstakil bir kitap sayıldığı ve Tuhfe'nin şerhi olarak gösterilmesinin doğru olmayacağı belirtilmiřtir⁴⁸. Jochen Gentz, Bedâ'î'u's-sanâ'î'e dayanarak İslâm hukukunda kefalet konusunu incelemiřtir⁴⁹.

Brockelmann Kitâbü't-Te'vîlât adlı bir eseri Kâsânî'ye izâfe ederse de⁵⁰ onun belirttiği nsha⁵¹ Abdürrezzâk b. Ahmed el-Kâsânî'ye ait Te'vîlâtü'l-Kur'an'dır⁵². Ayrıca es-SuĤTânü'l-mübîn fî usûli'd-dîn adında kelâmla ilgili bir eser dâba Kâsânî'ye nisbet edilmiřtir⁵³. Bu eserin el-Mu'temed fî'l-mu'tekad adıyla da anıldığı belirtilir^{54,55}

MERGİNÂNÎ⁵⁶, **Burhânuddîn (Özbekistan Horasan-İran Türkmeni)** (ö. 593/1197); Eb'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî Mergînânî. el-Hidâye adlı eseriyle tanınan **Hanefî fakihî**.

⁴⁶I-VII Cilt olarak, Kahire 1327-1328; nşr. Ali Muhammed Muavvez - Âdil Ahmed Abdlmevcd, I-X, Beyrut 1418/1997.

⁴⁷Kavakcı, Yusuf Ziya, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra' al-Nahr İslâm Hukukçuları, 125, Ankara 1976

⁴⁸Von Otto Spies, "Istanbul Handschriften zu dem Rechtswerk Badâ'î' a's-sanâ'î' des Kâsânî", XLI (1969), İslam, XLI [1969], 20.

⁴⁹Die Bürgschaft Im İslamischen Recht Nach Al-Kâsânî, Zeitschrift Für Vergleichende Rechtswissenschaft, LXI [1960], 86-180.

⁵⁰Brockelman, GAL, I, 465.

⁵¹Râğıb Paşa Ktp., nr. 32/4.

⁵²Krř. GAL, II, 262; Suppl., II, 280

⁵³Kureřî, Abdülkadir, Cevahiru'l-Mudiyye fî Tabakati'l-Hanefiyye, IV, 27, Kahire 1398; Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, II, 996.

⁵⁴Leknevî, Abdülhay, el-Fevâ'id'l-behiyye fî Teracimi'l-Hanefiyye, 53.

⁵⁵Koca Ferhat, DİA 'Kasani' md., XXIV, 531'den naklen.

⁵⁶Bu bölüm; Koca, Ferhat, DİA XXIX, 182, 183'den kısmen özetlenmiş ve alıntılanmıştır.

“Mâverâünnehir’de Fergana bölgesine bağlı Merginân şehrinin Rıstân köyünde doğdu. Hz. Ebû Bekir’in soyundan olup çeşitli âlimler yetiştiren bir aileye mensuptur. Lâknevî, el-Hidâye’nin matbu nüshasının başına koyduğu biyografide Merginânî’nin 8 Receb 511’de (5 Kasım 1117) doğduğuna dair bir rivayet nakleder. Zirîklî’nin verdiği 530 (1136) yılının, Merginânî’nin kendilerinden ders aldığı hocaları Sadrişşehîd’in 536 (1141-42), Necmeddin en-Nesefî’nin 537 yılında öldükleri dikkate alındığı takdirde yanlış olduğu anlaşılır.

Merginânî, Şemsüleimme es-Serahsî’den ders alan anne tarafından dedesi Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmasî, Necmeddin en-Nesefî, Sadrişşehîd, Alâeddin es-Semerkandî’nin öğrencisi Ziyâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Bendenî’zî, Şemsüleimme es-Serahsî’nin öğrencisi Osman b. Ali el-Bîkendî, Ebû Muhammed Ziyâeddin Sâid b. Es’ad el-Merginânî ve Kwâmüddin Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî gibi hocalardan okudu. Başta fıkâh olmak üzere hadîs, tefsîr, Arap dili ve edebiyatı alanlarındaki bilgisıyla tanındı. Kaynaklarda “imam, hâfiz, muhakkik” gibi sıfatlarla anılmakta, çağdaşları Kâdîhan, Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, Zahîrüddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî ve Ahmed b. Muhammed el-Attâbî gibi âlimler tarafından ilmi dirayeti dile getirilmektedir. Taşköprizâde, kendisini Hanefî mezhebi içerisinde ashâb-ı tercihten sayarken Lâknevî onun mezhepte müctehid kabul edilmesinin daha doğru olacağını, son dönem Osmanlı âlimlerinden Seyyid Bey ise kitaplarının meselede müctehid olduğuna şabîtlük ettiğini belirtmektedir. Merginânî’nin öğrencileri arasında oğulları Celâleddin Muhammed ve Nizâmeddin Ömer yanında Şemsüleimme el-Kerderî, Celâleddin Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrüşenî ve Ta’lîmü’l-Müte’allim müellifi Zernûcî gibi âlimler bulunmaktadır. 14 Zilhicce 593’te (28 Ekim 1197) vefat eden Merginânî Semerkant’ta defnedildi.

Merginânî, el-Hidâye’de fıkâh konularının tasnifiyle ilgili olarak önceki Hanefî hukukçularının sistematiğine bağlı kalmakla birlikte zaman zaman farklı düzenlemeler de yapmış, meselâ nafakaya dair hükümler nikâh bölümünde ya da müstakîl bir bölüm halinde ele alınırken Merginânî bu konuya talâk kısmında temas etmiştir. Onun diğer hukukçulardan farklı görüşler benimsediği de görülmektedir. Kocanın iktidarsızlığı durumunda söz konusu edilen bir yıllık bekleme süresinde güneş takviminin esas alınması gerektiği şeklindeki görüşe karşılık (Serahsî, V, 101) Merginânî ay takvimini dikkate almıştır (el-Hidâye, II, 27).

Eserleri.

1. Bidâyetü’l-mübtedî (Kahire 1355/1936). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin el-Câmi’u’s-sağîr’i ile Kudûrî’nin el-Mubtasar’ında mevcut meselelerin bir araya getirildiği eseri Ebû Bekir b. Ali el-Hâmilî en-Naẓmü’l-menşûr (Dürri’l-mübtedî

ve *zubrü'l-muktedî*) adıyla nazma çekmiş, Ebû Bekîr el-Haddâd bu manzumeyi *Sirâcü'ş-şalâm ve bedrü't-tamâm* adıyla şerbetmiştir⁵⁷.

2. el-Hidâye⁵⁸: Müellifin *Bidâyetü'l-mübtedî* üzerine yaptığı bir şerh olup Hanefî mezhebinin en tanınmış ve en çok güvenilen metinlerinden biridir. Üzerinde pek çok şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılan kitap çeşitli dillere çevrilmiştir.

3. Muhtârât (muhtâr) ü'n-nevâzil Fıkıha dair olan eserin ibadetlerle ilgili bölümü Mahmûd Muhammed İsmâil tarafından Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye kütülyyetü'ş-şerîa'da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1414/1994; eserin bazı yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde⁵⁹).

4. et-Tecnîs ve'l-mezîd fî'l-fetâvâ: Klasik fıkıh kitaplarının sistematiğine sahip, vâkıât türü hacimli bir eserdir. (bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 587; Karaçelebizâde Hüsameddin, nr. 194; Şehid Ali Paşa, nr. 913; Damad İbrâhim Paşa, nr. 680, 681; Lâleli, nr. 832).

5. Kitâb fî'l-ferâ'iz⁶⁰

6. Kitâbü'l-Hac (Menâsikü'l-hac): Kaynaklarda *Mergînânî'nin hacca dair bir eserinden söz edilmekte olup çeşitli fıkıh kitaplarının hacla ilgili bölümlerini bir araya getiren bir mecmuanın içerisinde bu adla yer alan metnin*⁶¹ (), yapılan karşılaştırmada hac konusunda müstakil bir kitap değil el-Hidâye'nin "Kitâbü'l-Hac" bölümünden ibaret olduğu görülmüştür.

7. Kifâyetü'l-müntehî. Müellif, Bidâyetü'l-mübtedîye şerh olarak başladığı bu eserin yaklaşık seksen cüzlük bir hacme ulaşması ve çok dağınık olması sebebiyle okuyucuyu bıktıracağından endişe ederek çalışmasını tamamlamaktan vazgeçmiş ve daha kısa bir şerh olan el-Hidâye'yi kaleme almıştır. *Mergînânî, el-Hidâye'de ayrıntısına giremediği bazı meseleler için bu şerhe atıfta bulunur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde*⁶² bu adla kayıtlı olan eserin gerçekte el-Hidâye olduğu tesbit edilmiştir. Kaynaklarda *Mergînânî'nin el-Mezîd fî fîrû'i'l-Hanefiyye, Münteka'l-merfû', Neşri'l-mezheb ve Şerbu'l-Câmi'i'l-kebîr* isimli kitaplarının olduğu da belirtilmektedir.

⁵⁷Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1051; ayrıca bk. Suppl., I, 646.

⁵⁸Kahire 1282; Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, Kahire 1385/1966

⁵⁹Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, Tüyatok, nr. 3604; Ayasofya, nr. 92, 1421, 1422, 1423; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 505; Çorlulu Ali Paşa, nr. 255; Esad Efendi, nr. 970.

⁶⁰Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 380, vr. 89b-90a; Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, nr. 26170

⁶¹Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Nr. 942, Vr. 21b-54b

⁶²Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 129; İzmir Ktp., nr. 166; Yazma Bağışlar, nr. 3546

Bazı yeni araştırmalarda Mergînânî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde⁶³ Muhtârî'l-fetâvâ adında bir eserinin bulunduğu söylenmekteyse de⁶⁴ söz konusu eser ona ait olmayıp Abdullah b. Mahmûd el-Mevsûlî'nin el-Muhtâr li'l-fetvâ isimli kitabıdır.”⁶⁵

KERDERÎ⁶⁶ Şemsü'l-Eimme (İran/Harezm-Cürçan Türkmeni) (ö. 642/1244), Muhammed b. Abdissettâr b. Muhammed el-İmâdî, Berâtekinî el-Kerderî. **Hanefî fakihî.**

“18 Zilkade 559'da (7 Ekim 1164) Hârizm bölgesinin idarî merkezi olan Gürgeç'e (Cürçâniye) bağlı Kerder şehrinin Berâtekin kasabasında dünyaya geldi.” Beratekin kasabasının esmi arapça “**Berâ;** -den temiz, -den uzak” ve “**tekin;** güvenli” anlamında bileşik isim demek olup, etimolojik olarak da Türk olduğu bellidir. *En tanınmış bocaları, Kâdîhan ve Burhâneddin el-Mergînânîdir. Ayrıca Kureşî, Kerderî'nin kâinyesini Ebü'l-Vecd olarak verirken Zehebî, İbn Kutluboga ve el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî Ebü'l-Vahde şeklinde kaydederler. Kerderî'nin İmâdî nisbesi ise dedelerinden biriyle ilgilidir.*

Kerderî Hârizm'de yetişti. Burada el-Muğrib müellifi Mutarrizî'den Arap dili ve edebiyatı öğrendikten sonra gittiği Semerkant'ta Burhâneddin el-Mergînânî'den meşhur eseri el-Hidâye'yi okudu; ayrıca Şiratü'l-İslâm müellifi Rüknüslâm İmâmzâde'den fıkah dersi aldı. Ardından tahsilini sürdürdüğü Buhara'da Bedreddin el-Versekî, Şerefeddin Ömer b. Muhammed el-Akîlî, İmâdüddin ez-Zerencerî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, Nûreddin es-Sâbînî, Kâdîhan gibi bocaların fıkah, hadis ve tefsir derslerini takip etti. Başta fıkah ve usulî olmak üzere dinî ilimlerde derin bilgi sahibi oldu. **Debûsî ve Şemsüleimme es-Serahsî'den sonra fıkah usulünü onun ihya ettiği söylenir.** Büyük bir üne kavuşan Kerderî'nin yetiştirdiği talebeler arasında kız kardeşinin oğlu olduğu için **Hâherzâde İakabıyla tanınan Bedreddin Muhammed b. Mahmûd el-Kerderî,** Seyfeddin el-Bâharzî, Hamîdüddin ed-Darîr, Ebü'l-Berekât en-Neseî, Fahreddin Muhammed b. Muhammed el-Maymergî, Sirâcüddin Muhammed b. Ahmed el-Karnebî, Zabîrüddin Muhammed b. Ömer en-Nevcâbâzî gibi âlimler bulunmaktadır. Kerderî 9 Mubarrem 642 (17 Haziran 1244) tarihinde Buhara'da vefat etti ve buraya yarım fersah mesafedeki Sebezmûn'da defnedildi.

Zamanında Hanefî fukahasının önde gelen âlimlerinden biri olan Kerderî'nin Hüsâmeddin el-Absîkesî'ye ait **el-Müntehab fi usûli'l-mezheb'i şerhettiği**⁶⁷ ve

⁶³Süleymaniye Ktp., Nâfız Paşa, nr. 302

⁶⁴Kavakçı, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar, 134

⁶⁵Koca, Ferhat, DİA XXIX, 182, 183;den naklen.

⁶⁶Bu bölüm; Özel, Ahmet,DİA: “Kerderî”md., XXV, 276-277'den kısmen özetlenmiş ve alıntılanmıştır.

Tesîsü'l-kavâid adıyla bir eser yazdığı zikredilirse de bunların günümüze ulaşan nüshaları bilinmediği gibi diğer kaynaklarda da herhangi bir eserinden söz edilmez. Fakat Hanefî mezhebine ve Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilere cevap verdiği **bir Risâlesinin** çeşitli nüshaları zamanımıza ulaşmıştır. Müellif önsözde Ebû Hanîfe'yi kötüleyen bir kimseye rastlamadığını, ancak Halep'e gittiğinde **Gazzâlî'nin el-Menhûl** adlı **fıkıh usulüne dair eserinin sonunda İmam Şâfiî ve mezhebinin diğerlerinden üstünlüğünü dile getirdiğini** ve bu vesileyle Ebû Hanîfe'ye ağır ithamlarda bulunduğunu⁶⁸ görünce risâleyi kaleme alarak ona cevap verdiğini söyler. Leknevî bu risâlenin iyi bir çalışma olduğunu, müellifin bazı yerlerde İmam Şâfiî ve mensuplarına yönelik ağır ifadeler kullanmakla birlikte Gazzâlî'nin yazdıklarına göre bunun hafif bile kaldığını belirtir.⁶⁹

Kerderî'nin Risâlesi'nin günümüze ulaşan ve muhtemelen müstensih terciblerini yansıtan farklı isimdeki belli başlı nüshaları şunlardır: **el-Hakku'l-mübîn fî idhâdî şübehi'l-mübtlîn**⁷⁰; **Risâle fî teyîdî mezhebi Ebî Hanîfe**⁷¹; **Risâle fî'r-red ale'l-İmâm el-Gazzâlî**⁷²; **Kitâb fî'r-red alâ men yuânid Ebâ Hanîfe ve ashâbeh**⁷³; **er-Red ve'l-intisâr alâ mezhebi imâmi'l-eimme ve sirâci'l-ümme**⁷⁴ **el-Fevâidü'l-münife fî'z-zebbi an Ebî Hanîfe**⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi tasnif fişlerinde ve Brockelmann tarafından⁷⁶ bazı nüshaların Hâfizüddin el-Bezzâzî'ye nisbet edilmesi, Bezzâzî'nin aynı zamanda Kerderî nisbesini de taşımasından kaynaklanmış olmalıdır^{77,78}.

⁶⁷ İbn Kutluboğa, Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Ĥanefiyye, 64, Bağdad 1962; Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, I, 333.

⁶⁸ Gazali, Muhammed b. Muhammed, el-Menhûl min Ta'likati'l-Usul, 495-504 (nşr. M. Hasen Heyto), Daru'l-Fikr, Dımaşk 1400/1980, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 31-40.

⁶⁹ Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye, 176-177.

⁷⁰ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2424, vr. 1a-67b.

⁷¹ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 780.

⁷² Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2768, vr. 1-43.

⁷³ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 779.

⁷⁴ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2732, vr. 153-176; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5196.

⁷⁵ Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), I, 474, Leiden 1943-1949.

⁷⁶ Brockelmann, Supplementband, II, 316, Leiden 1937-1942.

⁷⁷ Risâlenin yazmaları için ayrıca bk. GAL, I, 654; II, 316.

⁷⁸ Özel, Ahmet, DİA: Kerderî Md., XXV, 276-277.

KONEVÎ⁷⁹ (Anadolu ve Suriye/Şam Türkmeni) (ö. 770/1369):
Cemâleddin Ebü'l-Mehâsin (Ebü's-Senâ) Cemâlüddin Mahmûd b. Sirâciddin Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî ed-**Dımaşkî.Hanefî fakihî.**

“Anadolu/Konya’da doğup bilabere Şam’a gitmiştir. Çağdaşı tarihçilerden İbn Habîb el-Halebî, 692 (1293) yılında doğduğunu zikrederken İbn Râfi’ doğumu için 694 (1295) tarihinin kaydedildiğini belirtir. Babasının lakabından dolayı İbnü’s-Sirâc olarak da tanınmıştır. Babasından ve devrin diğer âlimlerinden ders aldı. Fıkıhın yanı sıra usul, hadis ve kelâm da bilgi sahibi olup zamanında Hanefî ulemâsının önde gelenlerindendi. 759 (1358) ve 766 (1365) yıllarında Dımaşk’ta Hanefî kâdilkudâtılgı, Emevîyye Camii, Reyhânîyye ve Hâtunîyye medreselerinde müderrislik görevinde bulundu. İbn Habîb ve İbn Râfi’in bildirdiğine göre Dımaşk’ta 770 yılı Zilhicce ayının son gününde (4 Ağustos 1369) vefat etti ve şehrin doğu kesiminde bulunan Sûfîyye Kabristanı’na defnedildi. Yine çağdaşlarından Kureşî’nin ölüm tarihi olarak ay belirtmeden 771 yılını zikretmesi bir günlük farkı ifade etmekte, Leknevî’nin verdiği 777 (1375) ve Ali el-Kârî’den naklettiği 781 (1379) tarihlerinin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Eserleri.

1. el-Ğunye fi’l-fetâvâ: Kâdîban ve Zâhîrüddin el-Bubârî gibi âlimlerin fetvalarına yer verilen eserde sıkça ortaya çıkan meseleler derlenmiştir⁸⁰.

2. el-Müntehab min vakfeyi’l-Hilâl ve’Hassâf: Hilâlürre’y diye bilinen Hilâl b. Yahyâ ve Hassâf’ın Ahkâmü’l-vakf adlı eserlerinin cem’ ve ihtisar edilmiş şeklidir⁸¹.

3. el-İ’câz fi’l-i’tirâz ‘ale’l-edilleti’s-şer’iyye: Bir girişle beş bölümden meydana gelen eserde kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve aklî delillerle istidlâl şekli ve bunlara karşı nasıl itiraz edileceği konusu ele alınmıştır⁸².

4. el-Buğye (Buğyetü’l-kunye): Zâhidî’nin fıkha dair Kunyetü’l-münyeye adlı eserinin muhtasarıdır⁸³.

⁷⁹ Yaşaroğlu, Kamil, DİA: “Konevî” Md., XXVI, 164, 165’den özetlenmiş ve kısmen alıntılanmıştır.

⁸⁰ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1255 [III. cilt, müellif hattı]; Damad İbrâhim Paşa, nr. 699; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1464, 1465; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1036, 1037.

⁸¹ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2762 [müellif hattı], Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2003; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1344.

⁸² Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3613; Şehid Ali Paşa, nr. 2762 [müellif hattı]; bu eserle üstteki eserin müellif hattı nüshaları mürekkebin bozulmasından dolayı okunamaz durumdadır.

5. Hulâsatü'n-Nihâye fî fevâ'idü'l-Hidâye: Hüsameddin es-Sıgnâkî'nin *el-Hidâye* üzerine yazdığı *en-Nihâye* adlı şerhin muhtasarıdır⁸⁴ Tabâvî'nin 'Akâ'id'inin şerhidir.

6. el-Kalâ'id fî şerhi'l-'Akâ'id⁸⁵

7. el-Mu'temed fî ehâdîsi'l-Müsned: Ebû Hanîfe'nin Abdullah b. Muhammed el-Hârisî tarafından derlenen *el-Müsned*'inin muhtasarıdır⁸⁶. Bu eserini de *el-Müstened* adıyla şerbetmiştir⁸⁷

8. Mukaddime (Risâle) fî ref'i'l-yedeyn fî's-salât⁸⁸: Rükû tekberi sırasında el kaldırmanın namazı bozacağı ve bu sebeple Şâfiî bir imama Hanefîler'in uyamayacağını ileri süren çağdaşı Hanefî âlimi İtkânî'ye reddiyedir⁸⁹. İtkânî'yi bu görüşünden dolayı tenkit eden Leknevî, Konevî'nin risâlesinden övgüyle söz eder⁹⁰

9. Müntehab mine'l-Fetâva'l-kübrâ⁹¹. Sadrüşşehîd'in eserinin bazı ilâvelerle yapılan muhtasarıdır.

Bunlardan başka Konevî'nin kaynaklarda adı geçen eserlerinden bazıları da şunlardır: *Müşriku'l-envâr fî müşkeli'l-âsâr*, *et-Tefrîd fî Şerhi't-Tecrîd li'l-Kudûrî*, *Tehzîbü Abkâmi'l-Kur'ân*, *el-Münbî (el-Müntehâ) fî Şerhi'l-Muğnâ li'l-Habbâzî*, *eş-Zübde fî şerhi'l-'Umde*, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin 'Umdetü'l-'Akâ'id'inin şerhi*⁹².

HALEBÎ⁹³ (Suriye Haleb Doğumlu Türkmenleşmiş Arap) (ö. 956/1549) İbrâhim b. Muhammed İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî. Osmanlı Âlimi, **Hanefî Fakihî**.

⁸³ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1415; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1037.

⁸⁴ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1697; Lâleli, nr. 2321; Esad Efendi, nr. 1236.

⁸⁵ Fâtih, nr. 1622.

⁸⁶ Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 419.

⁸⁷ Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, II, 1732.

⁸⁸ Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1606; Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1186; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1344

⁸⁹ Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatü'l-müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer, II, 311 Mektebetu Vehbe, Kahire 1972/1392.

⁹⁰ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, 50, 207.

⁹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., nr. 554.

⁹² Yaşaroğlu Kamil, DİA: "Konevî" Md., XXVI, 164, 165'den naklen.

⁹³ Bu bölüm, Has, Şükrü Selim, DİA, 'Halebî' md., XV, 231, 232'den özetlenmiş ve kısmen alıntılanmıştır.

Halep'te doğdu. Hernekadar Türkmen olduğuna dair bir bilgi yoksa özellikle 46 yaşından doksan yaşlarına İstanbul'da ölene kadar Türk coğrafyasında bulunduğu, Türk zekâ ve kültüründen istifade ettiği için ve Türklere hizmet verme ve akraba olma açılarından Türkmenleştiği söylenebilir. Osmanlı'da uzun yıllar medreselerde okutulan, hukuk kodu kabul edilen "Mülteka'l-Ebhur" adlı eseri ve şerhleri bize çok şey kazandırdığı, günlük yaşayışında bir Osmanlı Türkü gibi olduğu için O'nu da Türkmen kabul edebiliriz. Kendisi de öyle olacak ki vatani olan Halep'te değil İstanbul'da ölmeyi tercih etmiştir. Öncelikle Müslüman olmak birinci manevi değer kabul edilmekle beraber ikinci olarak bir kimse kendini hangi millete yakın görüyor ve o coğrafyada kalmayı tercih ediyorsa kendini biraz da oraya o millete ait hissediyor demektir. Türklük tarihteki misyonu itibarıyla adeta bir şemsiyenin bezi gibi maddi-manevi koruyucu bir varlık ve değerdir. Bunun üzerinde ona bir değer yüklenmemelidir. Neticede İbrahim Halebi o şemsiyenin altına girmiş, İslam gibi şemsiyenin kolu mesabesinde varoloşçu değerinde varlığını Arap-Türk ortak değerinde mezc olmuş Suriye-Halep kökenli olsa da doyduğu ve manen tatmin olduğu şehir olan İstanbul'da ruhunu Rahmet-i Rahmana teslim etmiştir.

"Doksan yaşlarında vefat ettiği göz önüne alınırsa 860'lı (1456) yıllarda doğduğu söylenebilir. Halebî temel eğitimini doğduğu şehirde gördü ve Şam'da da bazı âlimlerden ders aldı. Halep'te bir süre imam olarak görev yapmasının ardından IX. (XV.) yüzyılın sonlarına doğru Kahire'ye gitti. Kahire'de tefsir, hadis, fıkah ve kıraat başta olmak üzere İslâmî ilimleri tahsil etti. Süyûtî gibi devrin ileri gelen âlimlerinden ders okudu. 906 (1500) yılı civarında İstanbul'a giderek orada yerleşti. Çeşitli camilerde imamlık yaptıktan sonra Fâtih Camii'ne imam oldu. Ardından Sâdî Çelebi'nin Fâtih'te yaptırdığı dâriülkurrâya müderris olarak tayin edilen Halebî bu görevde iken vefat etti ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi. Kabrinin bulunduğu parsel 1971 yılında yol yapımı sebebiyle ortadan kaldırılmıştır⁹⁴.

Eserleri: Halebî yirmiye yakın eser kaleme almış olup risâlelerinin çoğu kendi zamanında tartışma konusu edilen meselelerle ilgilidir.

1. Mülteka'l-ebhur: Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* ile *el-Muhtâr*, Kenzî'd-*dekâ'ik* ve *el-Vikâye* gibi Hanefî fıkahının meşhur metinlerine dayanan kitap Halebî'nin en tanınmış eseridir. 17.000'den fazla fıkahî meseleyi ihtiva eden Mülteka'l-ebhur Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş, aynı zamanda kadıların ve müftülerin başvuru kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Molla Hüseyin'in *Dürerü'l-*

⁹⁴DİA, X, 449.

*hükâm'ı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yarı resmî hukuk külliyyatı niteliğini taşıyan eser birçok defa basılmış olup⁹⁵ üzerine elliden fazla şerh yazılmıştır. I. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire ottoman* (Paris 1787-1820) adlı eserinde Osmanlı hukuk düzeniyle ilgili açıklamaları bu kitaba dayandırmıştır.*

2. Ğunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî: *Sedüddin Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) Münyeti'l-musallî Şerhi. Tahâret ve namağ konularını Hanefî fıkhına göre ayrıntılı biçimde ele alan kitap uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Birçok defa basılan eser⁹⁶ Halebî kebîr diye tanınır.*

3. Muhtasarü Ğunyeti'l-mütemellî: Halebî Sağîr *adıyla bilinir. Birçok baskısı gerçekleştirilen eserin⁹⁷ Ğüzelbisârî tarafından Hilvetü'n-nâcî adıyla yapılan bâşiyesi defalarca basılmıştır. Kitap İbrâhim Babadâğı (Kazan 1860) ve Hasan Ege (İstanbul 1970) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.*

4. Nî'metü'z-Zer'â fi Nusreti's-Şer'â⁹⁸: *İbnü'l-Arabî'ye ve özellikle onun *Fususü'l-bikem*'inde yer alan görüşlerine karşı yazılmıştır. *Fusus*'tan nakillerde bulunduktan sonra bunları ağır bir dille tenkit eden Halebî, vahdet-i vücûd nazariyesi üzerinde durarak tevhid meselesinde iki grubun -vahdet-i vücûdular ve Mu'tezile-mübalâğalı hareket edip şirke düşüklerini iddia eder. İbnü'l-Arabî'nin kader ve irade konularında yanlış düşünüp Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in görüşlerine hücum ettiğini ifade eden Halebî bu hücumlara cevap verir.*

5. er-Rahs ve'l-vaks li-müstehillî'r-raks⁹⁹: *Sûfîlerin semâ ve raksla (devran) meşgul olup bunları dinden kabul etmelerine karşı yazılmış bir risâledir. Halebî'ye göre semâ ve raks gerçek tasavvufta yeri olmayan çirkin şeylerdir. Bunları dinden sayanlar Allah'a iftira etmektedirler. Daha önceki âlimlerin görüşlerine de yer veren müellif raksın haram kılındığı hususunda icmâ bulunduğunu, bunu helâl kabul edenin küfre düşeceğini, aynı şekilde semân da haram olduğunu ileri sürer. Yüksek sesle zikir yapılmasına da karşı çıkan Halebî bazı Hanbelîler'in bunu mekrub, Hanefîler'in ise haram saydığını naklederek kendisi bunu bid'at-ı seyyiye örnek gösterir.*

6. el-Kiyâm 'inde zikri vilâdeti Resûlillâh¹⁰⁰: *Mevlid merasiminin bid'at olup olmadığına temas etmeyen müellif, mevlid sırasında Hz. Peygamber'in*

⁹⁵Meselâ İstanbul 1252, 1258, 1264, 1288; Bulak 1263; Bombay 1278.

⁹⁶Leknev 1222, 1323; İstanbul 1253, 1256, 1295, 1300, 1325; Lahor 1310, 1314.

⁹⁷İstanbul 1242, 1268, 1286, 1312, 1316, 1317; Lahor 1889.

⁹⁸Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2880.

⁹⁹Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 245/7, Tekelioğlu, nr. 900/3, vr. 30-38; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 429, vr. 65-72.

¹⁰⁰Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4474, 3 varak.

doğumuyla ilgili bölüm okunduğunda ayağa kalkılmasına karşı çıkararak bunun bir tâzim olduğunu, Allah'tan başkasına tâzimin ise secde, rükû ve kıyam şekillerinde yapılması durumunda bunların sırasıyla haram, tabrimen mekrub ve tenzîhen mekrub olacağını söyler.

7. Risâle fi'r-red 'alâ men i'tekade İslâme Azer¹⁰¹: Hz. İbrâhim'in babası Azer'in, daha sonra da Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in iman üzere ölüp ölmedikleri konusundadır. Halebî, bazı âyet ve hadislere dayanarak bunların iman üzere ölmediklerini belirtir.

8. Şerhu'l-Ebyât¹⁰²: Şairi bilinmeyen üç beyte yazdığı bu şerhte tasavvufa karşı orta bir yol takip eden Halebî, şeriat ve hakikatin birbirine mezcedilerek ilumlu bir yol tutulması gerektiğini, hakikatsiz şeriatın faydasız, şeriatsız hakikatin ise değersiz ve boş olduğunu söyler.

9. el-Hilyetü's-şerîfe¹⁰³: Hz. Peygamber'in şemâiline, faziletlerine ve davranışlarına dairdir.

10. Nazmü sîreti'n-nebî ve şerhu¹⁰⁴ Resûl-i Ekrem'in hayatını anlatan altmış üç beyitten –vefat yaşı 63 olduğu için olsa gerek- ve bunların şerbinden ibaret olup Halebî'nin şîr kabiliyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Halebî'nin **diğer eserleri** de şunlardır: *Tesfîhü'l-gabî fî tenzîhi (tebri'eti) İbn 'Arabî¹⁰⁵*; *Risâle fî hakkı ebevey nebîyinâ 'aleyhi's-selâm¹⁰⁶*; *Muhtasarü'l-Cevâhiri'l-mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye¹⁰⁷*; *Muhtasaru Fetâvâyı Tatarhâniyye (el-Müntehab mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye, el-Fevâ'idü'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye)¹⁰⁸*; *Risâletü'l-himmesa¹⁰⁹*; *Risâle fî'l-mesh¹¹⁰*; *Kitâbü Fusûli'l-erba'in¹¹¹*; *Şerhu'l-kesâde¹¹²*; *Ta'likât 'ale'l-Hidâye¹¹³*; *Ta'likât 'ale'l-İslâh ve'l-îzâh^{114,115}*.

¹⁰¹Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 245/6.

¹⁰² Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 109/8

¹⁰³ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1543/5; Pertev Paşa, nr. 603.

¹⁰⁴ Kahire Müzesi, nr. B 22.242

¹⁰⁵ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1437/13; Lâleli, nr. 2452/2; Fâtih, nr. 2880/2;

¹⁰⁶ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2061/2.

¹⁰⁷ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1941; Esad Efendi, nr. 605/1, 3699/49.

¹⁰⁸ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 284; diğer nüshaları için bk. DİA, XII, 447.

¹⁰⁹ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2070/4; Osman Huldî, nr. 27/35.

¹¹⁰ Brockelmann, GAL Suppl., II, 643

¹¹¹ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 241.

¹¹² Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1441/4.

¹¹³ Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 446/5.

HASKEFÎ¹¹⁶ (Irak ve Suriye Türkmeni) (ö. 1088/1677), Alâüddîn Muhammed b. Alî, b. Muhammed el-Haskefi ed-Dımaşkî. **Hanefî fakihi**. Aslen Diyarbakır'ın **Hasankeyf/Hısnıkeyfâ** veya şimdiki Şırnak'a denk gelen havaliden olan Fakihimiz, Şırnak şehri misak-ı milli sınırları öncesinde Irak topraklarında yer aldığından Irak'lı sayılır. Halen zaten Irak'a yakındır. Şam'da uzun süre kaldığı için Şam'ın diğer ismi olan "**Dımaşkî**" ifadesi de nispetine dâhil edilmiştir. Şırnak da doğması hasebiyle muhtemelen Kürt¹¹⁷ Türkmenidir.

"1025 (1616) yılında Şam'da doğdu. Aslen Hasankeyfli (Hısnıkeyfâ) bir aileden olup bundan dolayı Haskefî nisbesiyle anılır. İlk tabsilini babasının ve Şam batibi Muhammed b. Tâceddin el-Mehâsini'nin yanında yaptı. Uzun süre bu hocasının derslerine devam etti ve Sabîh-i Buhârî dersinde onun yardımcısı oldu. Daba sonra Remle'de Hanefî âlimi Hayreddin er-Remlî, Kudüs'te Fabreddin b. Zekerîyyâ el-Makdisî'den ders aldı. 1060'ta (1650) hacca gitti. Medine'de Safıyyüddin Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî'nin derslerini takip etti. Ayrıca Mansûr b. Ali es-Sütûhî, Eyyûb el-Halvetî es-Sâlibî, Abdülbâkî b. Abdülbâkî el-Ba'î gibi âlimlerden faydalandı. İstanbul'da bir süre çeşitli görevlerde bulundu. Daba sonra Şam Emevîye Camii ve Şam Takaviye Medresesi'nde görevlendirildi. Bu görevine Sayda kadılığı eklendi. Şam'a dönerek vefatına kadar ders vermeye devam etti. Devrinde Hanefî ulemâsının önde gelenlerinden biri olan ve aralarında İsmâil b. Ali el-Müderriş, Dervîş b. Nâsır el-Hulvânî, İsmâil b. Abdülbâkî el-Kâtib el-Yâzûcî, Ömer b. Mustafa el-Vezzân ve Hulâsatü'l-eşer müellifi Mubibbî gibi âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştiren Haskefî 10 Şevval 1088 (6 Aralık 1677) tarihinde vefat etti ve Bâbüsşagîr Kabristanı'na defnedildi.

Eserleri.

1. ed-Dürrü'l-muhtâr: Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (ö. 1004/1595) fıkha dair Tenvîrû'l-ebşâr adlı eserinin şerhidir. 1071 (1661) yılında kaleme alınan ve Süleymaniye Kütüphanesi¹¹⁸ ve Şam Dârü'l-kütübî'z-

¹¹⁴ Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 446/2.

¹¹⁵ Has, Şükrü Selim, DİA, 'Halebi' md., XV, 231, 232

¹¹⁶ Özel, Ahmet, XVI, 387, 388, DİA "Haskefi" md.nden kısmen özetlenmiş ve alıntılanmıştır.

¹¹⁷ Bkz.Dipnot-3 ve üzerindeki sahifede Kürtlerin Türk'ün bir alt esmer kavmi olduğu bilgisi ve kaynağı verilmiştir.

¹¹⁸ Meselâ bk. Esad Efendi, nr. 687, Hamidiye, nr. 490, Fâtih, nr. 1681-1684, Kılıç Ali Paşa, nr. 382.

Zâhiriyye'de¹¹⁹ birçok nüshası bulunan eser müstakil olarak veya bazı hâşiyeleriyle birlikte birçok defa basılmıştır¹²⁰. Eserin nikâh, talâk, vakıf, hibe, şüf'a, vesâyâ ve ferâiz bölümleri Brij Mohar Doyal tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek Arapça metniyle birlikte basılmıştır¹²¹. **ed-Dürrü'l-muhtâr**, Hanefî mezhebindeki sahib görüşlere yer vermesi ve birçok fikhî meseleyi muhtasar şekilde ihtiva etmesi sebebiyle rağbet görmüş, üzerine çeşitli hâşiyeler yazılmıştır. Bunların içinde en önemlileri **İbn Âbidîn'in Reddü'l-muhtâr'ı**¹²² ve Tahtâvî'nin Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr'ıdır¹²³. Tahtâvî'nin eseri Abdülhamîd el-Ayıntâbî tarafından Tercümetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr adıyla Türçe'ye çevrilmiştir¹²⁴. Eserin diğer belli başlı hâşiyeleri de şunlardır: İbn Abdürrezzâk, *Silkü'n-naddâr*¹²⁵; Halîl b. Muhammed el-Fettâl, *Delâ'ilü'l-esrâr*¹²⁶; Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, *İslâbu'l-isfâr*¹²⁷ (namazın vâcibleri bölümüyle ilgili bir risâledir); İbrâhim b. Mustafa el-Halebî, *Tuhfetü'l-abyâr*¹²⁸; Muhammed b. Abdülkâdir el-Ensârî, *Nubbetü'l-efkâr*¹²⁹.

2. ed-Dürrü'l-müntekâ: İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-ebur adlı eserinin şerhidir. 1080 (1669) yılında telif edilen eserinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde*¹³⁰ ve *Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de birçok nüshası mevcut olup defalarca basılmıştır*¹³¹.

3. İfâdatü'l-envâr: Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *fıkah usulüne dair Menârü'l-Envâr adlı eserinin şerhidir (İstanbul 1300). Kitap, Muhammed Saîd el-Burbânî'nin (ö. 1966) ta'likıyla birlikte Muhammed Berekât*

¹¹⁹ M. Mutî' el-Hâfız, I, 324-330.

¹²⁰ İstanbul 1260, 1277, 1294, 1307, 1308; Hint 1223; Kalküta 1243, 1268; Leknev 1280, 1293 [Hintçe tercümesiyle birlikte], 1294; Bombay 1278, 1300-1302, 1309; Lahor 1305; Bulak 1254, 1272; Kahire 1268, 1293, 1299, 1307, 1318, 1321.

¹²¹ Leknev 1913; tıpkıbasım Delhi 1992.

¹²² I-V Cilt olarak, Bulak 1272, 1286; I-VIII, Kahire 1386.

¹²³ Kalküta 1264; Kahire 1268, 1304; Bulak 1269, 1282.

¹²⁴ I-VIII Cilt olarak, İstanbul 1285-1288 yıllarında basılmıştır.

¹²⁵ Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 6662

¹²⁶ Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 9496 [I], 59 [II]

¹²⁷ Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2682

¹²⁸ Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 5246, 6644, 8191, 8441, 9153, 11137.

¹²⁹ I-IV Cilt olarak, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2567-2570; eser ed-Dürrü'l-Muhtâr'ın çeşitli hâşiyelerinin özeti mahiyetindedir

¹³⁰ Meselâ bk. Fatih, nr. 1809, Halet Efendi, nr. 147, Esad Efendi, nr. 773

¹³¹ İstanbul 1302, 1309, 1310, 1311, 1317, 1319, 1321-1322, 1327, 1328 yıllarında basılmıştır.

tarafından da neşredilmiştir (Dimaşk 1413/1992). İbn Âbidîn bu esere **Nesemâtü'l-Eshâr** adlı bâşiyesi vardır (İstanbul 1300; Kahire 1328, 1399).

4. Hazâ'inü'l-esrâr ve bedâ'i'u'l-efkâr: Haskefi'nin Tenvîrü'l-ebşâr'a yazmak istediği ve ed-Dürrü'l-muhtâr'dan daha hacimli olarak tasarladığı şerhin vitir ve nâfile namazlar bahsine kadar yazılan kısmı olup eser müellifin vefatı sebebiyle yarım kalmıştır. Bir nüshası Dâriü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (nr. 10104).

5. İhtisârü'l-Fetâva's-Sûfiyye fi Tarikati'l-Bahâ'iyye: Fazlullah Muhammed b. Eyyûb el-Mâcevî'ye (ö. 666/1286) ait eserin muhtasarıdır¹³².

6. Hişâm el-Burhânî'nin özel kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur¹³³

Haskefi'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: **Şerhu KaTri'n-Nedâ el-Cem' beyne Fetâvâ İbn Nuceym**¹³⁴, **Ta'lika 'alâ Sahîhi'l-Buhârî, Ta'lika 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî** (Bakara ve İsrâ sûreleri)¹³⁵.

TEFTÂZÂNÎ¹³⁶ (Türkmenistan-İran Horasan/Herat-Teftazan Türkmeni) (792/1390), Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî. Çok yönlü âlim, hassseten Kelamcı ve **Fakih**.

"Abdürrezzâk es-Semerkindî, Mîrhând, Mu'niüddîn-i İsfîzârî ve Hândmîr gibi bölgenin önemli tarihçilerine göre Safer 722'de (Şubat 1322) Horasan'ın Nesâ vilâyetinin Teftâzân kasabasında doğdu. İbn Hacer el-Askalânî ve ona dayanan diğer kaynakların doğum tarihini Safer 712 (Haziran 1312) olarak vermesi isabetli görülmemektedir¹³⁷. Klasik kaynaklarda lakap ve nisbesi dışında "Sa'd, Allâme, Allâme-i Sâni" şeklinde kendisine atıfta bulunulan ve "pâdişâh-ı ulemâ, hüsv-i dânişmendân" unvanlarıyla¹³⁸ anılan Teftâzânî'nin lakabından hareketle kendisini ve çağdaşı Seyyid Şerîf el-Cürçânî'yi ifade etmek üzere "Sa'deyn" denilmiştir. Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Şerhu't-Tasrîfi'l-İzzî adlı eserinin mukaddimesinde (s. 11) babasını kadî unvanıyla zikretmektedir. Wilfred Madelung, kaynak göstermeden kadî olan Fabreddin

¹³² Dâriü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 1437.

¹³³ Muhammed Berekât, 22.

¹³⁴ Zeynüddin İbn Nuceym'in Fetâvâ'sının kendi oğlu ve Şemseddin et-Timurtaşî tarafından yapılan tertiplerinin birleştirilmiş şeklidir.

¹³⁵ Özel, Ahmet, DİA "Haskefi" md.,den naklen.

¹³⁶ Özen Şükrü, DİA, XXXX, 299-306'dan kısmen özetlenmiş ve alıntılanmıştır.

¹³⁷ Taşköprizâde, Miftâhu's-sa'âde, I, 206; Ahlwardt, Verzeichnis, index: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd102372039.html#indexcontent>, Teftezani Md.;

¹³⁸ Mîrhând, Ravzatü's-Safâ', V, 567, Tahran 1339; Hândmîr, Habîbü's-siyer, III, 545, Tahran 1333.

Ömer'in Teftâzânî'nin dedesi olduğunu kaydetmiştir. Kefevî'nin Teftâzânî'nin sandukası etrafındaki yazılı levhaya dayanarak verdiği bilgiye göre babası Burhâneddin Ömer, dedesi Şemseddin el-Gâzî'dir¹³⁹. Kâdilkudâtın nâibleri için kullanılan "akda'l-kudât" unvanının babasına nisbet edilmesinden onun bu makama geldiği, dedesi için kaydedilen tabirlerden de kendisinin büyük bir sâfî olduğu anlaşılmaktadır. Milliyeti hakkında kesin bilgi yoktur, ancak bazı yazarlar onu Türk asıllı diye göstermektedir¹⁴⁰.

Teftâzânî'nin Horasan, Mâverâünnehir ve Hârizm bölgelerinde sürekli yer değiştirdiği, eserlerinin yazım tarihi ve yerleriyle ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Herat, Mezâricâm, Gucdiivân, Tûs'a bağlı Gülistânîtürkistan köyü, Hârizm, Serahs ve Semerkant yer almaktadır. Şerhu'l-Makâsîd, el-MuTavvel ve el-Muhtasar gibi eserlerinin mukaddimelerinde vatanından uzak kalmaktan, bir yerden başka bir yere savrulmaktan, çektiği sıkıntıların ve felâketlerin büyüklüğünden ve ilmin yok olmaya yüz tuttuğundan şikâyet eder. Bazı eserlerinde işaret ettiği üzere Hârizm gibi Mu'tezile mezhebinin canlılığını koruduğu, Semerkant gibi Mâtürîdîliğin ve Horasan gibi Şiîliğin etkin olduğu bölgelerde yaşayıp farklı mezhep ve eğilimlerle karşılaşması onun düşüncesinin gelişip şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim Mu'tezile'ye mensup âlimlerle bir arada bulunduğunu ve onlarla kelâm meselelerini müzakere ettiğini kendisi ifade etmektedir¹⁴¹.

İlhanlılar'ın hâkimiyeti altındaki bir bölgede dünyaya gelen Teftâzânî daha sonra Altın Orda hanları, Kertler ve Timur'un hüküm sürdüğü yerlerde faaliyetlerine devam etmiştir. Timur'un Anadolu'ya yaptığı sefer esnasında Teftâzânî'nin onun maiyetinde Anadolu'ya gittiğine ve Osmanlı âlimleriyle münaazaralar yaptığına dair "Mehmet Ali Ayni, III/10 [1928], s. 53; Bilmen, II, 575" kaynaklarında yer alan ifadeler, Teftâzânî bu seferden önce vefat ettiğinden doğru değildir. Teftâzânî'nin Timur'a herhangi bir eserini ithaf ettiği bilinmemekle beraber hayatının son dönemleri onunla yakın irtibat halinde geçmiştir. Bu irtibat, Timur'un Hârizm'i ele geçirdikten sonra Teftâzânî'yi Semerkant'a getirtmesiyle başlamış, Teftâzânî burada ders okutup bazı eserler kaleme alarak birkaç yıl ihtişamlı bir hayat sürmüştür. Timur, imparatorluğunun bu en değerli âlimine iltifat gösteriyor, meclislerinde kendi yanına oturtuyor ve konağına dönerken bizâat uğurluyordu¹⁴². Kefevî'nin ifadesine göre Timur, Teftâzânî'yi protokolde baş sıraya koyup kazaskerlik makamına tayin etmişti (Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr, vr. 323b). Fakat

¹³⁹ el-Kefevî, Mahmûd b. Süleyman, Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fuqahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 630, vr. 324b

¹⁴⁰ DİA İslam Ansiklopedisi, V, 384; Krş. Ayni, Mehmed Ali, "Türk Mantıkçıları", III/10 [1928], s. 52, 53, Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası (DİFM), İstanbul 1928.

¹⁴¹ Teftazani, Şerhu'l-Makasid, II, 139

¹⁴² Hândmîr, Hâbibü's-siyer, III, 544-545.

onun Timur katında elde ettiği bu itibar zamanla azalmaya yüz tutmuş ve sonunda Teftâzânî kabrından ölmüştür. Bu süreçle ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgilere göre Timur 789 (1387) yılında Şîraz'ı zaptetmesinin ardından Seyyid Şerîf el-Cürcânî'yi Semerkant'a götürmüştür. Cürcânî, Teftâzânî'nin eserlerinden çokça faydalanmış bir âlim olarak onun üstünlüğünü kabul ediyor ve kendisine saygı gösteriyordu. Timur'un huzurunda iki âlimin yaptığı tartışmaların birinde Cürcânî'nin galip gelmesi üzerine Timur ona protokolde Teftâzânî'den önce yer verilmesini emretmiştir¹⁴³. Buna üzülen Teftâzânî, olayın üzerinden çok zaman geçmeden 22 Mubarrem 792'de (10 Ocak 1390) Semerkant'ta vefat etti, ardından vasiyeti gereği naaşı Serahs'a taşındı (9 Cemâziyelevvel 792/25 Nisan 1390). Ölüm tarihi olarak Fasîhî (787 /1385)¹⁴⁴; İbn Arabşah Mubarrem 791 (Ocak 1389)¹⁴⁵ yıllarını kaydeder. Cürcânî'nin onun vefatı üzerine yazdığı bir dörtlüğün sonunda düşürdüğü tarih ise (Kefevî, vr. 324b) 793 (1391) yılına denk gelmektedir¹⁴⁶.

Sahâbe arasında ortaya çıkan çatışmaların bir kısmını ahlâkî zaafılara bağlayan Teftâzânî her sahâbinin mâsum, Resûl-i Ekrem'i gören herkesin hayırlı insan sayılamayacağını, ancak müslümanların ashabı hakkında yanlış inançlara kapılmasını önlemek amacıyla âlimlerin bu tür hadiselerle uygun yorumlar getirdiğini belirtmiş ve kendi ichtihadiyle hareket edip meşrû idareye başkaldıran Muâviye'ye lânet etmenin câiz olmadığını vurgulamıştır. Sahâbe döneminden sonra Ehl-i beyt'e yapılan zulümlerin savunulacak bir yanının bulunmadığını ifade etmiş, bu zulümlere iştirak edenlere ve kışkırtıcılık yapanlara lânet okumuştur¹⁴⁷. Nasîrüddîn-i Tâsî'nin Tecrîdü'l-i'tikâd adlı eserinde Hz. Ali'nin hilâfete daha ehil sayıldığı ve diğer halifelerin ona haksızlık ettiği düşüncesi çerçevesinde kaydettiği rivayetleri hadis ilmi kriterlerine uymayan yanlış bilgiler olarak değerlendiren Teftâzânî, Ehl-i beyt imamlarının Şîa gibi düşünmediğini gösteren iki tarihî belge kaydetmiştir. Bunlardan biri, İmam Ali er-Rızâ ile Halife Me'mûn arasında imzalanmış ve Horasan'daki Meşbed-i Rızâ'da bulunan abidnâme, diğeri Hz. Ömer ile Hz. Ali tarafından imzalanmış Irak'taki bir antlaşma metnidir. Teftâzânî'nin kendi döneminde hâlâ mevcut olduğunu kaydettiği bu metinlerde Hz. Ali ve İmam Ali er-Rızâ halifelere bağlılıklarını bildirmektedir¹⁴⁸. Halifelerin ona haksızlık ettiği düşüncesi çerçevesinde kaydettiği rivayetleri hadis ilmi kriterlerine uymayan yanlış bilgiler olarak

¹⁴³ Taşkoprizâde, eş-Şekâ'ik, 43, 44.

¹⁴⁴ Fasîh-i Hâfî, Mücmel-i Fasîhî (nşr. Mahmûd Ferruh), III, 124, Meşhed 1339.

¹⁴⁵ İbn Arabşah, Şehâbeddin, 'Acâ'ibü'l-makdûr (nşr. Ahmed Fâyiz el-Himsî), 467, Beyrut 1407/1986.

¹⁴⁶ Taşkoprizâde, eş-Şekâ'ik, 88, 89; Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, el-Ecvibetü'l-İrâkiyye, 158, 159, İstanbul 1317.

¹⁴⁷ Teftazani, Şerhu'l-'Aşkâ'id, 187, 188; Şerhu'l-Makasid, II, 306, 307.

¹⁴⁸ Teftazani, Şerhu'l-Makasid, II, 287, 288.

değerlendiren Teftâzânî, Ehl-i beyt imamlarının Şîa gibi düşünmediğini gösteren iki tarihî belge kaydetmiştir. Bunlardan biri, İmam Ali er-Rızâ ile Halife Me'mûn arasında imzalanmış ve Horasan'daki Meşhed-i Rızâ'da bulunan ahidnâme, diğeri Hz. Ömer ile Hz. Ali tarafından imzalanmış Irak'taki bir antlaşma metnidir. Teftâzânî'nin kendi döneminde bâlâ mevcut olduğunu kaydettiği bu metinlerde Hz. Ali ve İmam Ali er-Rızâ halifelere bağlılıklarını bildirmektedir¹⁴⁹.

Teftâzânî'nin Şerhu'l-'Akâ'id'inin Osmanlı medreselerinin temel kitaplarından biri olması sebebiyle modern dönemlerde Osmanlı ilmiye zihniyetinin Eş'arîlik üzerine kurulduğuna dair yorumlar yapılmaktadır. Gerçekten Teftâzânî bu eserinde, ayrıca Şerhu'l-Makâsîd başta olmak üzere diğer telislerinde Eş'arî anlayışını müdafaa etmektedir. Ancak bundan hareketle Osmanlı zihniyetinin yalnızca Şerhu'l-'Akâ'id çerçevesinde kurgulanmış gibi gösterilmesi isabetli görünmemektedir. Öte yandan bir eserin okutulması onun içerdiği bütün fikirlerin kabul edildiği anlamına gelmez. Osmanlı medreselerinde en çok okutulan tefsirlerden el-Keşşâf Mu'tezilî-Hanefî bir âlim olan Zemahşerî'ye aitken Envârü't-tenzîl Eş'arî-Şâfiî âlimi Kâdî Beyzâvî'nin eseridir. Bu durum Osmanlı medrese eğitiminin diyalektik yapısını göstermektedir. Farklı eğilim ve mezheplere mensup âlimlere ait eserlerin okutulması Osmanlı düşüncesine canlılık kazandırmış, Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezîd ve Kanûnî Sultan Süleyman gibi padişahların teşvikiyle pek çok çalışma yapılarak eleştiri geleneği sürdürülmüştür.

Eserleri: Teftâzânî, kitaplarının bir kısmını yazım yeri ve tarihleriyle birlikte meşhur kelam/akaid eseri olan Şerhu'l-'Akâ'id nüshasının sonunda sıraladığı¹⁵⁰ gibi bazı eserlerinin sonunda da bu tür kayıtlara yer vermiştir. Ayrıca Fetullah eş-Şirvânî, Şerhu'l-İrşâd adlı eserinin başında Teftâzânî'nin kabrini ziyaret ettiğinde sandukası üzerinde yazılanlara dayanarak bir eser listesi düzenlemiş, Teftâzânî'nin biyografisini içeren muabhar kaynaklar bu bilgileri aktarmıştır. **Fıkah ve Usûl-i Fıkah ile ilgili eserleri şunlardır:**

1. et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh: Sadrüşşerîa'nın Tenkîhu'l-usûl adlı metnine ve buna yazdığı et-Tavzîh fî halli ğavâmi'zi't-Tenkîh adlı eseri için yazılan bir bâşiyedir. Literatürde kısaca et-Telvîh diye atıfta bulunulan kitaba müellif diğer eserlerinde Şerhu't-Tenkîh adıyla atıfta bulunmaktadır. Eserin telifi 29 Zilkade 758 (13 Kasım 1357) tarihinde Tûs'a bağlı Gülistânîtürkistan köyünde tamamlanmıştır. Medreselerde okutulan temel ders kitaplarından biri haline gelen, günümüzde de bazı İslâm ülkelerinde okutulmaya devam eden kitap gerek et-Tavzîh'le gerek diğer

¹⁴⁹ Teftazani, Şerhu'l-Makâsîd, II, 287, 288.

¹⁵⁰ Ahlwardt, Verzeichnis, index: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd102372039.html#indexcontent>, Teftazani Md.; Ayrıca bk. Teftâzânî, Mutavvel, 482 İstanbul 1309; Mehmed Ali Ayni, "Türk Mantıkçıları", DİFM, III/10 (1928)

hâşiyeleriyle birlikte Kalküta, Delhi, Leknev, İstanbul, Kazan, Kabire, Beyrut ve Kûttab'ta (Quetta) yayımlanmış, ayrıca Zekerîyyâ Umeyrân (Beyrut 1996) ve Muhammed Adnân Dervîş'in (Beyrut 1419/1998) tabkikiyle basılmıştır¹⁵¹.

2. Şerhu Telhîsi'l-Câmi'i'l-Kebîr¹⁵²: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebir* adlı eserinin Hılâtî tarafından yapılan özetinin şerhidir. Eser 785'te veya 786'da(1384) Serahs'ta yazılmıştır. Kâtib Çelebi'ye göre bu çalışma Ebü'l-İsme Mes'ûd b. Muhammed el-Gucdiivânî'nin aynı eser üzerine yazdığı şerhin muhtasarıdır. Kitap müellifin ölümü sebebiyle tamamlanamamıştır¹⁵³. Murad Molla Kütüphanesi nüshası diğerlerinden daha geniş olmakla birlikte Hılâtî'nin yirmi beş bölümlük eserinden sadece namâz, zekât, yeminler ve nikâh bahisleriyle dava bölümünün iki babını içermektedir. *el-Câmi'u'l-kebir*'in diğer şerhlerine sık sık atıfta bulunmaktadır. Aynı esere bir şerh yazan Molla Fenârî'nin de kaynakları arasında yer alan şerhin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı anonim bir hâşiyesi mevcuttur (Yenicami, nr. 428/1). **3.Miftâhu'l-fıkh (el-Miftâh, el-Miftâh fî fûrû'î'l-fıkhî's-Şâfi'î):** Şâfiî fıkhının kolay ezberlenebilir bir üslûpla özetlendiği, 782'de (1380) Serahs'ta yazılan eserin tek nüshası bilinmektedir^{154,155}

HÂKİM eş-ŞEHÎD (Merv-İran Türkmeni)¹⁵⁶; (334/945), Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd. Sâ mânîler zamanında vezirlik yapan Hanefî fakihî.

Eserleri:

1. el-Kâfi: Müellif, en önemli eseri olan ve el-Muhtasarü'l-kâfi diye de anılan bu çalışmasında İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki zâhirü'r-rivâye görüşlerin tesbiti konusunda güvenilir bir kitap olan el-Kâfi mezhepte İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılır (yazmaları için bk. Sezgin, I, 443). 2.el-Müntekâ: Bir önceki eser gibi mezhep imamı ve talebelerinin görüşlerini toplayan önemli kitaplardan biri olup Takıyyüddin et-Temîmî ve Kâtib Çelebi'nin bazı nevâdir görüşleri de ihtiva ettiğini kaydetmelerine karşılık (eT-

¹⁵¹Thk.Muhammed, Hasan İsmâil, Beyrut 2004.

¹⁵²Murad Molla Ktp., nr. 848; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 963.

¹⁵³ KaşifÇelebi, Keşfü'z-Zunûn, I, 472.

¹⁵⁴Berlin Ktp., nr. 4604.

¹⁵⁵ Özen Şükrü, DİA, XXXX, 299-306'den naklen.

¹⁵⁶İbnu'l-Esir, el-Lubab, I, 379, Beyrut ts.; Kureşi, III, 313; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 72

Tabakâtü's-seniyye, I, 36; Keşfü'z-žunûn, II, 1851) Abdülhay el-Leknevî zâhirü'r-rivâye görüşleri topladığını belirtmektedir (en-Nâfi'u'l-kebîr, s. 17). Ancak eser el-Kâfi kadar yaygınlaşmamış ve zamanla kaybolmuştur.

NESEFÎ¹⁵⁷, (Özbekistan Buhara Türkmeni), (710/1310): Ebû'l-Berekât Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhmud en-Nesefî. Büyük Hanefî Fakihî olup bütün eserleri ulema nezdinde muteberdir. Kerderî, Hamiduddin ed-Darîr, Hahezade ve Attabiden fıkıh okudu. Talebeleri arasında İbnu's-Sağatî, Siğnakî, Hafızuddin Nesefî vardır. **Eserleri;** Kenzu'd-Dekâik (Hanefî mezhebinde itibar edilen temel dört metinden biridir.), Menaru'l-Envar, Keşfu'l-Esrar, el-Kafî, el-Mustasfa, el-Musaffa, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, Şerhu'l-Umde (el-İ'timad)

EBÛ HAFS el-KEBÎR¹⁵⁸ (Özbekistan-Buhâra/Horasan-İran Türkmeni) (150-216/736-831): Mezhep imamlarına muhalefet ettiği görüşleri vardır. **Veki b. Ebi Cerrah'**tan ders aldı. Bilinen bir eseri yoktur. Fakat birçok âlimin yetişmesine sebep olmuştur.

NÛH b. EBÎ MERYEM¹⁵⁹ (Merv-İran Türkmeni); (ö. 173/789), Ebû İsm'e Nûh b. Ebî Meryem Ca'vene el-Câmi' el-Mervezî. Hanefî fakihî. Merv Kadısı. Bilinen eseri yoktur.

YAHYÂ b. ZEKERİYYÂ¹⁶⁰ (Hemedan-Kûfe Irak Türkmeni); (ö. 182/798), Ebû Saîd Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide Meymûn b. Feyrûz el-Hemedânî el-Vâdî el-Kûfî. Ebû Hanîfe'nin talebelerinden, fakih ve muhaddis.

EBÛ MUTÎ' el-BELHÎ¹⁶¹ (Afganistan-Belh-Horasan-İran Türkmeni); (ö. 199/814), Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdillâh b. Mesleme el-Belhî. Ebû Hanîfe'nin talebesi ve ona nisbet edilen el-Fıkhü'l-ekber ile el-Fıkhü'l-ebzat adlı eserlerin râvisi.

¹⁵⁷Kureşî, el-Cevâhir, II, 294; İbni Kutluboğa, Tâc, 30; Leknevî, el-Fevâ'id, 101; Zeydan, III, 258; Bilmen, Ömer Nasuhî, İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, I, 439, İstanbul 1967; Haffening, MEB İslam Ans. "Nesefî" md., IX, 199-200.

¹⁵⁸ Zehebî, Nübela, X, 157-158; Kureşî, el-Cevâhir, I, 166; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 26.

¹⁵⁹İbnu'l-Esir, el-Lubab, I, 252; Kureşî, el-Cevâhir, II, 7-8; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 19.

¹⁶⁰İbn Sa'd, Tabakat, VI, 393, Beyrut 1388/1968; Saymerî, 150; Kureşî, el-Cevâhir, III, 585-586; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 21.

¹⁶¹Kureşî, el-Cevâhir, II, 142; Hatip el-Bağdadî, Tarihu Bağdat, VIII, 323-325; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 25.

YAHYÂ b. EKSEM¹⁶², (Merv-İran Türkmeni); (ö. 242/857), Ebû Muhammed Yahyâ b. Eksem b. Muhammed (Amr) es-Sayfî el-Üseyyidî et-Temîmî el-Mervezî. Müctehid âlim, kâdılkudât. İmam Muhammed'in el-Câmi'u's-sağîr'ine Kitâbü't-Tenbîh adıyla bir reddiye yazarak bazı meseleleri eleştirmiştir. Buhari ve Tirmizi gibi hadis âlimleri kendisinden rivayette bulunur.

SEBEZMÛNÎ¹⁶³ (Özbekistan-Buhara-Sebezmûn/Horasan-İran Türkmeni) (258-340/871-952): **Ebû Hafs'tan** ders aldı. Horasan Irak ve Hicaz'a gitti. Şah Veliyyullah Dehlevî O'nu **Ashabu'l-Vucuh'tan** sayar. Ebû Hanife'nin Müsnedini tasnifinden başka Keşfu'l-asari'ş-Şerife fi menakibi Ebi Hanife adlı bir eseri vardır.

HÂKİM es-SEMERKANDÎ¹⁶⁴ (Semerkant/Horasan- Özbekistan-İran Türkmeni) (342/953): İmam Matürîd'den Fıkıh okudu. Matürîdilîğin ilk kaynaklarından er-Red ile Ashabi'l-Hevâ/Kitabu's-Sevadi'l-Ağzam ilâ mezhebi İmami'l-Ağzam'ı matbudur.

RUSTEĞFENÎ¹⁶⁵ (Rusteğfen-Semerkand Özbekistan Türkmeni) (345/956) Ebû'l-Hasan ali b. Said er-Rusteğfanî'İrşadu'l-Muhtedi fi Usuliddin, el-Fetevâ adlı eseri vardır.

CESSÂS¹⁶⁶ (Rey-İran Türkmeni) (370/981), Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. Hanefîfakihi ve müfessir. **Eserleri:**1. Ahkâmü'l-Kur'ân: 2. Usûlü'l-fıkh: 3. Muhtasarı İhtilâfi'l-fukahâ'; 4. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî; 5. Şerhu Edebi'l-kâdî. 6. Şerhu Câmî'i'l-kebîr:

EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ¹⁶⁷, (373-983 veya 393/1003), Ebu'l-Lays Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî. Çok

¹⁶² Hatîb, XIV, 200; Zehebî VIII, 5; Kureşî, el-Cevâhir, III, 582;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 27.

¹⁶³ Hatîb, X, 126-127; İbnu'l-Esir II, 99;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 33.

¹⁶⁴İbnu'l-Esir, I, 379; Kureşî, el-Cevâhir, I, 371-372; Keşfu'z-Zunûn, II, 1008;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 33.

¹⁶⁵İbnu'l-Esir, II, 24; Kureşî, el-Cevâhir, II, 579;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 34.

¹⁶⁶İbn Kutluboğa, Tâc, 6; Leknevî, el-Fevâ'id, 27; Serkis, Muğcemu'l-Matbu'atu'l-Arabiyye, I, 698, Kahire 1326/1928; Güngör Mevlüt, Cassas ve Ahkamu'l-Kur'an'ı, 7, Ankara 1989;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 34.

¹⁶⁷ İbn Kutluboğa, Tâc, 79;Leknevî, el-Fevâ'id, 220; Bilmen, Istilahât, I, 357; Serkis, Muğcem, I, 1045; Sezgin, Fuat, Geschichte des arabischen Schrifttums, I, 445-450, Leiden 1967; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 35

yönlü Hanefî fıkıh ve kelâm âlimi. Fıkıhla ilgili eserleri Uyûnu'l-Mesâil, en-Nevâzil, el-Mukaddime fi's-Salât, el-Fetevâ gibi fikhî eserleri vardır.

EBÛBEKR el-HÂREZMÎ¹⁶⁸ (Harezmi Özbekistan Türkmeni); (ö. 403/1013), Ebû Bekr Muhammed b. Musa b. Muhammed el-Hârezmî. Zamanında **Hanefî ulemanın** önde gelenlerindendi.

NESEFÎ¹⁶⁹, (Semerkant-Özbekistan Türkmeni) (424/1033), Ebû Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed en-Nesefî el-Feşidiyeci. El-Fetevâ ve'l-Fevâid adlı eseri vardır.

SAYMERÎ¹⁷⁰, Hüseyin b. Ali (Basra-Irak Türkmeni); (436/1045), Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Alî b. Muhammed es-Saymerî. Hanefî fakihî. **Eserleri:** 1. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî. 2. Kitâbü Mesâ'ili'l-hilâf fi usûli'l-fikh. 3-Ahbâru Ebî Hanife ve Ashabihi

HALVANÎ¹⁷¹, (Buhara Özbekistan Türkmeni) (448/1050), Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih Şemsuleimme el-Halvanî el-Buhârî. Hanefî fikhına dair el-Mebcut adlı eseri vardır.

EBÛ ALÎ es-SEMERKANDÎ¹⁷²(Semerkand Özbekistan Türkmeni) (450/1058), Ebû ali Muhammed b. El-Velid es-Semerkandî ez-Zâhid. Mecme'u'l-Fetevâ ve el-Cami'u'l-Asğar adlı eserleri vardır.

NÂSİHÎ¹⁷³ (Nişabur-İran Türkmeni); (ö. 447/1055), Ebû Muhammed Abdullâh b. Hüseyin en-Nâsîhî en-Nisâbûrî. Hanefî âlimi. **Eserleri.** 1. Cem'u (Muhtasaru / el-Cem' beyne) vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf. 2. el-Mes'ûdî fi'l-fürû'i'l-Hanefiyye. 3. Kitâbü'l-Muhtelif beyne Ebî Hanife ve's-Şâfi'i.

¹⁶⁸ Kureşî, el-Cevâhir, III, 374-375; Hatîb, III, 247; Saymerî, 168;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 36

¹⁶⁹ Kureşî, el-Cevâhir, II, 109; Bağdadî, Hediyye, I, 309; Leknevî, el-Fevâ'id, 66;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 36

¹⁷⁰ Zehebî, Nübela, XVII, 615; Bağdadî, Hediyye, I, 253;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 38

¹⁷¹ Zehebî, Nübela, XVIII, 177-178; Kureşî, el-Cevâhir, II, 429-430; İbni Kutluboğa, Tâc, 35. ;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 39.

¹⁷² Kureşî, el-Cevâhir, III, 390; Bağdadî, Hediyye, II, 71; Leknevî, el-Fevâ'id, 202;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 39.

¹⁷³ Kureşî, el-Cevâhir, II, 305; İbni Kutluboğa, Tâc, 31; Keşfu'z-Zunûn, I, 21, II, 1676;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 39.

KEŞŞÎ¹⁷⁴, (Semerkant Yakını Keş Şehri Özbekistan Türkmeni) (5./11.Asrın 2.yarısı) Ebû Şekûr Muhammed b. Abdusseyyid b. Şuayb el-Keşşî es-Sâlimî. Hanefî Fakihî¹⁷⁵.

SUĞDÎ¹⁷⁶ (Suğd-Semerkant Özbekistan Türkmeni) (461/1069), Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ruknu'l-İslâm es-Suğdî. Hanefî Fakihî. en-Nutef fi'l-Fetevâ (en-Nutefu'l-Hisân fi'l-Fetevâ) adlı kitabı vardır. ayrıntıya yer vermeden öz bir şekilde bir tür kodifikasyon (kanunlaştırma) yaparak fetva ve kaza öğretiminde önemli bir kitaptır. Kanunlaştırma bakımından önemli bir merhaledir.

DÂMEGÂNÎ¹⁷⁷ (Dâmegân-İran Türkmeni); (478/1085), Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegânî el-Kebîr. Otuz yıl Bağdat kâdilkudâtlığı yapan **Hanefî fakihî.Eserleri:** Klasik kaynaklarda adı geçen yegâne eseri Hâkim eş-Şehîd'in el-Muhtasar'ına yaptığı orijinal ismi "Şerhu Muhtasari'l-Hakîm" olanşerhtir.

PEZDEVÎ¹⁷⁸, (Semerkant Nesef Bezde kalesine nispetle Özbekistan Türkmeni)(400-482/1009-1089), Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerim Fahu'l-islam Ebû'l-Usr el-Bezdevî. Eserleri: Kenzu'l-Vusul, Usulu Pezdevî, el-Mebcut, Şerhu'l-Camii'l-Kebir ve's-Sağir adlı fihhi eserleri vardır.

İSBÎCÂBÎ¹⁷⁹ (Özbekistan-Horasan Türkmeni)(480/1087); Ali b. Muhammed b. İsmail b. Ali b. Ahmed el-İsbîcâbî es-Semerkandî. Zamanında Mâverâünnehr'in en büyük **hanefî** âlimlerindendir. Eserleri, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî ve El-Mebcut'tur.

¹⁷⁴ **Keş**, Özbekistan'da tarihî bir şehir. Muhtemelen VII. yüzyıl başlarında Semerkant'ın yaklaşık 50 km. güneydoğusunda kurulmuştur.(<http://www.filozof.net/Turkce/nedir-nedemek/14307-kes-sehri-nerede-tarihi-eserleri-nufusu-hakkinda-bilgi.html>.) Erişim Tarihi 10.06.2014.

¹⁷⁵ Keşfu'z-Zunûn, I, 484;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 39.

¹⁷⁶ Kureşî, el-Cevâhir, II, 567; İbni Kutluboğa, Tâc,43; Leknevî, el-Fevâ'id, 121, Keşfu'z-Zunûn, II, 1925; Brockelmann, GAL, I, 460, II, 254; Suppl., I, 637, II, 270; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 40.

¹⁷⁷ Yakut el-Hamevî, II, 433; Hatip el-Bağdadî, Tarih, III, 109; İbnu'l-Esir, I, 486. Kureşî, III, 269-271;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 40-41;Leknevî, el-Fevâ'id, 182-183;

¹⁷⁸ İbni Kutluboğa, Tâc, 41; Kureşî, el-Cevâhir, II, 594;İbnu'l-Esir, I, 41; Leknevî, el-Fevâ'id, 124;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 41.

¹⁷⁹ Kureşî, el-Cevâhir, I, 335;Keşfu'z-Zunûn, II, 1378;Leknevî, el-Fevâ'id, 42;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 41

HÂHERZÂDE¹⁸⁰, (**Buhara Özbekistan Türkmeni**) (483/1090), Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin (Hasan) b. Muhammed el-Buhârî Bekr Hâherzâde. **Eserleri**, el-Mebhut et-Tecnis, Şerhu Edebi'l-Kadi, Şerhu Camii'l-Kebir, Şerhu Muhtasari'l-Kudurî, el-Muhtasar, el-Fetevâ.

HASÎRÎ¹⁸¹, (**Özbekistan Buhâra Türkmeni**) (500/1107), Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim b. Enûş b. İbrâhim el-Hasîrî el-Buhârî. Havi'l-Hâsîrî fî'l-Furu'adlı birçok fetvayı içeren eseri vardır.

NESEFÎ¹⁸², (**Semerkant-Nesef-Özbekistan Türkmeni**) (418-508/1027-1114), Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed b. Muhammed en-Nesefî el-Mekhûlî. Hanefî fakihî. Mekhûlî nisbeli âlim Alaiddin Semerkandi'nin hocasıdır. Şerhu Camii'l-Kebir adlı fıkha dair eseri vardır.

LÂMIŞÎ¹⁸³, (**Lâmiş-Fergana Özbekistan Türkmeni**) (441-522/1049-1128), Ebu Ali Hüseyin b. Ali b. Ebi'l-Kâsım İmaduddin el-Lâmişî. Vakıatu'l-Lamişi, ez-Ziyâdât ve el-Fetevâ isimlerinde kitapları vardır.

LÂMIŞÎ¹⁸⁴ (**Lâmiş-Fergana Özbekistan Türkmeni**) (7. Veya 8. Yüzyıl), Ebu'l-Mehamid Mahmud b. Zeyd Bedruddin Lamişî. Hanefî Fakihî. Usulu'l-Lamişî adlı eseri vardır.

CÜRCÂNÎ¹⁸⁵, (**Cürçan**¹⁸⁶ -**İran Türkmeni**) Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali (Muhammed)(522/1128);Fıkha dair 6 ciltlik **Hizânetü'l-Ekmele** adlı birçok kitaptan derlenen eseriyle tanınan Hanefî fakihî.

¹⁸⁰ Kureşî, el-Cevâhir, III, 14, İbni Kutluboğa, Tâc, 62; Leknevî, el-Fevâ'id,163-164; Keşfu'z-Zunûn, I, 352;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 42.

¹⁸¹ Kureşî, el-Cevâhir, III, 8; Keşfu'z-Zunûn, I, 624; Kehhâle, Ömer Rızâ, Muğcemu'l-Müellifin:Teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye, VIII, 193, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1414; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 43.

¹⁸² Kureşî, el-Cevâhir, III, 527; Keşfu'z-Zunûn, I, 484;Leknevî, el-Fevâ'id, 216; Serkis, Muğcem, II, 1854; Hatîb, el-Bağdadî, Tarih, II, 487;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 43.

¹⁸³ Yakut el-Hamevî, Muğcemu'l-Buldan, V, 8; Leknevî, el-Fevâ'id 67; Kureşî, el-Cevâhir Abdülkadir, el-Cevahir, II, 120-121; Bağdadî, Hediye, I, 312; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 45.

¹⁸⁴ Kureşî, el-Cevâhir, III, 437; Keşfu'z-Zunûn, I, 114;İbni Kutluboğa, Tâc,71; Brockelmann, Supplement, II, 953;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 45.

¹⁸⁵ Kureşî, el-Cevâhir, III, 630; Keşfu'z-Zunûn, I, 702; İbni Kutluboğa, Tâc, 44; Brockelmann, GAL, I, 461;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 45.

¹⁸⁶ **Cürçan**; Gürçan veya Gorgan; (Türkmençe: Gürçen; Farsça: گورگان, Gorgān). Eski adı Astarâbâd olan, İran'ın kuzeydoğusunda yeralan Gülüstan Eyaleti'nin yönetim merkezi

Es-SADRU'Ŗ ŖEHİD¹⁸⁷ (**Özbekistan Türkmeni**); (536/1141), Eb Muhammed HusmuddİN Ömer b. Abdulaziz b. Ömer b. Mze, es-Sadru'Ŗ-Ŗehİd (el-Husmu'Ŗ-Ŗehİd). Zamanında Mverunnehr hanefİ limlerinin en önde geleni. Eserleri: el-Fetva'l-kbr, el-Fetva's-suğr, Vkitu'l-Husmİ, Ŗerhu Edebi'l-kdİ, Umdetu'l-fetv, Umdetu'l-mf ve'l-msteft.

NESEFİ, NECMEDDİN¹⁸⁸ (**Nesef-Semerkant-Özbekistan Türkmeni**);(461-537/1068-1142), Eb Hafs NecmddİN Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefİ es-Semerkandİ. Hanefİ fakihİ, muhaddis, müfessir, kelmcİ. Eserleri. 1. Feteva'n-Nesefİ, 2. el-ManĖmet'n-Nesefiyye fi'l-Hilâf. 3.El-Hasail fi'l-Mesail, 4.Minhacu'd-Diraye fi'l-Furu', 5.Kitabu'd-Da'ir fi'l-Fikh.

SEMERKANDİ¹⁸⁹, (**Semerkant-Özbekistan Türkmeni**) (538/1144), Eb Bekr AlâuddİN Muhammed b. Ahmed es-Semerkandİ. Hanefİ Fakihİ. Eserleri; 'Tuhfetu'l-Fukaha (Kuduri'nin Muhtasarına dayanılarak yazılan bu eseri talebesi Kasani Bedai'us-Sanai' olarak Ŗerhetti.)

VELVLİCİ¹⁹⁰, (**Horasan-Belh-Velvalic Afganistan Türkmeni**) (538/1144), Ebu'l-Feth Zahiruddin AbdurŖeŖid b. Ebİ Hanife b. Abdirrezzak el-Velvlicİ. Feteva'l-Velvlicİ adlı eseri vardır.

BUHRİ¹⁹¹, (**Buhâra-Özbekistan Türkmeni**) (482-542/1090-1147), İftihruddİN Thir b. Ahmed b. AbdurŖeŖid el-Buhrİ. Hulastu'l-Fetevâ ve Hiznetu'l-Fetevâ adlı iki eseri vardır.

KİRMNİ, RKNEDDİN¹⁹² (**Kirman-Horasan İnan Türkmeni**); (543/1149), Eb'l-Fazl RknddİN Abdurrahmân b.

konumunda bulunan Ŗehirdir. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/C%3%BCrcan>. EriŖim tarihi, 10.06.2014)

¹⁸⁷ İbni Kutluboğa, Tâc, 46; Leknevİ, el-Fevâ'id, 149; Bağdadİ, Hediyye, I, 783; TaŖkprzde, Miftah, II, 277; Bilmen, İstilht, I, 453, İstanbul 1967;zel, Ahmet, Hanefİ Fıkıh limleri, 46.

¹⁸⁸ KureŖİ, el-Cevhir, II, 657-660; İbni Kutluboğa, Tc,47; Leknevİ, el-Fev'id, 149; Bağdadİ, Hediyye, I, 783; İbnu'l-İmd, Ŗezerat, IV, 115; Bilmen, İstilht, I, 440;zel, Ahmet, Hanefİ Fıkıh limleri, 47.

¹⁸⁹ KureŖİ, el-Cevhir, III, 18; KeŖfu'z-Zunn, I, 371; Leknevİ, el-Fev'id, 158; Bağdadİ, Hediyye, II, 90; Brockelmann, GAL, I, 462;zel, Ahmet, Hanefİ Fıkıh limleri, 49.

¹⁹⁰ KureŖİ, el-Cevhir, II, 417-419; Brockelmann, GAL, II, 94; Bilmen, İstilht, I, 464;zel, Ahmet, Hanefİ Fıkıh limleri, 49.

¹⁹¹ KureŖİ, el-Cevâhir, II, 276; Leknevİ, el-Fevâ'id,84; Hatİb el-Bağdadİ,Tarih, I, 430; TaŖkprzde, Tabakat,105;zel, Ahmet, Hanefİ Fıkıh limleri, 50.

Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî. Hanefî fakihî. **Eserleri:** 1. et-Tecrîd (et-Tecrîdü'r-Rüknî). 2. el-Îzâh. Kureşî, İbn Kutluboğa ve daha sonra gelen Hanefî tabakat müelliflerini ele alır, 3. Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait eserin şerhidir. 4. Fetâvâ (Fetâvâ Ebi'l-Fazl)¹⁹³ Kirmânî'nin fetvalarını ayrıca, Rükneddin Muhammed b. Abdürreşîd el-Kirmânî diğer âlimlerin fetvaları ile birlikte Cevâhirü'l-fetâvâ adlı eserde bir araya getirmiş, bu eserin birçok nüshası günümüze ulaşmıştır¹⁹⁴. 5. Kâtib Çelebi, Kirmânî'nin Kitâbü'l-Hayz adlı bir eserinden daha bahsetmektedir¹⁹⁵

SERAHSÎ¹⁹⁶, (**Horasan-Serahs İran Türkmeni**), (544/1149), Radiyyuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Burhânu'l-islâm es-Serahsî. el-Muhîtu'r-Râdevî adlı Hanefî fikhına dair kitabı vardır.

EI-BURHÂNU'L BELHÎ¹⁹⁷ (**Belh-Afganistan/Horasan-İran Türkmeni**) (548/1153),Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Muhammed el-Belhî. Büyük Hanefî âlimi. Şam Sadırıyye medresesinde Kasânî ile birlikte ders verdi. Bilinen bir eseri yoktur.

KEŞŞÎ¹⁹⁸, (**Semerkant Yakını Özbekistan Türkmeni**) (550/1155),Ahmed b. Musa b. İsa el-Keşşî; Hanefî fıkıh âlimi. Eseri: Mecmû'u'n-nevâzil ve'l-havâdis ve'l-vâkıât.

SEMERKANDÎ¹⁹⁹,(**Semerkand Özbekistan Türkmeni**) (**556/1161**), Ebu'l-Kasım Nasîruddin Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Alevî eel-Hasenî el-Medenî es-Semerkandî. El-Mültekât f'l-Fetevâ'l-Hanefiyye, Cami'u'l-Fetevâ, en-Nafi' adlı eserlere vardır.

¹⁹² Kureşî, el-Cevâhir, II, 388-90; Zehebî, Nübela, XX, 206; İbni Kutluboğa, Tâc,33; Taşköprüzâde, Miftah, II, 283; Leknevî, el-Fevâ'id, 91-92; Sem'anî, el-Ensab, X, 401, Beyrut 1981;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 50.

¹⁹³ Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 626.

¹⁹⁴ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 586; Cârullah Efendi, nr. 921; Çorlulu Ali Paşa, nr. 266; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 401.

¹⁹⁵ Keşfü'z-Žunûn, II, 1414; Yaşaroğlu M. Kamil, DİA, "Kirmânî" md., XXVI, 65.

¹⁹⁶ Kureşî, el-Cevâhir, III, 357; İbni Kutluboğa, Tâc, 57; Leknevî, el-Fevâ'id, 188-191; Ziriklî, el-'A'lâm, VII, 249;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri,51.

¹⁹⁷ Zehebî, Nübela, XX, 276; Kureşî, el-Cevâhir, II, 560-562; Leknevî, el-Fevâ'id, 120-121; İbnu'l-İmâd, Şezerât, IV, 148; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 51.

¹⁹⁸ Leknevî,el-Fevâ'id, 42; Brockelmann, GAL, I, 463; Kehhale, Muğcem, II, 189;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 52.

¹⁹⁹ Ziriklî, VIII, 22-23; Leknevî, el-Fevâ'id,219-220; Bağdadî, İsmail Paşa, Hediye'tu'l-Arifin, II, 94, İstanbul

1951-195; Kehhale, Muğcem, XII, 137;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 51.

KERDERÎ²⁰⁰, (Cürcan-Kerder İran Türkmeni) (562/1166-67), Ebu'l-Mefahir Tacuddin Abdulgafur b. Lokman b. Muhammed el-Kerderî. Şeruhu'l-Camiî'l-Kebir ve's-Sağîr, Şerhu Ziyadât, Hiyeretu'l-Fukahâ, el-Mufid ve'l-Mezid li't-Tecridi'l-Kirmânî.

BAKKALÎ²⁰¹, (Harezmi-Bakkal İran Türkmeni) (562/1167), Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Babucuk el-Harezmi el-Bakkâlî. Hanefî Fakihî. El-Fetevâ adlı eseri vardır.

UŞÎ²⁰², (Fergana-Maturid Özbekistan Türkmeni) (569/1199), Ebu'l-Hasen Siracuddin Ali b. Osman el-Uşî el-Maturidî el-Ferganî. Hanefî fakihî. el-Feteva's-Sirâciyye, Bed'u'l-Emâlî, Tuhfetu'l-Eâlî Şerhi Bed'u'l-Emâlî adlı eserleri vardır.

İMAMZÂDE²⁰³, (Buhara-Çerğ Özbekistan Türkmeni) (491-573/1098-1177), Sediduddin Muhammed b. Ebubekr Ruknu'l-İslâm el-Buhârî eş-Şerğî (Çerğ) İmamzâde. Hanefî Fakih. Şir'atu'l-İslâm ilâ Dari's-Selâm adlı eseri olup iki üç şerhi vardır.

ATTABÎ²⁰⁴, (Buhara Attâbiye Mahallesi Özbekistan Türkmeni) (586/1190) Ebû Nasr Zeynuddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attabî el-Buhârî. El-Feteva'l-Attabiyye/Cami (Cevami)'u'l-Fıkh, Şerhu'z-Ziyadat, Şerhu Camii's-Sağîr ve'l-Kebir.

KADİHÂN²⁰⁵, (Fergana-Özkent Özbekistan Türkmeni) (592/1196) Fahrudin Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Uzcendî el-Ferganî. Fetevây-ı Kadîhân (el-Feteva'l-Hâniyye), Şerhu Camii's-Sağîr, Şerhu'z-Ziyadat, el-Fevâid, el-Vâkıât, el-Emâlî, Şerhu edebi'l-Kâdî (Hassaf'ın) ve el-Mehâdir adlı eserleri vardır.

²⁰⁰Kureşî, el-Cevâhir, II, 443; Ziriklî, IV, 158;Keşfu'z-Zunûn, I, 345;Leknevî, el-Fevâ'id, 98;İbni Kutluboğa, Tâc, 37;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 52.

²⁰¹ Leknevî, el-Fevâ'id, 161-162; Brockelmann, Supplement, I, 153; Kehhale, Muğcem, XI, 137-138;Ziriklî, el-'A'lam, VII, 227;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 52.

²⁰² Kureşî, el-Cevâhir, II, 583; Keşfu'z-Zunûn, II, 1124; Brockelmann, Supplement, I, 764; Serkis, Muğcem, I, 500;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 53.

²⁰³ Kureşî, el-Cevâhir, III, 103; İbni Kutluboğa, Tâc, 60; Keşfu'z-Zunûn, II, 1044; Brockelmann, GAL, I, 464; Ziriklî, A'lam, VI, 278; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 53.

²⁰⁴ Kehhale, Muğcem,II, 140; Brockelmann, GAL,I, 465; Kureşî, el-Cevâhir, I,I, 298; Leknevî, el-Fevâ'id,36; Hatîb el-Bağdadî, Tarih, I, 870;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 55.

²⁰⁵ Taşköprüzâde, Tabakat, 35a;İbni Kutluboğa, Tâc, 22; Leknevî, el-Fevâ'id, 64; Kureşî, el-Cevâhir, II, 93; Ziriklî, A'lam, II, 238;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 56.

NİSABÛRÎ²⁰⁶, (**İran Türkmeni**) (598/1201): Ebû Bekr Reşîduddîn Muhammed b. Ömer b. Abdullah, es-Sâîğ es-Sincî en-Nîsâbûrî Hanefî fakihî. Eseri: Fetâva'r-Reşîdî (el-Fetâva'r-Reşîdiyye)

MERGİNÂNÎ²⁰⁷, (**Özbekistan Horasan-İran Türkmeni**) (600/1203), Ebû Hafs Nizâmuddîn Ömer b. Ali b. Ebubekr el-Merginânî.

KERÂBÎSÎ²⁰⁸ (**Nisabur Horasan İran Türkü**) (7./13. Asır) Ebû'l-Muzaffer Es'ad b. Muhammed b. Hüseyin, Cemâlu'l-İslâm el-Kerâbîsî en-Nîsâbûrî Hanefî fakih. Eseri: Kitâbu'l-Furuk fî'l-furû.

MUTARRİZÎ²⁰⁹, (**Harezm Cürcaniyesi Hornasan İran Türkmeni**) (ö. 610/1213): Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdîsseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî. Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü. 538 (1143) yılında Hârizm'in merkezi Cürcâniye'de (Gürgenç) doğdu.

RUKNUDDİN el-ÂMÎDÎ²¹⁰, (**Semerkant Özbekistan Türkmeni**) (615/1218), Ebû Hamid Rüknuddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmidî es-Semerkandî. Cedel ve hilafa ait et-Tarikatu'l-Amidiyye, el-İrşâd ve en-Nefâis adlı eserleri vardır.

BUHÂRÎ²¹¹, (**Buhara Özbekistan Türkmeni**) (616/1219) Burhanuddin (Burhanu's-Şeri'a) Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. Hanefî fakihî olup el-Muhîtu'l-Burhânî, Zahiretu'l-Fetevâ (Fetevayî Zahiriyye), Et-Tecridu'l-Burhani, Tetimmetu'l-Feteva, el-Fetevâ, et-Tarikatu'l-Burhaniyye. El-Camiu'l-Kebîr, el-Cami'u's-Sağîr, ez-Ziyadât, ve Hassaf'ın edebu'l-Kâdî şerhi olmak üzere eserleri vardır.

²⁰⁶ Keşfu'z-Zunûn, II, 1223; Kureşî, el-Cevâhir, III, 1223; Leknevî, el-Fevâ'id, 183; Kehhale, Muğcem, XI, 86; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 59.

²⁰⁷ Leknevî, el-Fevâ'id, 149; Kureşî, el-Cevâhir, II, 657; Heffening, "Merginânî" md., İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yay. VII, 761; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 59.

²⁰⁸ Kureşî, el-Cevâhir, I, 386; Keşfu'z-Zunûn, II, 1257; Leknevî, el-Fevâ'id, 176; Bağdadî, Hediye, I, 204; Brockelmann, GAL, I, 464; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 60.

²⁰⁹ Zehebî, Nübela, XXII, 28; İbni Kutluboğa, Tâc, 79; Taşköprüzâde, Miftah, I, 126; Leknevî, el-Fevâ'id, 218-219; Hatîp el-Bağdadî, Tarih, II, 488; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 60.

²¹⁰ İbni Hallikan, Vefeyatu'l-Ağyan, IV, 257-258, Kahire 1948; Zehebî, Nübela, XXII, 76-77; Kureşî, el-Cevâhir, III, 355-356; İbni Kutluboğa, Tâc, 58; ; Leknevî, el-Fevâ'id, 200; Brockelmann, GAL, I, 568; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 61.

²¹¹ Kehhale, Muğcem, XXII, 147; Leknevî, el-Fevâ'id, 205-207; Brockelmann, GAL, I, 464; Zirikî, A'lam, VIII, 36; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 61.

BUHÂRÎ²¹², (Buhara Özbekistan Türkmeni) (7./13.Asır), Sadru'l-İslam Tahir b. Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. Hanefî Fakihî olup el-Feteva'l-Burhâniyye (Feteva'l-Burhânî) ve el-Fevâid olmak üzeri iki eseri vardır.

BUHÂRÎ²¹³, (Buhara Özbekistan Türkmeni) (619/1222) Eb Bekr Zahiruddin Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî. Hanefî fakihî.el-Feteva'z-Zahiriyye, el-Fevâidu'z-Zahiriyye fi'l-Fetevâ olmak üzere iki eseri vardır.

USRUŞENÎ²¹⁴, (Semerkant-Uşruşen Özbekistan Türkmeni), (632/1234) Mecduddîn Muhammed b. Mahmûd b. Hüseyin el-Uşruşenî. Hanefî fakihî olup Ahkuma's-Sıĝar, el-Fusulu'l-Uşruşeniyye (Camîĝu'l-Fusuleyn içimde), Fetevâ ve Kurretu'l-Ayn fi İslahî7.,d-Dareyn adlı eserleri vardır.

HASİRÎ²¹⁵, (Buhara Özbekistan Türkmeni) (546-636/1151-1238), Ebu'l-Mehâmid Cemaluddin Mahmud b. Ahmed b. Abdusseyid b. Osman el-Hasirî el-Buhârî. Hanefî Fakihî. et-Tahrir (Şerhu Camii'l-Kebir), et-Tarikatu'l-Hasiriyye fi ilmi'l-Hilâf beyne's-Şafiiyye ve'l-Hanefiyye, Şerhu Siyeri'l-Kebir, el-Hayru'l-Matlb fi'l-Fıkh (fi İlmi'l-Merĝb) ve el-Fetevâ olmak zere eserleri vardır.

SİCİSTANÎ²¹⁶, (Horasan blgesi Afganistan-İran Türkmeni) (639/1240): Yusuf b. Ebî Said Ahmed es-Sicistanî. Munityu'l-Mfti, Gunityu'l-Fukahâ adlı eserleri vardır.

KERDERÎ²¹⁷(Hârizm blgesi-Grge (Crcâniye) Kerder şehri Berâtekîn kasabası İran Türkmeni), (599-642/1203-1244) Ebu'l-

²¹² Keşfu'z-Zunn, II, 1221, 1294-98; İbni Kutluboĝa, Tâc, 30; Leknevî, el-Fevâ'id, 85; Baĝdadî, Hediyye, II, 430;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 62.

²¹³ Kureşî, el-Cevâhir, III, 55; Keşfu'z-Zunn, II, 1226; Brockelmann, GAL, I, 472; Leknevî, el-Fevâ'id, 156-57; Baĝdadî, Hediyye, II, 111; Zeriklî, A'lam, VI, 214;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 62-63.

²¹⁴ İbnu'l-Esir, el-Lubab, I, 54; Kureşî, el-Cevâhir, III, 366; Keşfu'z-Zunn, I, 19; Brockelmann, GAL, I, 473; Leknevî, el-Fevâ'id, 200; Ziriklî, A'lam, VII, 307;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 63.

²¹⁵ Kureşî, el-Cevâhir,III, 431; Zehebî, Nübela, XXIII, 53-54;İbni Kutluboĝa, Tâc,69; Leknevî, el-Fevâ'id, 205 el-Fevâ'id; Ziriklî, A'lam,VIII, 36; Brockelmann, GAL, I, 473; İbnu'l-İmad, III, 101; Keşfu'z-Zunn, I, 568;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 64.

²¹⁶ İbni Kutluboĝa, Tâc, 82; Taşköprüzâde, Miftah, II, 279; Keşfu'z-Zunûn, II, 1887; Brockelmann, GAL, Hatip el-Baĝdâdî, Tarih, II, 554;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 64.

Vecd Şemsuddin Muhammed b. Abdüssettar b. Muhammed b. İmadî el-Bâretekîni, Şemsuleimme el-Kerderî. Hanefî fakihî. Feteva'l-Kerderî, Şerhu Muhtasari'l-Ahsikesî, er-Red ve'l-ihţisar li-Ebî Hanîfe (el-Fevâidfu'l-Münîfe fi'd-Dab an Ebî Hanîfe) adlı eserleri vardır.

AHSİKESÎ²¹⁸, (Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arası Fergana Ahsikes Türkmeni) (644/1247), Ebû Abdullah Husamuddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsikesî (el-Ahsiket) ²¹⁹. El-Muntahab fi Usulî'l-Mezheb, el-Muntahabu'l-Husâmî/Muhtasaru'l-Husâmî adlı fıkıh usulü kitabı olup üzerine iki üç şerh yazılmıştır.

ZÂHİDÎ²²⁰, (Harezmi-Gazmi İran Türkmeni) (658/1260): Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmîni. Mu'tezilî-Hanefî âlimi. Hârizm'in Gazmîn (Gazmîne, Gazvîne) kasabasındandır. **Eserleri.** 1. Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-ğunye, 2. Hâvî mesâ'ili'l-Münye 3. el-Müctebâ şerhu Muhtasari'l-Kudûrî, 4. Fezâ'ilü şehri ramazân 5. el-Câmi' fi'l-hayz, 6. Kitâbü'l-Ferâ'iz, 7. el-Ğurer ve'd-Dürer 8. Tahricü Mesâ'ili'l-ferâ'iz, 9. er-Risâletü'n-Nâsriyye.

HAMİDU'DDİN ed-DARİR²²¹ (Ramiş-Buhara Özbekistan Türkmeni) (666/1268) Hamiduddin Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darir er-Ramişî el-Buharî. Haşiyetu'l-Hidâye (el-Fevâid), Şerhu Manzumetu'n-Nesefiyye, Şerhu'n-Nafi ve Şerhu'l-Cami'l-Kebir adlı eserleri vardır.

²¹⁷ Kureşî, el-Cevâhir,III, 228-30; İbni Kutluboğa, Tâc,64; Leknevî, el-Fevâ'id, 176-177; Ziriklî, A'lam,VII, 255; Brockelmann, GAL, I, 474; Kehhâle, Muğcem, X, 167, XI, 233;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 64

²¹⁸ Kureşî, el-Cevâhir, III, 334; İbni Kutluboğa, Tâc,57; Keşfu'z-Zunûn,II, 1848-49; Leknevî, el-Fevâ'id, 188; Brockelmann, GAL, I, 474; Ziriklî, A'lam,VII, 255;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 65.

²¹⁹ Türkistan'da bir şehir harabesi.Fergana ilinde bugünkü Namangan'ın 17 km. güneybatısında, Kâsân-say suyunun Siriderya ile birleştiği noktada yer alan Ahsikes'e (veya Ahsiket) dair en eski kayıtlara Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Şehrin milâdî III-VII. yüzyıllar arasında yerli bir sülâlenin idaresinde Fergana'nın başşehri olduğu bilinmektedir. Ahsikes'te yapılan arkeolojik kazılarda bulunan en eski malzemenin Göktürk seramiği olmasından, 627-649 yılları arasında Göktürk hakan soyundan Kan Bağatur'un Fergana'yı alıp kuzeydeki Kâsân'ı başşehir yaparak Ahsikes'e hâkim olduğu tahmin edilmektedir

²²⁰ Kureşî, el-Cevâhir, III, 460; İbni Kutluboğa, Tâc,73; Leknevî, el-Fevâ'id, 212; Ziriklî, A'lam,VII, 255;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 65.

²²¹ Kureşî, el-Cevâhir, II, 598; İbni Kutluboğa, Tâc,34; Leknevî, el-Fevâ'id, 125; Kehhâle, Muğcem, VII, 217; Hatip el-Bağdâdî, Tarih, I, 711;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 68.

İMADÎ²²² (Fergana-Özbekistan Horasan Türkmeni) (670/1271)
Ebû'l-Feth Zeynuddin Abdurrahim b. Ebûbekr İmaduddin b. Ali el-Merginani el-İmadî. El-Fusulu'l-İmâdiyye adlı çeşitli Ahkâm meselelerine muhtevi olup İbni Kadî Semâve bu eser ile Uruşenin'in Fusul'unu birleştirek el-Cami'ul-Fusuleyn adlı eseri yazdı.

LU'LUÎ²²³ (Horasan Bölgesi Özbekistan Türklerinden) (627-671/1229-1272), Ebû'l-Mehamid Mahmud b. Muhammed b. Davud el-Efsencî el-Buhari(Nesefî'nin hilafa dair Munzume'sinin şerhi mahiyetinde el-Hakaik adlı eseri vardır.

NESEFÎ²²⁴ (Horasan Nesef-Buhara/Özbekistan Türkmeni), (606-687/1209-1288) Ebû'l-Fadl. Burhanuddin Muhammed b. Muhammed mb. Muhammed el-Burhanu'n-Nesefî. El-Mukaddimetu'l-Burhaniyye fi'l-Hilâf, el-Uşul fi İlmi'l-Cedel, Menşeu'n-Nazar fi ilmi'l-Hilâf, Ta'ârudat gibi fikhî eserleri vardır.

HABBÂZÎ²²⁵ (Horasan Bölgesi Tacikistan Türkü), (ö.691/1292), Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî) Hanefî fakihî. 629 (1232) yılında Mâverâünnehir şehirlerinden Hucend'de doğdu. Haşiyetu'l-Hidaye adlı eserinden başka el-Muğnî adlı fıkıh usulüne dair bir eseri vardır.

KELÂBÂZÎ²²⁶ (Buhara Özbekistan Horasan Türkmeni), (644-700/1246-1300): Ebû'l-Alâ Şemsuddin Mahmud b. Ebibekr el-Kelabazi el-Buhari el-Faradî. Eser olarak, Dav'u's-Sirac adlı feraize dair bir şerhi ve el-Minhac adlı bu eserin muhtasarı vardır.

²²² Leknevî, el-Fevâ'id, 93-94; Brockelmann, GAL, I, 476, Supplement, I, 476; Haffening, M.E.B. İslam Ansiklopedisi; " Merginani" md., VII, 761;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 68.

²²³ Kureşî, el-Cevâhir, III, 449; İbni Kutluboğa, Tâc,72; Keşfu'z-Zunûn,I, 1867-49; Leknevî, el-Fevâ'id, 210; Brockelmann, Supplement, I, 761; Ziriklî, A'lam,VIII, 60;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 68-69.

²²⁴ Kureşî, el-Cevâhir, III, 351; İbni Kutluboğa, Tâc, 85; Leknevî, el-Fevâ'id, 194; İbnu'l-İmad, Şezerat, V, 387; Brockelmann, GAL, I, 615, Supplement, I849; Ziriklî, VII, 260;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 69-70.

²²⁵ Kureşî, el-Cevâhir, II, 668; İbni Kutluboğa, Tâc, 47; Keşfu'z-Zunûn, II, 2033; Leknevî, el-Fevâ'id, 151;Brockelmann, GAL, I, 477;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 70.

²²⁶ Kureşî, el-Cevâhir, II, 453-457; Keşfu'z-Zunûn, II, 1249; Leknevî, el-Fevâ'id, 210, Bağdâdî, Hediyye, II, 406; Kehhâle, Muğcem, XII, 155;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 71.

KAŞGARÎ²²⁷ (Doğu Türkistan Horasan Türkmeni), (705/1305):Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali Sedîduddin el-Kaşgarî. Munyetu'l-Musallî ve Gunyetu'l'Mübtedî adlı namaza dair bir eseri vardır.

SERUCÎ²²⁸, (Harran Irak Bölgesi, Suruç-Anadolu Türkmeni), (637-710/1239-1310),Ebû'l-Abbas,Ahmed b. İbrâhîm b. Abdülgani b. Ebi İshak es-Serûcî. Edebu'l-Kada, el-Feteva's-Seruciyye ve bir Hidaye şerhi olan Gayetu's-Serûcî olmak üzere üç eseri vardır.

SİĞNAKÎ²²⁹, (Siriderya Sığnak²³⁰ -Horasan Özbekistan Türkmeni), (711/1311); Husamuddin Hüseyin b. Ali b. Haccac es-Sığnakî. En-Nihaye adlı Hidaye'nin önemli şerhlerinden biri olup Suyuti'ye göre ilk şerhidir. Ayrıca el-Vâfi şerhu Muntahabî'l-Ahsikesî, el-Kâfi Şerhu Usûlî'l-Pezdevî gibi eserleri de vardır.

BUHÂRÎ²³¹, (Özbekistan-Horasan Türkmeni), (730/1330),Alauddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhari. et-Tahkik (Ahsikesî'nin usulünün şerhi), Keşfu'l-Esrar (Pezdevî'nin usulünün şerhi) olmak üzere bilinen iki fıkıh eseri vardır.

İBNİ BELEBAN²³²/(Ba'leban), (Aslen Türk kökenlidir) (675-739/1276-1339), Ebû'l-Kasım Alauddin b. Beleban, b. Abdullah el-Farisî. Tuhfetu'l-Harîs Şerhu Talihisi'l-Camîi'l-Kebir Hil'âtî'nin İmam Muhammedin Camîi'l-Kebiri'ine yaptığı şerhi vardır.

²²⁷ Keşfu'z-Zunûn, II, 1603; Bağdâdî, İzahu'l-Meknun, I, 210, II, 86; Kehhâle, Muğcem, XI, 249; Brockelmann, GAL, I, 478;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 71-72.

²²⁸ Kureşî, el-Cevâhir, I, 123; Leknevî, el-Fevâ'id, 13; İbni Kutluboğa, Tâc, 12; Brockelmann, GAL, II, 410;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 73.

²²⁹ Kureşî, el-Cevâhir, II, 114-16; İbni Kutluboğa, Tâc,25; Leknevî, el-Fevâ'id, 62;Brockelmann, GAL, I, 468; Zirikli, A'lâm, II, 268;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 73-74.

²³⁰ "Sığnak veya Suğnak" Oğuzların Seyhun nehri boyunca kurduğu şehirlerden biri:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Sugnak>

²³¹ Kureşî, el-Cevâhir, II, 4268; İbni Kutluboğa, Tâc,35; Keşfu'z-Zunûn,I, 112, II, 1395; Leknevî, el-Fevâ'id, 94;Brockelmann, Supplement, I, 637, 654, II, 268; Zirikli, Ağlam, IV, 137; Kehhâle, Muğcem, V, 242;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 75.

²³² Kureşî, el-Cevâhir, II, 548; İbni Kutluboğa, Tâc,43; Leknevî, el-Fevâ'id, 118;Brockelmann, Supplement, I, 290, II, 80;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 75.

SEMENKÂNÎ²³³, (**Semenkan-Cacerm-Nişabur Horasan Bölgesi İnan Türkmeni**) (8./14. Asır), Hüseyin b. Muhammed es-Semenkânî. Hanefî Fakihî. Hizanetu'l-Mftn, eş-Őâf fî Şerhi'l-Vâfi adlı eserleri vardır.

SADRU'Ő-ŞERİ'A MAHBBÎ el-BUHÂRÎ²³⁴, (**Özbekistan Buhara Türkmeni**) (8./14. Asır) Şemsuddin Ahmed b. Ubeydullah b. İbrahim b. Ahmed el-Muhbubî el-Buhârî, Sadru'Ő-Şeri'a el-Evvel (el-Ekber). Büyük Hanefî Fakihî. Telkihu'l-Ukl fî Furki'n-Nukl ve'l-Usûl adlı eseri vardır.

TACU'Ő-ŞERİ'A²³⁵, (**Buhara-Özbekistan Türkmeni**) (8./14. asır), Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah b. İbrahim b. Ahmed el-Mahbubî. Büyük Hanefî Fakihî. el-Vikâye (Mutun-i Erba'adan biridir.) el-Fetevâ, el-Vâkîât, Şerhu'l-Hidâye adlı eserleri vardır.

SADRU'Ő-ŞERİ'A²³⁶, (**Buhara-Özbekistan Türkmeni**) (747/1347) Ubeydullah b. Mesud b. Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah el-Muhbbî, Sadru'Ő-Őeria es-Sani (el-Asgâr). Büyük Hanefî Fakihî. **Eserleri:** 1. et-Tenkîh ve Şerhi et-Tavdih fî Halli Gavâmidî't-Tenkîh, 2. Şerhu'l-Vikâye, 3. En-Nukâye. Bunlar zerine birçok Őerhler yapılmıŐtır.

KÂKÎ, KIVÂMUDDİN²³⁷, (**Irak Sincar Türkmeni**) (749/1384), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kakî el-Hucendî es-Sancarî²³⁸. Hanefî fıkıh âlimi. Kâkî'nin eser olarak; el-Miracu'd-Dirâye, 'Uynu'l-

²³³ Muğcemu'l-Buldân, III, 254; Bağdâdî, Tarih, I, 314;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 76.

²³⁴ Kureşî, el-Cevâhir, II, 196; Keşfu'z-Zunn, I, 481; Leknevî, el-Fevâ'id, 25, Bağdâdî, Hediyye, I, 95; Brockelmann, GAL, I, 473, Supplement, I, 653; Kehhâle, Muğcem, I, 308, Bilmen, Istilâhât, I, 453; zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 76.

²³⁵ İbni Kutluboğa, Tâc, 71; Leknevî, el-Fevâ'id, 25, 109, 112, 207; Brockelmann, GAL, II, 253;zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 77.

²³⁶ İbni Kutluboğa, Tâc, 40; Leknevî, el-Fevâ'id, 119-112, 207; Serkis, Muğcem, II, 1199; Brockelmann, GAL, I, 277, 468-69; Ziriklî, A'lam, IV, 354; Bilmen, Istilâhât, I, 453; zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 77-78.

²³⁷ Leknevî, el-Fevâ'id, 186; Bağdâdî, Tarih, II, 155; Brockelmann, GAL, II, 253, Suppl., II, 268; Ziriklî, VII, 265; Kehhâle, XI, 182; zel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 78.

²³⁸ **Sincar dağları** (Arapça: سنچار ÷ بل), Irak'ın kuzeybatısında Dicle ile Fırat arasındaki kuru yayla olan el-Cezire bölgesinde bulunan sıradağı. Nineve İli'nin Sincar Őehrine yakın olduğu için Sincar adı verildi. Sincar Türkmenleri ve Sultan Sencer veya Sancar gibi Selçuklu Türklerine ait bir isim.

Mezâhib, Camiu'l-Esrâr fî Şerhi'l-Menâr, Beyânu'l-Vusûl fî Şerhi Usûli'l-Bezdevî olmak üzere fikhî eserleri vardır.

İBNÜ'L-FASÎH²³⁹, (Kufe Irak Türkmeni); (ö. 755/1354), Ebû Tâlib Fahrüddîn Ahmed b. Alî b. Ahmed el-Hemedânî el-Kûfî. Hanefî **Eserleri:** 1. Müstahsenü't-Tarâ'ik fî nażmi Kenzi'd-dekâ'ik, 2. Nażmü Menâri'l-envâr: Müellif bu eserinde de Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin fıkıh usulüne dair kitabını nazma çekmiştir²⁴⁰, 3. Nażmü's-Sirâciyye, 4. Hallü'r-rumûz.

İTKÂNÎ²⁴¹, (Farab-Türkmenistan Türkmeni) (685-758/1286-1357) Kıvamuddîn Emîr Kâtip b. Ömer b. Emîr Gâzî, Ebû Hanife el-İtkânî el-Farâbî. Hanefî Fakihî. İtkânî'nin Gayetu'l-Beyân ve Nadiretu'l-Akrân fî Âhiri'z-Zamân (Hidâye şerhi), Şerhu'l-Muntahâbu'l-Husâmî gibi eserleri vardır.

KURLÂNÎ²⁴², (Harezmi-Horasan Bölgesi İran Türkmeni) (767/1367), Celâluddin b. Şemsuddin el-Hârezmî el-Kurlânî. Hanefî fakihî. Kurlânî'nin eser olarak halk arasında meşhur Hidâye şerhi el-Kifâye'si vardır.

HAREZMÎ²⁴³, (Harezmi Horasan Bölgesi İran-Özbekistan-Türkmenistan Türkmeni) (771/1369) Ebû Said (Sa'd) Tahir b. İslâm b. Kasım b. Ahmed, Sa'd Nemedpoş el-Ensârî el-Harezmi. Cevahiru'l-Fıkıh diye bir eseri vardır.

CÜRCÂNÎ²⁴⁴, Seyyid Şerîf (Cürcân-İran Türkmeni); (ö. 816/1413), Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi. **Eserleri.** Cürcânî kelâm,

²³⁹ Kureşî, el-Cevâhir, I, 203-206; İbni Kutluboğa, Tâc, 13; Keşfu'z-Zunûn, II, 1516; Leknevî, el-Fevâ'id, 26; Brockelmann, GAL, I, 471, Suppl., II, 86; Ziriklî, A'lam, I, 171; Kehhâle, Muğcem, I, 318; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 79.

²⁴⁰ Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 163.

²⁴¹ İbni Kutluboğa, Tâc, 18; Taşköprüzâde, Miftâh, II, 268; Keşfu'z-Zunûn, II, 2033; Leknevî, el-Fevâ'id, 50; Brockelmann, GAL, I, 466, II, 95, Suppl., I, 645, II, 87; Kehhâle, Muğcem, III, 4; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 79-80.

²⁴² Taşköprüzâde, Miftâh, II, 267; Keşfu'z-Zunûn, II, 2034; Leknevî, el-Fevâ'id, 58; Serkis, Muğcem, I, 839; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 81.

²⁴³ Keşfu'z-Zunûn, I, 615; Leknevî, el-Fevâ'id; Bağdadi, Tarih, Brockelmann, GAL, I, 466; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 82-83.

²⁴⁴ Keşfu'z-Zunûn, I, 422; Leknevî, el-Fevâ'id, 84, 58; Bağdadi, I, 431; Brockelmann, GAL, II, 96, Suppl., II, 88; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 89-90.

tasavvuf, felsefe, mantık, astronomi, aritmetik, münazara, sarf-nahiv, belâgat, tefsir, hadis, **fıkıh**, tasavvuf gibi değişik ilimlere dair irili ufaklı 100 civarında eser kaleme almıştır. Bunların belli başlıları şunlardır: **Fıkıh'la ilgili eserleri:** 1. **Haşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-müntehâ:** İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüne dair eserine Adudüddin el-Îcî tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir (Bulak 1316). 2. **Hâşiye 'ale't-Telvîh.** Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd el-Buhârî'ye ait Tenkîhu'l-usûl adlı esere Teftâzânî tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp, Cârullah, nr. 460, Esad Efendi, nr. 2979). 3. **Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye:** Secâvendî'nin Miras/feraiz ile ilgili eserine ait bir şerh olup birçok defa yayımlanmıştır.

BEZZÂZÎ²⁴⁵, (Harezmi Horasan Bölgesi İran-Özbekistan-Türkmenistan Türkmeni) (827/1424) Hafızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab b. Yusuf el-Harezmi el-Kerderî el-Bezzazî. Hanefî Fakihî. Eserleri: el-Feteva'l-Bezzâziyye – asıl adı el-Camiu'l-Veciz olup Feteva'l-Kerderî diye de bilinir. O'nun ve ondan öncekilerin Hanefî fıkıhı ile ilgili bir çok görüşü ve fetvaları, delilleriyle ele alır. Diğer başlıca eserleri, Menakıbu'l-İmami'l-Ağzam Ebî Hanife, Haşiyes 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî, Adabu'l-Kadâ'dır.

BUHÂRÎ²⁴⁶, (Buhara-Özbekistan Türkmeni) (850/1446), Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Buhârî. **Eserleri:** Gururu'l-Ezkâr ve Gururu'l-Efkâr adlı iki ayrı eseri olup bu iki kitap, Konevî'nin Dururu'l-Bihârî'nin şerhidir.

AYNÎ²⁴⁷, (Gaziantep Anadolu-Suriye Türkleşmiş Arap) (762-855/1361-1451), Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin b. Yusuf el-Aynî el-Ayıntabî. Buhari'nin Sahihî şerhiyle meşhur olan Aynî'nin fıkıha dair el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye ve Remzü'l-Hakâik fî Şerhi Kenzi'd-Dekâik adlı eserleri vardır.

²⁴⁵ Sehâvî, ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi', IX, 37, Beyrut ?; İbnu'l-İmâd, Şezerât, VII, 183; Brockelmann, GAL, II, 291, Suppl., II, 316, Zirikli, A'lâm, VII, 274; Kehhâle, XI, 223; Keşfu'z-Zunûn, I, 242; Leknevî, 187; Serkis, Muğcem, I, 555; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 92.

²⁴⁶ Sehâvî, ed-Dav'u'l-Lâmi', X, 20; Brockelmann, GAL, II, 97, Suppl., II, 90, 279; Kehhâle, XI, 299; Keşfu'z-Zunûn, I, 746; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 94.

²⁴⁷ Taşköprüzâde, Miftâh, I, 266; Leknevî, el-Fevâ'id, 207-208; Serkis, Muğcem, I, 1403-1404; Brockelmann, GAL, II, 64, Suppl., II, 50; Bursalı M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 35, İstanbul 1333; İbnu'l-İmâd, Şezerât, VII, 286; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 95-96.

İBNU'L-HUMAM²⁴⁸, (**Anadolu-Mısır Türkmeni**) (790-861/1388-1457) Kemaluddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid b. Mesud el-Humam es-Sivasi el-İskenderî. **Eserleri:** 1. Fethu'l-Kadîr (Hidâye'nin önemli şerhlerinden biri),

2.et-Tahrir (fıkıh usulü), Zâdu'l-Fakîr (namaza dair bir risale).

İBNİ KUTLUBOĞA²⁴⁹, (**Türk Asıllı Mısırlı**) (802-879/1399-1474) Ebû'l-Fadl (Ebû'l-Adl) Zeynuddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah el-Mısri. **Eserleri:** Tashihu'l-Kudûrî, Haşiyetu Şerhi'l-Mecma', 3. Şerhu'n-Nukâye, 4. Tâcu't-Terâcim fî Tabaakâti'l-Hanefiyye, 5.Şerhu Dureri'l-Bihâr, 6. Şerhu's-Sirâciyye, 7.Şerhu'l-Muhtâr, 8. Şerhu Muhtasari't-Tahavî, 9.Şerhu'l-Musâyere, 10.Şerhu'l-Verekât, 11. Şerhu'l-Mesâbih.

ALİ TÛSÎ²⁵⁰, (**Semerkant-Horasan-Özbekistan Türkmeni**) (887/1482), Alâuddin b. Ali b. Muhammed el-Beterkânî et-Tûsî. **Eserleri:** ez-Zâhîre (ez-Zuhr), Seyyid Şerif'in Mevâmîf'ının ve Metâlî'sinin Şerhleri ile el-Keşşâf haşiyesinin haşiyeleri ve et-Telvîh haşiyesi vardır.

KUHİSTANÎ²⁵¹, (**Kuhistan-Horasan-Afganistan Türkmeni**) (962/1554) Şemsuddin Muhammed b. Husameddin el-Horasânî el-Kuhistânî. Hanefî fıkıh âlimi. **Eserleri:** Camiu'r-Rumuz, Şerhu'l-Mukaddimetu'l-Keydâniyye (Câmi'u'l-Mebânî li-Mesâ'ili fikhî'l-Keydânî), Hâşiye 'ale'l-Fevâid olmak üzere bilinen üç fikhî eseri vardır.

KİRMÂNÎ²⁵², (**Kirman-Horasan İran Türkmeni**) (597/1201), Ebû Mansur Zeynuddin Muhammed b. Mükerrrem b. Süfyan el-Kirmânî.

²⁴⁸ Sehâvî, ed-Dav'u'l-Lâmi', VIII, 127-132; Taşköprüzâde, Miftâh, II, 272; Leknevî, el-Fevâ'id, 180; Serkis, Muğcem, I, 278; Zirikli, A'lâm, VII, 134; Kehhâle, X, 264;Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I, 221;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 96-97.

²⁴⁹ Sehâvî, ed-Dav'u'l-Lâmi', VI, 84; İbnu'l-İmâd, Şezerât, VII, 326; Leknevî, el-Fevâid, 99; Zirikli, A'lâm, VI, 14; MEB İslam Ans. "İbn Kutluboğa" md., V, 763;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 101.

²⁵⁰ Taşköprüzâde, Şakâik, 97-100; Leknevî, el-Fevâ'id, 145-146; Serkis, Muğcem, II, 1249; Brockelmann, GAL, II, 261-62, Suppl., II, 279; İbnu'l-İmâd, Şezerât, VII, 286; Zirikli, A'lâm, V, 162, Kehhâle, Muğcem, VII, 185; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 103.

²⁵¹ Keşfu'z-Zunûn, II, 1971; Bağdâdî, Tarih, II, 244; Serkis, Muğcem, II, 1533; Zirikli, A'lâm,V233; Kehhâle, Muğcem, IX, 278; Brockelmann, GAL, I, 469,Suppl., I, 648;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 116.

²⁵² Kureşî, el-Cevâhir, III, 373; Keşfu'z-Zunûn, II, 1221; Bağdâdî, Tarih, II, 247; Leknevî, el-Fevâ'id, Brockelmann, Suppl., II, 953; Kehhâle, Muğcem, XII, 46;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 118.

Kirmâni'nin eser olarak Menasik'i -veya el-Mesâlik fî ilmi'l-Menâsik- vardır. Daha sonra onu Hidâyetu's-Sâlik bi-Mağrifeti'l-Menâsik adıyla ihtisar etmiştir.

ALİ el-KÂRÎ²⁵³, (Herat Afganistan Türkmeni) (1014/1605), Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî. Hanefî Fıkıh ve Kelâm Âlimi. **Eserleri:** 1.Şerhu'l-Menâsik (Menâsiku'l-Kârî), 2. Mirkâtu'l-Mefâtih, 3.Dav'u'l-Meâlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî, 4.Şerhu'l-Mukaddimetu'l-Cezeriyye, 5.Şerhu'n-Nukâye, 6. Menâkibu'l-İmâmi'l-A'zam.

TUMURTAŞI²⁵⁴, (Harezmi Horasan İnan Trk) (601/1205), Ebl-Abbâs Zâhiruddîn Ahmed b. İsmail b. Muhammed et-Tumurtâşî el-Hârezmî, Hanefî fakih.Eserleri: Şerhu'l-Câmîi's-sağır, Fetâva't-Tumurtâşî, Ferâizu't-Tumurtâşî.

TUMURTAŞI²⁵⁵, (Tumurtâş-Harezmi Horasan Bölgesi İnan Özbekistan Türkmeni) (1004/1595), Şemsuddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim et-Tumurtâşî el-Gazzî. **Eserleri:** 1.Tenvîru'l-Ebsâr ve Câmîu'l-Bihâr, 2.Minehu'l-Gaffâr, 3.Muînu'l-Muftî 'alâ Cevâbi'l-Müstefî, 4.Tuhfetu'l-Akrân, 5. el-Fetevâ, 6.Îânetu'l-Hakîr, 7.Şerhu Kenzi'd-Dekâik, 8. Şerhu'l-Vikâye, 9.el-Vusûl ilâ Kavâidi'l-Usûl, 10.Mus'ifu'l-Hukkâm 'alâ'l-Ahkâm, 11.Şerhu'l-Vehbâniyye, 12.Şerhu'l-Menâr, 13.Tertîbu Fetevâ İbn Nuceym, 14.Ferâizu't-Tumurtâşî, 15.Müşkilâtu'l-Mesâil.

TUMURTAŞI²⁵⁶, (Tumurtâş-Harezmi Horasan Bölgesi İnan Özbekistan Türkmeni)(1035/1626), Muhammed b. Salih b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Tumurtâşî el-Gazzî. Hanefî fıkıh âlimi. Eserleri: Şerhu Ferâizi'r-Rahabiyye, Manzume fî'l-Munâsehât adlı bilinen iki fikhî eseri vardır.

TUMURTAŞI²⁵⁷, (Tumurtâş-Harezmi Horasan Bölgesi İnan Özbekistan Türkmeni) (980-1055/1572-1645), Salih b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Tumurtâşî. Hanefî fıkıh âlimi.Şemsuddîn et-

²⁵³ Brockelmann, GAL, II, 517,Suppl., II, 524; Leknevî, el-Fevâ'id, 8; Ziriklî, A'lam, V, 166; Kehlâle, Muğcem, VIII, 100;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 126.

²⁵⁴ Kureşî, el-Cevâhir, III,147; Keşfu'z-Zunûn, II,1221; Leknevî, el-Fevâ'id,15; Hatîb el-Bağdâdî, Tarih, I, 89;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 60.

²⁵⁵ Bağdâdî, Tarih, II, 262; Brockelmann,Suppl., II, 427-429; Ziriklî, A'lam, VII, 117; Kehlâle, Muğcem, X, 18-20; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 124-125.

²⁵⁶ Bağdâdî, Tarih, II, 274; Brockelmann, GAL, II, 404, Suppl., II, 418; Ziriklî, A'lam, VII, 32; Kehlâle, Muğcem, X, 87; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 129.

²⁵⁷ Keşfu'z-Zunûn, I, 99; Bağdâdî, Tarih, I, 42; Brockelmann, GAL, II, 390, 401;Ziriklî, A'lam, III, 281; Kehlâle, Muğcem, V, 11; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 130.

Tumurtaşî'nin (1004/12596) oğlu, Muhammed et-Tumurtaşî'nin (1035/1626) babasıdır. Eserleri: Zevahiru'l-Cevahiru'n-Nedâir (İbn Nuceym'in el-Eşbah ve'n-Nazair'inin haşiyesi), el-İnâye fi Şerhi'l-Vikâye, Şerhu Tuhfeti'l-Mülûk, Manzume fi'l-Fıkh, Şerhu Tarihi Şeyhulislam Sa'di el-Muhaşşî gibi eserleri vardır.

NUH B. MUSTAFA²⁵⁸, (Anadolu-Mısır Türkmeni) (1070/1659), er-Rûmî el-Mısırî. Hanefî fıkıh âlimi. Haşiyetu'd-Durer ve'l-Gurer, Eşrefu'l-Mesâlik fi'l-Menâsik adlı fıkıhî eserleri vardır.

MİHMANDÂRÎ²⁵⁹, (İstanbul-Halep-Suriye Türkleşmiş Arap) (1024-1105/1618-1693) Ahmed b. Muhammed b. Abdülvehab el-Halebî el-Mihmandârî. Feteva'l-Mihmandârî adlı bir eseri vardır.

MUHİBBÎ²⁶⁰, (İstanbul-Şam-Suriye Türkleşmiş Arap) (1061-1111/1651-1699) Muhammed b. Emin b. Fadlullah b. Muhibbullah b. Muhibbuddin el-Hamevî ed-Dımaşkî, el-Muhibbî. Hanefî fıkıh âlimi. Muhibbî'nin Hülasâtü'l-Eser fi A'yânî'l-Karnî'l-'Aşer (Tarihu'l-Muhibbî) adlı bir eseri vardır.

SAFETÎ²⁶¹, (Buhara-Özbekistan Türkmeni) (1143/1731) İsâ b. İsâ es-Safetî el-Buharî. Hanefî fıkıh âlimi. Safetî'nin, Atıyyetu'r-Rahman fi Sihhati İrâdî'l-Cevâmik ve'l-Atyân, Risâle fi Ahkâmi'r-Rizki's-Sâdire mine'l-İmâm ev Naibih, Kurretu'l-'Ayn fi İntikâli'l-Haram ilâ Zimmeteyn, el-Kavlu's-Sedîd fi Vusûli Sevâbi Fi'lî'l-Hayrat li'l-Ahyâ ve'l-Emvât bilâ Şek velâ tereddüt adlı eserleri vardır.

TAHTAVÎ²⁶², (Aslen Türk olup Mısır Tahta'ya yerleşmiş.) (1231/1816), Ahmed b. Muhammed b. İsmail ed-Dukatî et-Tahtavî el-Mısırî. Hanefî fıkıh âlimi. Haşiye 'alâ Dürri'l-Muhtâr, Hâşiye 'alâ Merâkiyyu'l-Felâh adlı bilinen iki fıkıhî eseri vardır.

²⁵⁸ Bağdâdî, Tarih, II, 498; Brockelmann, GAL, II, II, 407; Suppl., II, 432; Kehhâle, Muğcem, XIII, 119; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 131-132.

²⁵⁹ Murâdî, Silkü'd-Dürer fi A'yânî'l-Karnî'l-'Aşer, I, 91, Bulak 1301; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 137.

²⁶⁰ Bağdâdî, Tarih, II, 307; Serkis, Muğcem, II, 1620; Brockelmann, GAL, II, 377, Suppl., II, 403; Brockelmann, MEB İslâm Ansiklopedisi "Muhibbî" md., VIII, 512; Zirikî, A'lam, VI, 266; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 137-138.

²⁶¹ Bağdâdî, Tarih, I, 811; Serkis, Muğcem, II, 1402; Brockelmann, GAL, II, 434; Kehhâle, Muğcem, VIII, 30; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 142.

²⁶² Kehhâle, Muğcem, II, 81; Brockelmann, Suppl., II, 428; Bağdâdî, Tarih, I, 184; Serkis, Muğcem, II, 1233; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 145.

İBN RÂHEVEYH/RÂHÛYE²⁶³, (Merv-Türkmenistan Türkü) (161-238/778-853), Ebû Yakub İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Hanzeli el-Mervezi, Fakih, Muhaddis. Kitâbu's-Sünen, fi'l-Fıkh adlı fıkha dair bir eseri vardır.

MERVERRÛZÎ²⁶⁴, (Merverruz-Horasan Bölgesi-Türkmenistan-Afganistan Türkmeni) (462/1069) Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kâdi el-Merverrûzi. et-Ta'lika fi'l-Fıkh, el-Fetevâ ve Tarîkatu'l-Hilâf beyne's-Şafiiyye ve'l-Hanefiyye adlı eserleri vardır.

CÛRCÂNÎ²⁶⁵, (Cürcân-İran Türkmeni) (409-489/1018-1096), Ebû Muhammed Abdullah. Yusuf el-Cürcani, Şafii Muhaddis ve Fıkh Âlimi. Tabakâtü'l-Fukahâ, Menâkıbu'l-İmâm eş-Şafii, Menâkıbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel adlı eserleri vardır.

İBNU'S-SALAH²⁶⁶, (Musul-Şehrezur Kürt Irak Türkmeni) (577-643/1182/1245), Ebû amr Takiyuddin Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa el-Kürdi el-Mevsilî eş-Şehrezûri. Şafii Fakih. Şehrezûr, Türkmenlerin çok olduğu Horasan bölgesi illerindedir. İrbil (Erbil)'e bağlı Şehrezur'a yakın bir köy olan Serehân'da doğdu. Edebu'l-Muftâ ve'l-Müstefî, Fetevây-ı İbni's-Salâh, Silatu'n-Nâsik fi Sıfâtü'l-Menâsik.

ERDEBİLÎ²⁶⁷, (Erdebil-Azerbaycan Türkmeni), (799/1396), Cemaluddin Yusuf b. İbrahim el-Erdebilî. Şafii Fakih. El-Envar li-Ameli'l-Ebrar adlı umum belvâ örneklerini toplayan bir eseri vardır.

İRAKÎ²⁶⁸, (Irak Kürd Türkmeni) (762-826/1361-1423), Ebû Zur'a Veliyyuddin Ahmed b. Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrakî el-Kürdi. El-Fetevâ, Tenkîhu'l-Lubab, Muhtasaru'l-Mühimmat gibi fikhî eserleri vardır.

²⁶³ Zehebî, Nübelâ, XI, 358-383; Ziriklî, A'lam, I, 284; İbni Hallikan, Vefeyat, I, 199; Brockelmann, Suppl., I, 257; Sezgin, GAS, I, 109-110; Özel, Ahmet, Hanefi Fıkh Âlimleri, 156-158.

²⁶⁴ Ziriklî, A'lam, II, 278; İbni Hallikan, Vefeyat, II, 134; Sübkî, Tabakâtü's-Şafi'iyetü'l-Kübrâ, IV, 356-366, Kahire 1383/1964; Özel, Ahmet, Hanefi Fıkh Âlimleri, 168-169.

²⁶⁵ Zehebî, Nübelâ, XIX, 159; Sübkî, Tabakâtü's-Şafi'iyeye, V, 94; Bağdâdî, Tarih, I, 453; Kehhâle, Muğcem, VI, 164; Özel, Ahmet, Hanefi Fıkh Âlimleri, 171.

²⁶⁶ Zehebî, Nübelâ XXIII, 140-144; Ziriklî, A'lam, IV, 329; İbni Hallikan, Vefeyat, III, 243; Brockelmann, GAL, I, 440, Suppl., I, 610; Özel, Ahmet, Hanefi Fıkh Âlimleri, 178-179.

²⁶⁷ Keşfu'z-Zunûn, I, 195; Bağdâdî, Tarih, II, 558; Serkis, Muğcem, I, 423; Brockelmann, GAL, II, 113, Suppl., II, 109; Özel, Ahmet, Hanefi Fıkh Âlimleri, 190.

İBNİ RASLAN (ARSLAN)²⁶⁹, (Filistin Türkmeni) Ebû'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Yusuf b. Ali b. Raslan (Arslan) er-Remlî. Tanınmış Şafii Fakihî. Beyzavinin Minhacü'l-Vusul adlı usulünün haşiyesi olan Haşiyetu'l-Minhac adlı eseri vardır. Ayrıca Şerhu Cem'il-Cevâmi', Şerhu'l-Hâvî, Tabakâtu's-Şafiiyye, ez-Zübed adlı eserleri vardır.

SÜYÛTÎ²⁷⁰, (Annesi Türk Mısır Asyutlu)(911/1505) Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. Şâfiî Fakihî olup birçok konuda eser vermiştir. Fıkıhla ilgili eserleri arasında en meşhurları; el-Eşbah ve'n-Nazâir, Menâkıb-ı İmam Hanife, el-Hâvî li'l-Fetevâ'dır.

SONUÇ

Bu tebliğimizde sonuç olarak; çeşitli Ortadoğu kavramları olsa da birbirinden suni sınırlarla ayrılmış geniş Ortadoğu Coğrafyasının aslında daha geniş olduğunu, Suriye-Irak ve İran şeklinde bir sınırlandırmanın bugün olsa da tarihsel olarak ilim havzaları nedeniyle yapmacık olacağından bahisle alanımızı daha geniş tuttuk. Aynı şekilde Türkmen ve Türk tanımlarının da suni olduğunu tespit ettik.

Bu verilerden hareketle; birçok Türk, Fars ve Arapın Türklerle bir arada yaşaması, onlara hoca veya talebe olması, Türklerin Arap ve Fars ismi alması sebebiyle; artık yüzyıllar sonra bir fakihin Türk/Türkmen mi yoksa başka bir unsurdan mı olduğunun tespitinin zor olduğu sonucuna vardık. Bunun da ancak bir takım (Türk illerinde yaşıyorsa ve o şehrin meskûnu daha çok Türkse gibi) faraziyelerle tespit edilebileceğini belirttik. Buna göre sınıflandırmamızı yaptık. Yüzyıllara göre fakihleri sıralayarak hem bugünkü devlet sınırlarına hem de tarihteki Horasan İlim Havzası gibi ilim bölgelerine göre fakihleri ele aldık. İslam hukuk tarihinde önemine binaen ilk onunun

²⁶⁸ Şevkânî,el-Bedre, I, 72-75; Bağdâdî, Hediye, I, 123; Ziriklî, A'lam, I, 144; Brockelmann, Suppl., II, 71;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 191-192.

²⁶⁹ Keşfu'z-Zunûn, II, 1879; Şevkânî, el-Bedre, I, 49-52; Bağdâdî, Tarih, I, 126; Serkis, Muğcem, I, 952; Brockelmann, GAL, I, 533, Suppl., II, 113, 741; Ziriklî, A'lam, I, 115; Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 194.

²⁷⁰ İbnu'l-İmâd, Şezerât, VIII, 51; Şevkânî,el-Bedre, I, 328; Leknevî, el-Fevâid, 13; Serkis, Muğcem I, 1073,-1074; Brockelmann, GAL, II, 181, 198, 286, Suppl.,I, 802, II, 179, 187, 191, 310; Ziriklî, A'lam, IV, 71; Karahan, Abdülkadir, MEB İslam Ansiklopedisi, "Suyûtî" md., XI, 258-263;Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Âlimleri, 197,198.

ayrıntılı bilgisini, diğerlerinin ise sadece tam ismi, muhtemel kavmî mensubiyeti ve fıkıh eserlerini verdik.

Bu yönüyle etkisi günümüze kadar süren; tespit edebildiğimiz kadar sırf Türkmen/Türk, Türk olması muhtemel ve Türk Kültüründen etkilenmiş 120 adet fakih tespit ettik. Bunlardan nisbesinde "Türkmen, Türkistan" olan Türklüğü kesin olan sadece 4 fakih tespit ettik. Hatta bu meyanda; ortaokul ve liselerde okutulan din kültürü ve ahlak bilgisi kitaplarında adı "Müslüman-Türk Bilim Adamları" başlığı altında geçen İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin 3.dedesinin ismine nisbetle kuvvetle muhtemel Fars olduğunu ama Türklerin Fars isimlerini de çocuklarına koyması vesilesiyle Türk de olabileceğini tespit ettik.

KAYNAKÇA

ls, şehbeddin Mahmûd, el-Ecvibetü'l-'Irkiyye, İstanbul 1317.

Apak, dem, İslam Tarihi, Ensar Yay., İstanbul 2013.

Ayni, Mehmed Ali, "Türk Mantıkçıları", Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası (DİFM), İstanbul 1928.

Bağdadı, İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Arifin, İstanbul 1951-1955.

Belazuri, Ahmed b. Yahya, Futuhu'l-büldan, ev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2. bs., Ankara 2002.

Bezzâzî, Muvaffak b. Ahmed el-Mekki, Hafızzuddin Muhammed b. Muhammed b. şıhab, Menkb'l-İmâmi'l-A'zam, Dârü'l-Kitbi'l-Arabi, Beyrut 1981.

Bilmen, Ömer Nasuh, İstlahat Fıkhiyye Kamusu, I, 439, İstanbul 1967.

Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), Leiden 1943-1949, -Supplementband., Leiden 1937-1942.

-Milli Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekaleti) İslam Ansiklopedisi (İA), "Muhibbî" md., İstanbul 1940-1988.

Bursal, M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333.

etin, Osman, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) "Horasan" md., XVIII, 234, İstanbul 1998.

Damad, Mecma'u'l-Enhr şerh-i Mülteka'l-Ebhur, Eda Neşriyat, İstanbul 1991.

Dâvûdî, şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, Tabakatü'l-müfessirin, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire 1972/1392.

Fasîh-i Hfi, Mücmel-i Fasîhî (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1339.

Gazali, Muhammed b. Muhammed, el-Menhûl min Ta'likati'l-Usul, nşr. M. Hasen Heyto, Daru'l-Fikr, Dımaşk 1400/1980

Haffening, M.E.B İslam Ansiklopedisi (İA), "Nesefi" md., IX, 199-200. Ankara 1940-1988.

-İA, "Merginani" md., VII, 761, Ankara 1940-1988.

Hamîdullah, Muhammed, İslâm'da Devlet İdaresi, Nur Yay. İstanbul 1963.

Hamidullah, Muhammed, DİA:"Serahî" md.,XXXVI, 546-547

Hândmîr,Gıyaseddin Handmir b. Hâce Hümamiddin Muhammed b. Hâce Celaliddin Muhammed, Tarihu Habibi's-siyer fi ahbari efradi beşer, Kitabhane-i Hayyam, Tahran 1333

Has, Şükrü Selim, DİA, 'Halebî' md., XV, 231, 232. K

Hatîb el-Bağdadî, Târîhu Bağdâd, Kahire 1347.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi en-Nemerî, el-İntika' fî fedâilî's-Selâseti'l-E'immeti'l-Fukahâ'i Mâlik Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'i,Mektebetü'l-Kudsi, Kahire 1350/1931

İbn Arabşah, Şehâbeddin, 'Acâ'ibü'l-makdûr (nşr. Ahmed Fâyiz el-Hımsî), Beyrut 1407/1986.

İbnu'l-Esir,Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, el-Lubab, Beyrut ts.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ, Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memaliki'l-Emsar, İbn Fazlullah el-Ömerî, thk. Fuad Seyyid, Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1985.

İbn Hacerel-Heytemî,Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, el-Hayratü'l-hisan fî menakibi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanife, Matbaatü'l-Meymuniyye, Kahire 1304

İbnu'l-İmâd,Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, Şezeratü'z-zehab fî ahbari men zehab, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut ts.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetü'l-Maârif, 4. Bs., Beyrut 1981.

İbn Kutluboğa,Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah,Tâcü't-terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad 1962.

İbn Sa'd,Ebü Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, et-Tabakatü'l-kübra,Dâru Sadır, Beyrut 1388/1968

İbni Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'z-zaman [mimma sebete bi'n-nakl evi's-sema ev esbetehü'l-ayan], thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1948

Karahan,Abdülkadir, MEB İslam Ansiklopedisi, "Suyûtî" md., XI, 258-263.

Kâsânî, Aluddn Eb Bekr b. Mes'd b. Ahmed, Bed'iu's-Sanâi' f Tertibi's-Şerâi', Beyrut 1986.

Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, İstanbul 1941-1942.

Kavakcı, Yusuf Ziya, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mvra' al-Nahr İslâm Hukukçuları, Ankara 1976.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Muğcemu'l-Mellifn: Teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1414.

Kevseri, M. Zâhid, Te'nb'l-Hatîb 'al m Skah fî Tercemeti Eb Hanîfe mine'l-Kzb, Kahire 1942.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, Sekiz Bilim Açısından Kürtler'in Türklüğü (Tarih / Din / Antropoloji / Etnografya / Etnoloji /

Folklor / Mill Destanlar ve Gelenekler Bakımından İncelemeler), Hamle Yay., İstanbul 1995.

Koca, Ferhat, DA 'Kasani' md., XXIV, 531, İstanbul 2001.

- DA, "Menâru'l-Envâr" md., XXIX, 118, Ankara 2004.

Kureşî, Abdülkadir, el-Cevhiru'l-Mudiyye f Tabakati'l-Hanefiyye, Kahire 1398.

Leknevî, Abdülhay, el-Fevâ'id'l-behiyye f Teracimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324.

M. Rgb, İ'lm'n-nübelâ' bi-trihi Halebi's-şehbâ', Halep 1343/1925

Mavor, William, Universal History Ancient And Modern From The Earliest Records of Time To The General Peace 1801 In Twenty Five Volumes, London 1802

Meram, Ali Kemal, İlk Türk Devleti ve Yazılı Türk Anıtları, Kitapılı Ticaret Ltd. Şti Yay., İstanbul 1968

Mîrhând, Seyyid Hamidddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin, Ravzatü's-safa f sireti'l-enbiya ve'l-mluk ve'l-hulefa, tehzib ve telhis Abbas Zeryab, (İntişarat-ı İlmi adlieserin muhtasarıdır.) Tahran 1338

Murâdî, Eb'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed, Silkü'd-Dürer f A'yni'l-Karni'l-'Aşer, Matbaatü'l-Miriyyeti'l-Amire, Bulak 1301.

Özel, Ahmet, DA, "Kerderi" md., XXV, 276-277, Ankara 2003.

-DA "Haskefi"md., XVI, 387-388, İstanbul 1997.

zen, Şükrü, DA, "Zahid" md., XLIV, 82, İstanbul 2013.

-DA: Matrid md., XXIIIX, 146-151, İstanbul 2003.

Samur, Sebahattin, "İslâm Coğrafyaclarına Göre Horasan'ın Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu" Bilimname Dergisi,

IX.cilt, 3.sayı, Kayseri 2005.

Saymeri, Eb Abdullah Hüseyn b. Ali, Ahbâru Eb Hanîfe ve Ashbah, Beyrut 1985

Şehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi', Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ts.

Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, el-Ensâb, talik Abdullah Amr Barudi, Dârü'l-Cinan, Beyrut 1988.

Serahsî, Şemsu'l-EimmeEbû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, el-Mebsût, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989.

-Nüketü Ziyâdâti'z-ziyâdât (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1378.

Serkis, Muğcem'ul-matbuati'l-arabiyye, Kahire 1340/1928.

Sezgin, Geschichte Arabischen Shrifftums (GAS), Leiden 1967.

Sübkî, Tabakâtü's-Şafi'iyetü'l-Kübrâ, Kahire 1383/1964

Sümer, Faruk, DİA, "Türkmenler" md., XLI/608, İstanbul 2012.

Şevkânî, el-Bedretü't-Tali' bi Mehâsini men ba'de'l-Karni's-Sâbi', Kahire 1348

Şeyh Nizam Burhanpurluve Heyeti, Şeyh Vecihüddin, Şeyh Celeddin Muhammed, Kadı Muhammed Hüseyin, Molla Hamid), Fetâvây-ı Hindiyeye/Alemgiriyeye, el-Mektebetü'l-İslâmiyye yy., Diyarbakır 1973 (3. Bs. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyeye, 1310'un tıpkıbasımı.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru's-Süveydan, Beyrut ts.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi Ebü'l-Hayr İsamüddin, eş-Şekaiku'n-Nu'maniyye fi ulemai'd-devleti'l-Osmaniyye, İstanbul 1405/1985

-Miftahu's-Sa'âde, Kahire 1968.

-Tabakatu'l-Hanefiyye, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr.2311, 53 Varak.

Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, Mutavvel, İstanbul 1309

-Şerhu'l-'Akâ'id, İstanbul 1310

-Şerhu'l-Makâsîd, İstanbul 1305

Uzunpostalcı, Mustafa, DİA, "Ebû Hanîfe" md., X, 131-137, İstanbul 1994.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub el-Abbasî, Tarih, Beyrut 1960.

Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Yakub b. Abdullah, Mu'cemu'l-Buldan, Beyrut 1975.

Yaşaroğlu, M. Kamil, DİA, "Kirmânî" md., XXVI, 65, Ankara 2002.

-DİA: "Konevî" Md., XXVI, 164-165, Ankara 2002.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, Siyeru A'lami'n-Nübela, thk. Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, 3. Bs., Beyrut 1985/1405.

Zeydan, Corci, Tarihu edebi'l-luğati'l-arabiyye, Khire 1911.

Zirikli, Hayreddin, el-A'lâm:Kamusu teracim li-eşheri'r-ricl ve'n-nisa, Khire 1954-1959.

İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54a3bab173d0a3.88507480, Erişim Tarihi: 21.4.2014

<http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/horasan/>, Erişim Tarihi: 21.4.2014

<http://tr.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCrcan>. Erişim tarihi, 10.06.2014

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Sugnak>:19.4.2014

Ahlwardt, Verzeichnis, index: <http://www.deutschebiographie.de/pnd102372039.html#indexcontent>:21.5.2014